

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ.І.Ф.КУРАСА НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
КАРДІФДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)
БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ CASUS RAX SIS (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)
ВЮРЦБУРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (НІМЕЧЧИНА)
ОСТРАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ЧЕХІЯ)
КУЯВСЬКО-ПОМОРСЬКА АКАДЕМІЯ (ПОЛЬЩА)
АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ХОРТИЦЯ»
КЗ «ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ІМЕНІ Я.П. НОВИЦЬКОГО» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЗАПОРІЗЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ЯКОВА НОВИЦЬКОГО

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ:
ПИТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ, ЕТНОРЕЛІГІЙНОЇ, ЕТНІЧНОЇ ТА
НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

(до 125-річчя НУ «Запорізька політехніка»)

Збірник наукових праць
XV Міжнародної науково-практичної конференції
2-3 жовтня 2025 року.



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ.І.Ф.КУРАСА НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
КАРДІФФСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)
БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ CASUS PAH CIS (ВЕЛИКА БРИТАНІЯ)
ВЮРЦБУРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (НІМЕЧЧИНА)
ОСТРАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ЧЕХІЯ)
КУЯВСЬКО-ПОМОРСЬКА АКАДЕМІЯ (ПОЛЬЩА)
АЗЕРБАЙДЖАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ХОРТИЦЯ»
КЗ «ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ІМЕНІ Я.П. НОВИЦЬКОГО» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЗАПОРІЗЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ЯКОВА НОВИЦЬКОГО

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ:
ПИТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ, ЕТНОРЕЛІГІЙНОЇ, ЕТНІЧНОЇ ТА
НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

(до 125-річчя НУ «Запорізька політехніка»)

Збірник наукових праць
XV Міжнародної науково-практичної конференції
2-3 жовтня 2025 року.


ТАНДЕМ
Запоріжжя
2025 р.

УДК 316.422:323.1(477.7)

ПЗ2

Друкується за рішенням Вченої ради
НУ «Запорізька політехніка» (протокол № 7 від 27.01.2026 р.)

До збірника увійшли матеріали наукових робіт (тези доповідей, статті), надані згідно з вимогами, що були заявлені на конференції.

Роботи друкуються в авторській редакції, мовою оригіналу.

Автори несуть всю повноту відповідальності за зміст поданих матеріалів, достовірність та оригінальність інформації, коректність цитування наукових джерел і посилання на них, згідно із Законом України від 01.12.2022 р. № 2811-IX.

Редакція не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальності за недостовірність опублікованих даних.

Претензії до організаторів не приймаються.

При передруку матеріалів посилання на авторів і видання є обов'язковим.

Південь України в умовах глобальних соціокультурних трансформацій: питання культурної, етно-релігійної, етнічної та національно-громадянської ідентичності. Збірник наукових праць XV Міжнародної науково-практичної конференції 2-3 жовтня 2025 року. Укладачі: М.В.Дєдков, Г.І.Шаповалов. – Запоріжжя: АА Тандем, 2025. – 244с. з іл.

ISBN 978-966-488-344-0

У збірнику подано матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (2-3 жовтня 2025 р.). Тематика охоплює питання культурної, етнічної та національної ідентичності в контексті розвитку Півдня України. Видання приурочене до 125-річчя НУ «Запорізька політехніка» та розраховане на науковців, викладачів і студентів.

УДК 316.422:323.1(477.7)

ISBN 978-966-488-344-0

© Усі права авторів застережені, 2025

© НУ «Запорізька політехніка», 2025

© АА Тандем, 2025

Передмова

2-3 жовтня 2025 року кафедра українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка» провела XV Міжнародну науково-практичну конференцію «Південь України в умовах глобальних соціокультурних трансформацій: питання культурної, етнорелігійної, етнічної та національно-громадянської ідентичності». Вона стала ювілейною, п'ятнадцятою. Перша була проведена у 1995 році. Це означає, що конференція проводиться уже 30 років, що свідчить про те, що проблематика конференції залишається актуальною вже більш як три десятиліття.

Конференція присвячена 125-річчю Національного університету «Запорізька політехніка», яке відзначається у 2025 році, та дню народження Гуманітарного факультету, якому виповнилося 23 роки у день проведення конференції.

Починаючи з 1995 р. ця конференція є загальновизнаною формою співпраці між науковцями українських закладів вищої освіти, академічних інститутів (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України), представниками органів влади (ЗОДА), музейних установ (Запорізький обласний історико-краєзнавчий музей, Музей історії технічного прогресу Запорізької політехніки) і національно-культурних товариств Запорізької області. Останніми роками налагоджено активну співпрацю з Запорізьким науковим товариством ім. Якова Новицького, членами якого є викладачі кафедри українознавства і ЗМП (секція українознавства), та Національним заповідником «Хортиця».

Вивчення етнокультурних процесів на Півдні України – домінантна проблема науково-дослідної роботи кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Запорізької політехніки. Метою вже 15-ї конференції є розробка нових теоретичних підходів щодо здійснення державної етнополітики, врахування в науковій роботі потреб практики та

забезпечення доведення результатів наукових досліджень до представників державних органів влади та широких кіл громадськості; оприлюднення нових результатів досліджень з історії та культури етнічних груп південноукраїнського регіону; розширення контактів громадських організацій етнічних груп Півдня України.

Сучасна державна етнополітика України повинна бути спрямована на вироблення нових підходів до створення сприятливих умов для розвитку етнічних спільнот, співіснування і взаємодії етнічних спільнот між собою та до відносин етнічних спільнот та етнічних груп із державою, та передбачати нормативно-правові, організаційні, фінансові, мовно-культурно-освітні заходи.

Розвиток сучасної української нації як поліетнічної громадянської спільноти потребує вдосконалення і належного ресурсного забезпечення політики посилення інтеграційного потенціалу української мови і культури та сприяння розвитку мов і культур всіх корінних народів і національних меншин. Одним з пріоритетних завдань такої політики має стати захист мовних, етнокультурних, релігійних та інших прав, свобод і цінностей громадян, які проживають на тимчасово окупованих росією українських територіях, а також вимушених переселенців.

Наукові доповіді учасників конференції дають можливість історикам, соціологам, філософам, філологам, політологам та краєзнавцям ознайомити широкий загал з розмаїттям етнічних культур, що мешкають на території України. Незважаючи на складні для нашої держави часи, продовжують зберігатись творчі зв'язки між науковцями різних поколінь, наукових шкіл і регіонів України. Представлені матеріали містять унікальні дані архівних фондів, соціологічних опитувань, моніторингу соціальних змін.

Оргкомітет конференції

ЗМІСТ

Передмова	3
Арабаджи О.С., Арсененко І.А., Донець І.А. Збереження історико-культурної спадщини корінних народів України: досвід караїмської спільноти Мелітополя у контексті сучасних викликів	7
Бевз Т.А. Національна ідентичність України в умовах глобальних соціокультурних трансформацій: політичні аспекти формування та динаміка змін	20
Бєлікова М.В., Безхлібна А.П. Організація туристичних подорожей та готельно-ресторанних комплексів: відповідь на виклики російсько-української війни	36
Бєлін П.С., Дєдков М.В. Повінь 1842 року і архітектура Олександрівська	41
Бондаревич І.М. Роль дисципліни «Філософія» в сучасній вищій технічній освіті	57
Бондарчук К.С. Наголошування слів як вияв культури усного мовлення	60
Воронюк І.О. Історіософія Дмитра Донцова – знакової постаті українського Півдня	66
Гурова Д.Д. Повоєнна Україна: проблеми та перспективи розвитку туристичного бізнесу	70
Деркач Н.В. Роль Фелікса Мовчановського у створенні Олександрівського механіко-технічного училища	77
Дєдков М.В., Шаповалов Г.І. Борис Васильович Гордєєв: до 100-річчя з дня народження	85
Дєдков М.В., Шаповалов Г.І., Зубенко Н.В. Михайло Міллер – дослідник історії українського тризуба	92
Дівчук Т.Є. Історія та сучасний розвиток кафедри «Електричні машини» НУ «Запорізька політехніка»	111
Зайцева В.М., Цєлий С.М. Структура маркетингової стратегії розвитку туристичної території південного регіону України у повоєнному періоді	116

Капустян О.Є. Від класичних технологій до сучасних рішень: наукова спадщина кафедри зварювання Національного університету «Запорізька політехніка»	124
Коваль В.М., Коваль О.А. Трансформація базових елементів ментальності під час фазових криз в суспільствах	127
Кукліна Т.С., Шморгуненко Є.О. Готельно-ресторанний бізнес Півдня України як простір збереження та репрезентації ідентичності в умовах глобальних трансформацій	133
Lazebna N., Moiseenko K., Gural O., Voskova O. The Language of Happiness Without Borders: Informing State Language Policy and Fostering Multicultural Communication	137
Ляшенко О.О. Двоїстість етнополітичних загроз національній резильєнтності України	147
Лютова О.В. Кафедра нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки – атріум творчості та людяності	165
Мяло П.І. Поява перших релігійних громад римо-католицької церкви у Запорізькому регіоні на початку 90-х рр. ХХ ст.: до історії питання	168
Ніколаєць Ю.О. Південь України в умовах реалізації проекту «русская весна»	180
Павлюк О.Ю., Рижова І.С. Спадщина мультикультурного простору архітектурного модерну Катеринослава	195
Подольський А.Ю. Дослідження і викладання історії Голокосту в Україні: виклики під час сучасної війни	210
Хітрова Т.В. Єврейська преса в громадсько-політичних процесах Запорізького краю початку ХХ ст.	223
Цвілий С.М. Розробка маркетингової стратегії розвитку туристичної території	228
Чумаченко О.А. Наукові школи з матеріалознавства НУ «Запорізька політехніка»	233

*Арабаджи О.С.,
Арсененко І.А.,
Донець І.А.*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КОРИННИХ НАРОДІВ УКРАЇНИ: ДОСВІД КАРАЇМСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ МЕЛІТОПОЛЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Місто Мелітополь Запорізької області славетно своєю історичною та етнокультурною спадщиною, є упродовж століть перехрестям різних народів і культур. Національне розмаїття доповнюється тут різноманітними мовними, ментальними, релігійно-конфесійними явищами, синтезом культур і міжнаціональними шлюбами. До початку повномасштабної російської агресії у Мелітополі мешкали представники понад 100 різних національностей та народностей, працювали національно-культурні товариства, які об'єднувала Спілка громадських організацій «Рада національних товариств». Це сприяло розвитку етнічної та культурної ідентичності, підтримці національних традицій тощо. Поліетнічний характер Мелітополя був його унікальною рисою, що збагачував громаду, робив її відкритою до нових ідей та сприяв розвитку суспільної злагоди.

Гідне місце серед національних спільнот Мелітополя посідали караїми. Вони оселилися тут у середині ХІХ століття, коли були змушені залишити свої домівки в Криму через Кримську війну та переселитися на материк. Оселившись у Мелітополі, караїми активно долучилися до життя міста та зробили значний внесок у його розвиток, проявивши себе в підприємстві та громадській діяльності.

Караїмський купець Ілля Стамболі виявив себе щедрим меценатом: він побудував на власні кошти театр, який став культурним осередком Мелітополя, заснував перший

кінотеатр та займався благоустроєм міського парку, роблячи вагомий внесок у розвиток культурного життя міста. Уродженець Мелітополя Йосип Танатар став дослідником Криворізького залізорудного басейну і засновником української рудної школи, заклавши основи для розвитку гірничої справи. Сади та виноградники, висаджені та доглянуті караїмськими родинами, прикрашали місто, перетворюючи його на центр виноградарства й садівництва. Протягом двох століть Мелітополь був рідною домівкою для багатьох караїмських родин. Плідна діяльність караїмів як науковців, учителів, лікарів, військових, інженерів, підприємців сприяла не лише економічному, а й соціальному розвитку Мелітополя. Їхня відданість місту, працьовитість та підприємливість забезпечили йому сталий розвиток, культурне збагачення та національне розмаїття, яке було гордістю мелітопольської громади. У грудні 1991 року, після проголошення незалежності України, в Мелітополі було створено національно-культурне товариство «Джамаат», яке об'єднало п'ятнадцять караїмських родин. Відповідно до Статуту, «Джамаат» зосередився на збереженні історії, мови і культури караїмського народу, намагаючись передати їх наступним поколінням.

Протягом тридцяти років свого існування товариство провело значну роботу з дослідження та популяризації історико-культурної спадщини караїмів. Так, у 1992 році для дітей та дорослих почала працювати недільна школа, де викладалася караїмська мова. Були видані навчальні посібники під керівництвом Гелія Ялпачик та Софії Ялпачик (1997, 2004 рр.), які сприяли вивченню караїмської мови й допомагали зберігати мовну ідентичність.

У 2009 році на базі товариства було створено молодіжний фольклорний ансамбль, який виконував традиційні пісні та танці караїмів, а також українські народні композиції. Ансамбль став важливим представником караїмської культури на мистецьких майданчиках, беручи участь у численних міських, регіональних і національних фестивалях.

У 2004 році Мелітопольське караїмське товариство підготувало й опублікувало історичний нарис «Караїми Мелітополя», який охопив широкий спектр архівних матеріалів, щоденників, листів, а також фотографій караїмських родин міста. Завдяки зусиллям караїмської громади було створено меморіал на старому караїмському кладовищі (2009 р.) та встановлено меморіальні дошки на честь мецената Іллі Стамболі (2009 р.) і професора Йосипа Танатара (2016 р.). За підтримки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького у 2011 році була організована Міжнародна науково-практична конференція «Культурно-духовні основи історичної долі караїмів» [1]. У 2016 році також проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Науково-педагогічна діяльність професора Йосипа Танатара». Того ж року в Мелітополі з'явилися вулиці на честь Іллі Стамболі та Йосипа Танатара. У 2018 році за підтримки Мелітопольської міської ради видано навчальний посібник Софії Ялпачик «Хай лунає рідна мова», в якому представлені десять основних розмовних тем кримського діалекту караїмської мови, а також вірші, прислів'я і яскраві ілюстрації тощо. Посібник став важливим інструментом для збереження караїмської мови, особливо серед молоді, яке прагнуло вивчати рідну мову та культуру [2]. За багаторічну педагогічну діяльність Софії Ялпачик у 2019 році було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Мелітополь».

Знаковою подією для караїмів України стало відкриття у 2011 році етнографічного караїмського центру «Кале» у Мелітополі. Центр об'єднав інтеркультурний музей та кафе національної кухні «Чир-Чир», що створило унікальну атмосферу, де можна не лише ознайомитися з історією караїмського народу, а й скуштувати традиційні страви караїмської кухні. Караїмський центр знаходився у центрі Мелітополя, його витончена архітектура гармонійно вписувалась в історичну частину міста, надаючи їй нового

культурного значення. Відкриття «Кале» привернуло увагу широкої громадськості: на церемонію приїхали гості з різних куточків України – з Києва, Дніпра, Бердянська, Криму, Туреччини тощо. Інтеркультурний музей у складі центру «Кале» було створено з метою сприяти розумінню та повазі між національними спільнотами Мелітополя. Тому експозиції інтеркультурного музею були поділені на два тематичні розділи. Перший розділ був присвячений багатокультурній громаді Мелітополя: тут представлені експонати, що розкривають культурні надбання різних народів, які історично проживали на цій території. Другий розділ зосереджувався на історії, культурі та сучасному житті караїмської спільноти. Це дозволяло відвідувачам глибше ознайомитися з караїмами та водночас усвідомити багатонаціональний характер Мелітопольщини. З моменту свого відкриття інтеркультурний музей Мелітополя став важливою платформою для соціального діалогу та взаємодії громади, об'єднуючи жителів навколо ідей толерантності, взаємоповаги та єдності. На його базі проводилися численні загальноміські заходи, зокрема Інтеркультурний Великдень, День толерантності, День Соборності України, благодійний Різдвяний ярмарок, а також свята й фестивалі національних спільнот, що відображали культурне багатство Мелітопольщини. У музеї відбувалися засідання міської спілки краєзнавців, презентації книг з історії та регіоналістики, етнографічні практики для студентів і школярів, що сприяло формуванню у молоді інтересу до історичної спадщини рідного краю [3, с. 5].

Як зазначалося вище, інтеркультурний музей був створений при караїмському етнографічному центрі, тому значна частина його експозицій присвячена тисячолітній історії, самобутній культурі та релігійним традиціям караїмів. Відвідувачі дізнавалися, що історична батьківщина караїмів є Крим, де цей народ жив з давніх-давен, відзначаючись відвагою як воїни, майстерністю як виноградарі, ремісники та

торговці. Після падіння Хазарського каганату караїми зберегли автономію в Криму, створивши невелике князівство з центром у фортеці Джуфт-Кале («подвійна фортеця»), яка залишалася неприступною багато століть. Караїми є єдиним народом у світі, для яких караїмське віросповідання є національною релігією. Монотеїстична, синкретична релігія караїмів є самостійною, зі своїми догмами, традиціями, календарем релігійних свят, духовною ієрархією. Віра караїмів ґрунтується на любові до Бога і ближнього, шануванні десяти заповідей та принципах милосердя, терпимості й доброчинності, що формувало основи моралі народу. Мова караїмів є однією з найдавніших тюркських мов, сучасна мова представлена кримським, тракайським і галицько-волинським діалектами, що відображає історичний шлях та територіальні особливості розселення караїмського народу. Незважаючи на нечисленність, караїми впродовж століть зберігали свою історичну, мовну, релігійну та культурну цілісність, передаючи традиції від покоління до покоління. На жаль, у ХХІ столітті караїми опинилися під загрозою зникнення, у світі залишилося лише близько двох тисяч караїмів, і з них близько семисот осіб проживало в Україні, зокрема в Мелітополі мешкало шістдесят осіб, проте навіть за таких обставин караїми залишались активними носіями своєї історії та культури.

Одним із центральних експонатів музею, який завжди привертав увагу відвідувачів, був портрет поважного старця в національному одязі караїмів. Це – зображення караїмського письменника, археолога та сходознавця Авраама Фирковича який прагнув відродити духовні традиції караїмського народу, проводячи дослідницькі мандри Кримом, Кавказом, Палестиною та Єгиптом. Протягом багатьох років Фиркович збирав старовинні книги та рукописи, які склали його унікальну колекцію. Музей також вшановував інших видатних представників караїмського народу, на стендах були представлені такі діячі, як лікар-гуманіст Борис Казас;

засновник Таврійського університету, вчений-агроном Соломон Крим; релігійний та громадський діяч, сходознавець і гахан Серая Шапшал; педагог і поет Ілля Казас; піаніст і композитор Самуїл Майкапар; художник Сергій Дудник (Мичрі), педагог і письменник Арон Катик. Окреме місце серед музейних експозицій було відведено уродженцю Мелітополя, досліднику Криворізького залізорудного басейну, доктору геолого-мінералогічних наук, професору Йосипу Танатару. Серед його особистих речей експонувався диплом доктора філософії («*Iosepho Tanatar Melitopolensi*»), що свідчить про захист дисертації з відзнакою в Мюнхенському університеті у 1911 році. Серед інших експонатів музею – побутові предмети, старовинні фотографії, поштові листівки, надані музею караїмськими родинами Аттар, Арабаджи, Іртлач, Катик, Стамболі, Ялпачик. Ці артефакти дозволяли відвідувачам глибше зануритися в історію караїмської громади, відчути зв'язок із минулим і зрозуміти спадщину народу.

На почесному місці в музеї знаходилися особливі експонати – «хранителі» музею, воскові фігури караїма та караїмки в національному одязі, які споживають традиційний караїмський напій – міцну каву. Ці фігури не лише відтворювали зовнішність і образ життя караїмів, а й відображали караїмське прислів'я: «Дерево прикрашає листя, а людину – одяг», яке підкреслювало важливість традиційного вбрання як символу ідентичності. Поряд із фігурами «хранителів» знаходився портрет караїмської жінки в святковому вбранні – авторська робота відомої художниці-караїмки Світлани Хаджи, уродженки Мелітополя. Ця картина була особливим даром музею, і вона символізувала не лише естетичне багатство караїмської культури, а й прагнення зберегти її для майбутніх поколінь. Понад десять років інтеркультурний музей був справжньою культурною домівкою для мелітопольських караїмів. Тут працювала недільна школа з вивчення караїмської мови, відбувалися

репетиції фольклорного ансамблю, проводились дослідження з історії та культури караїмів, які презентувалися на науково-практичних конференціях у різних містах України, зокрема у Києві (2015, 2017, 2019, 2022, 2023, 2024 рр.), Запоріжжі (2015, 2017, 2023 рр.) та Дніпрі (2016 р.), наукових симпозіумах у Софії (2018, 2022, 2024 рр. і в Туреччині – у містах Біледжик та Ардаган (2010, 2015 рр.).

У 2016 році, за підтримки Українського центру культурних досліджень (Київ), мелітопольська караїмська громада ініціювала проєкт з дослідження традицій гостинності та рецептів національних страв караїмів. Ініціативна група вивчала старовинні рецепти, досліджувала стан їх збереження, популярність і життєздатність у сучасному середовищі. Майстрині караїмської кухні ділилися традиційними рецептами, які передавалися з покоління в покоління, зберігаючи смакові особливості й оригінальність караїмських страв. Особливу увагу приділяли способам передачі рецептів, адже в караїмській культурі це зазвичай відбувалося усно, під час родинних зібрань [4]. Результатом цієї кропіткої роботи стало офіційне визнання караїмської кулінарної спадщини. У 2018 році караїмська страва «Традиція приготування еть аяклакь (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя» увійшла до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (охоронний номер 013, наказ Міністерства культури України від 16.11.2018 р. № 995), а програма «Традиція частування караїмів Мелітополя Запорізької області» – до кращих програм у Всеукраїнському відкритому конкурсі «Жива традиція» [5]. Матеріали дослідження були представлені у віртуальному музеї нематеріальної культурної спадщини України, що дозволило ознайомити з ними широку аудиторію та популяризувати караїмську кухню й традиції серед українців та за межами країни [6]. У вересні 2019 року на базі караїмського етнографічного центру «Кале» відбувся фестиваль караїмської гостинності «Найкраще все для

гостя дорогого» за участю представників караїмських громад з Дніпра, Миколаєва, Харкова, Києва та Тракая (Литва). Фестиваль надав можливість ближче познайомитися з традиціями гостинності караїмів, скуштувати національні страви, які були приготовані за рецептами, що побутують у різних караїмських громадах.

Незаконна російська окупація Кримського півострова у 2014 році завдала важкого удару по караїмам, поставивши під загрозу збереження унікальної культури та національної ідентичності корінного народу України. Для караїмського етносу Крим є історичною батьківщиною, місцем, з яким їх пов'язують глибокі культурні та духовні зв'язки. Окупація півострова порушила вікові родинні зв'язки, обмеживши доступ караїмів до їхніх національних святинь: древньої фортеці Джуфт-Кале, священного кладовища Балта-Тиймез, караїмських молитовних будинків – кенас, які є важливими центрами релігійного і культурного життя. Була зруйнована колективна пам'ять, приналежність до місць проживання, культурних просторів, що напяму стало загрожувати культурному існуванню малочисельного караїмського народу. З метою об'єднання караїмів материкової частини України, за ініціативи караїмів Мелітополя у 2017 році було створено громадську організацію «Спілка караїмів України». На установчій конференції в Мелітополі зібралися делегації з різних міст України: Харкова, Бердянська, Миколаєва, Дніпра, Києва, Херсона, Одеси, що стало важливим кроком у зміцненні зв'язків серед представників караїмського народу [7]. Одним із ключових напрямів діяльності Спілки було питання законодавчого визнання караїмів корінним народом України. Керівники Спілки, зокрема Олена Арабаджи та Юрій Макаров, брали участь у важливих подіях, спрямованих на підготовку законодавчої бази для забезпечення прав корінних народів. Вони виступали на засіданнях Комітету Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин та міжетнічних відносин

(Київ, 2016, 2017 рр.) та інших офіційних заходах. Ухвалення у 2021 році Закону України «Про корінні народи України» стало визначною подією для караїмів, кримських татар та кримчаків, забезпечивши захист та сприяння у збереженні культурної ідентичності. Цей Закон надав корінним народам України право на відновлення та розвиток духовних, релігійних та культурних традицій, збереження матеріальної та нематеріальної спадщини, а також визначення місць та об'єктів особливої культурної та релігійної цінності. Закон гарантував корінним народам право співпрацювати із закладами освіти для забезпечення вивчення рідної мови, історії та культури, створювати власні засоби масової інформації та отримувати державну підтримку для їхнього функціонування [8].

Повномасштабна агресія Росії, що розпочалася 24 лютого 2022 року, завдала ще одного нищівного удару по караїмському народу. Окуповано міста компактного проживання караїмів, зокрема Мелітополь та Бердянськ. Під постійними обстрілами і бомбардуваннями опинилися караїмські родини у Харкові, Запоріжжі, Дніпрі, Києві, Миколаєві, Херсоні. Війна змусила караїмів покинути свої домівки, наразі багато з них переїхало до Запоріжжя, Львова, а також за кордон. Цей вимушений виїзд став ударом не лише по родинам, а й по спільному культурному та релігійному життю караїмів, яким загрожує втрата тісного зв'язку з національною спадщиною. Особливого болю для мелітопольських караїмів завдало знищення караїмського етнографічного центру «Кале». Перед караїмською спільнотою України стало непросте завдання – зберігати культуру і традиції, підтримувати національний дух та взаємозв'язки, не втрачаючи надію на повернення додому.

З початку повномасштабної війни Спілка караїмів України активно займається питаннями соціальної підтримки громади, забезпечуючи її життєздатність у складних умовах сьогодення. Відновлено постійну комунікацію між

представниками караїмських громад в Україні та за її межами. Спілка організовує гуманітарну й психологічну допомогу, зокрема для тих, хто був змушений залишити рідні домівки через бойові дії. Представники караїмського народу мужньо захищають Україну у лавах Збройних Сил, протистоячи російській агресії. Караїми беруть активну участь у реалізації проєктів Ради Європи, серед яких: «Підтримка реформування законодавчої бази щодо Закону України про національні меншини та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні» (2023–2026 рр.) та «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин в Україні» (2023–2026 рр.). Крім того, Спілка долучилася до Міжнародного плану дій ЮНЕСКО з розвитку культури в Україні (напряму V «Зміцнення стійкості через культуру»). Ця ініціатива спрямована на збереження культурного різноманіття та нематеріальної спадщини національних спільнот, зокрема й караїмів. У 2025 році представники Спілки брали участь у розробці Державної стратегії розвитку та підтримки зникаючих мов, підготувавши розділ, присвячений караїмській мові.

Важливим напрямом діяльності Спілки є співпраця з музеєм караїмської історії та культури Національного заповідника «Давній Галич». Уже понад двадцять років музей досліджує, зберігає та популяризує культурну і духовну спадщину караїмів. У 2023 році тут відбувся мистецький проєкт «Поринаємо в культуру зі смаком. Хош иштах / Смачного!», під час якого презентували традиційні караїмські страви: пиріжки з м'ясом, халву та буз. Ця подія започаткувала серію проєктів, спрямованих на відновлення та збереження національної кухні. У 2024 році у Галичі відбулася Міжнародна науково-практична конференція з питань релігійної та культурної ідентичності караїмів, а у 2025 році отримано грант від House of Europe на видання вибраних творів галицьких караїмів.

Активісти Спілки послідовно беруть участь у формуванні етнонаціональної політики України, захисті прав національних меншин та корінних народів. Голова ГО «Спілка караїмів України» Олена Арабаджи є членом Експертної ради з питань національних меншин та корінних народів при Представнику Уповноваженого Верховної Ради України з рівних прав і свобод. Вона долучалася до розробки Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» та Державної національно-культурної цільової програми «Єдність у розмаїтті» на період до 2032 року. На міжнародному рівні Олена Арабаджи представляла Україну на сесіях Постійного форуму ООН з питань корінних народів світу (2022, 2023 рр.) та на консультативних зустрічах з Венеційською комісією (2024 р.), де порушувала актуальні питання збереження ідентичності та прав корінних народів у сучасних умовах [9]. Сьогодні Спілка караїмів України є важливим осередком, що гуртує громаду навколо спільних цінностей, багатовікової історії та культурної пам'яті. Вона сприяє збереженню ідентичності караїмів, створюючи простір для розвитку громадської, просвітницької, наукової та волонтерської діяльності. Співпраця з міжнародними партнерами, державними інституціями й громадськими організаціями, а також реалізація освітніх і культурних проєктів забезпечують збереження історико-культурної спадщини караїмського народу як невід'ємної складової культурного розмаїття України.

Джерела та література

1. Культурно-духовные основы исторической судьбы крымских караимов: традиции и современность: (материалы междунар. науч.-практич. конф., посвящ. 20-летию создания нац.-культ. караимского о-ва, 14-16 сентября 2011 г., г. Мелитополь) / Мелитопольский гос. пед. ун-т им. Богдана Хмельницкого, Нац.-культ. караимское о-во города Мелитополя; ред.: Е. С. Арабаджи, С. Г. Ялпачик. – Мелитополь: МГТ, 2012. 114 с.

2. Видання дитячого підручника караїмської мови «Хай лунає рідна мова» //Мелітопольська міська рада: офіц. сайт. URL: <https://melitopol-online.gov.ua/projects/archive/70/show/> (дата звернення: 17.04.2025).

3. Арабаджи О.С. Етнографічний музей «Кале» як осередок збереження історико-культурної спадщини караїмів//Імплементція Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини: підсумки та перспективи: Зб. наук. праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 16 грудня 2016 р. / Український центр культурних досліджень; заг. ред. О.А. Буценка. – К: НАККМ, 2016. С.5-9. URL: <https://zounb.zp.ua/resourse/pokazhchyky/z-bagatonacionalne/melitopolske-nacionalno-kulturne-karaimske-tovaristvo-dzhamaat> (дата звернення: 27.05.2025).

4. Нематеріальна культурна спадщина як місток розуміння культури іншого. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/nematerialna-kulturna-spadshchyna-iak-mistok-dorozuminnia-kultury-inshoho-interv-iu-z/> (дата звернення: 11.05.2025).

5. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/> (дата звернення: 27.06.2025).

6. Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини України. URL: <http://virtmuseum.uccs.org.ua/ua/site/introdaction> (дата звернення: 07.07.2025).

7. Караїми України об'єднуються заради збереження // Запорізька обласна державна адміністрація: Державні сайти України. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/24360/karajimi-ukrajini-objednujutsya-zaradi-zberezhennya.html> (дата звернення: 23.07.2025).

8. Президент підписав Закон «Про корінні народи України». URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677> (дата звернення: 15.08.2025).

9. Представниця караїмського корінного народу взяла участь у 21-й сесії Постійного форуму ООН з питань корінних народів. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. – URL: <https://dcss.gov.ua/karaim-21-forum-oon> (дата звернення: 01.09.2025).

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ДИНАМІКА ЗМІН

Національна ідентичність України в умовах глобальних соціокультурних трансформацій набула особливої ваги у ХХІ столітті. Глобалізаційні процеси, що відкривають нові можливості для культурного обміну та інтеграції у світову спільноту, водночас несуть ризики уніфікації та розмивання унікальних національних особливостей. Для України, яка упродовж століть виборювала право на власний політичний та культурний розвиток, питання ідентичності має не лише символічне, а й екзистенційне значення. Події Революції Гідності, російська агресія з 2014 року та повномасштабна війна 2022 року радикально прискорили процеси консолідації української нації, вивівши їх на якісно новий рівень. Саме політичні аспекти формування ідентичності – мовна політика, інформаційна безпека, культурна дипломатія, громадянська активність – стають ключовими чинниками у збереженні та розвитку української державності. Водночас інтеграційний курс до Європейського Союзу та НАТО потребує гармонізації національної самобутності з універсальними демократичними цінностями. У цьому контексті дослідження динаміки змін української ідентичності є надзвичайно актуальним, адже воно дозволяє зрозуміти, яким чином українське суспільство поєднує прагнення до глобальної інтеграції з утвердженням власної культурної та політичної суб'єктності.

Метою дослідження є аналіз процесів формування та трансформації української національної ідентичності в умовах глобальних соціокультурних змін, із акцентом на

політичних аспектах цього процесу та визначенні динаміки ключових змін у сучасному українському суспільстві.

Дослідження феномену національної ідентичності України набуло значної актуальності, особливо після 2014 року. Низка зарубіжних (Е. Вільсон, О. Гнатюк, М. Гібернау, Ф. Фукуяма, Д. Шнаппер та інші) та вітчизняних (Л. Нагорна, М. Степико, Я. Грицак, М. Рябчук, М. Кармазіна, М. Розумний, Т. Бевз та багато інших) науковців започаткувала ґрунтовний аналіз цієї проблематики. Автором статті здійснено ґрунтовний аналіз сучасних досліджень ідентичності [1].

Попри ґрунтовність наявних розвідок, бракує комплексного аналізу, який би поєднав інституційний політичний проєкт ідентичності з її соціокультурною динамікою в контексті війни та глобалізації. Невирішеними залишаються такі ключові аспекти: 1) недостатньо досліджено, як саме ієрархія стратегічних документів (Закон, Концепція, Стратегія, Програма), прийнятих у 2022–2024 роках, формує нову політичну доктрину ідентичності та які імпліцитні ризики (наприклад, надмірна мілітаризація або недоліки фінансування) вона несе; 2) потребує глибшого аналізу питання, як саме синергія політики декомунізації та деколонізації, підкріплена суспільною підтримкою), забезпечує ідеологічну стійкість нації та формує оборонну свідомість як основний маркер ідентичності воєнного часу; 3) недостатньо вивчено, як дискурсивні практики (меми, воєнна культура, цифровізація) взаємодіють із державною політикою, забезпечуючи експорт української ідентичності на світову арену та її адаптацію до вимог глобального світу (проблема «розмитості» vs «привабливості»).

Для дослідження нашої теми використаємо політико-громадянський підхід (Civic Nation Approach) та постмодерністський (дискурсивний) підхід. Політико-громадянський підхід, який часто називають «громадянським» або «політичним» розумінням нації (в опозиції до етнічного), є класичною концепцією в теорії націоналізму. Нація розглядається

як спільнота громадян, об'єднана не спільною етнічною ознакою (мовою, походженням, культурою), а спільними політичними цінностями, загальними законами, правами та обов'язками, а також територіальною належністю до суверенної держави. Ключовими маркерами ідентичності тут є: Конституція, громадянство, демократичні цінності (свобода, рівність), політична воля та лояльність до держави (патріотизм). Цей підхід критично важливий для аналізу політичної ідентичності України, особливо після 2014 року, коли спільна боротьба за демократію та суверенітет (Майдан, війна) вивела на перший план громадянські цінності як консолідуючий чинник, об'єднуючи людей різних етнічних та мовних груп.

Постмодерністський (дискурсивний) підхід є частиною широкої школи конструктивізму та постструктуралізму в соціальних науках, який наголошує, що національна ідентичність є не «даністю», а соціально і політично сконструйованою реальністю. Вона формується, підтримується і змінюється через дискурси (тексти, мову, символи, наративи, медіа). Ідентичність розглядається як динамічна і ситуативна. Ключовими механізмами є: аналіз наративів (наприклад, наратив «ворога», «героя», «європейського вибору»), мовних практик та символічного виробництва. Дослідники фокусуються на тому, як саме нація «говорить» про себе та «як» політичні еліти використовують мову для визначення меж ідентичності. Цей підхід ідеально підходить для аналізу впливу інформаційної війни, пропаганди, діджиталізації (соціальні мережі) та політики пам'яті на формування ідентичності. Він дозволяє дослідити, як конкуруючі політичні дискурси (наприклад, про декомунізацію чи європейську інтеграцію) борються за домінування у суспільній свідомості.

Українська національна ідентичність в умовах сучасних глобальних викликів перестала бути виключно культурно-історичним феноменом, трансформувавшись у

ключовий стратегічний ресурс і політичний проєкт (Policy of Identity), який свідомо проєктується та інституціоналізується політичною елітою і громадянським суспільством для досягнення цілей державотворення, забезпечення внутрішньої єдності та посилення зовнішньої суб'єктності на міжнародній арені.

Таблиця 1

**Політико-громадянський (civic nation) підхід vs
Постмодерністський (дискурсивний) підхід**

Джерело: Таблицю створено самостійно.

Політична еліта використовує політико-правові механізми для законодавчого закріплення ідентифікаційних маркерів. Цей процес є прямим втіленням державної політики ідентичності та спрямований на суверенізацію гуманітарного простору. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) не лише мовний,

Критерій	Політико-громадянський (civic nation) підхід	Постмодерністський (дискурсивний) підхід
Визначення	Нація – це спільнота громадян, об'єднаних політичними інституціями, законами та цінностями.	Ідентичність – динамічний процес, який постійно конструюється через дискурси, символи, культурні практики.
Ключові автори	Ю. Габермас (конституційний патріотизм), Е. Геллнер, Б. Андерсон	Ст. Голл (ідентичність як «позиціювання»), М. Фуко (дискурсивні практики), Е. Гідденс.
Основні маркери ідентичності	Громадянство, політична лояльність, участь у політичному житті, права і свободи людини.	Символи, наративи, медіа, культура, мова у дискурсі; багатозаровість ідентичності.

Характер ідентичності	Раціональна, стабільна, зорієнтована на державні інститути.	Гнучка, багатоголосна, контекстуальна, мінлива.
Український контекст	Після 2014 р. і особливо після 2022 р. українцем вважається будь-хто, хто підтримує державність і демократичні цінності (кримські татари, російськомовні, євреї тощо).	Українська ідентичність «переписується» через культуру, меми, музику, мистецтво; символи війни («паляниця», «руській корабль») стають частиною нової самоідентифікації.
Сильні сторони	Сприяє політичній єдності та консолідації суспільства.	Дає змогу адаптувати ідентичність до нових умов, зберігати її сучасність і привабливість.
Слабкі сторони	Може ігнорувати культурне різноманіття.	Ризик «розмитості» ідентичності через множинність дискурсів.

але й глибоко політичний акт, спрямований на утвердження української мови як консолідуючого чинника та ключової ознаки державного суверенітету. Його ухвалення стало політичною реакцією на тривалу гібридну агресію, що використовувала мовне питання для дестабілізації.

В умовах повномасштабної агресії Російської Федерації формування та утвердження національної та громадянської ідентичності перетворилося на критичний елемент державної політики безпеки та стійкості. Це зумовило безпрецедентну інституалізацію даної сфери через розбудову комплексної законодавчої бази. На відміну від попереднього періоду, коли увага зосереджувалася переважно на культурницьких ініціативах, у воєнний час процес отримав чітке правове та стратегічне обрамлення. Було прийнято низку ключових документів, які спільно формують

цілісну державну політику: Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (як основоположний акт) [2], «Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» (визначає ідейні засади та філософію) [3], «Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року» (окреслює довгострокові цілі та напрями) [4] та «Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» (деталізує конкретні заходи, ресурси та терміни реалізації) [5]. Ця ієрархія стратегічних документів свідчить про усвідомлення державою політичної ваги ідентичності як мобілізаційного ресурсу та основи для подальшого післявоєнного відновлення і зміцнення української національної єдності. З іншого боку, варто зазначити, що основні недоліки цих стратегічних документів часто полягають у нечіткості розподілу повноважень та недостатньому фінансуванні їхньої реалізації. Змістовно, існує ризик надмірної мілітаризації національної ідентичності та недостатньої уваги до багатокультурності та психосоціальної підтримки громадянської ідентичності в умовах зовнішньої міграції та внутрішньої травми.

Отже, політичний вимір формування національної ідентичності в Україні набув критичного значення в умовах повномасштабної війни, трансформувавшись із культурної політики в політику національної безпеки. Понад те, формування ідентичності стає не просто гуманітарною, а політичною та безпековою функцією держави. Яскравою ілюстрацією цієї динаміки є державна підтримка проєктів з утвердження української національної та громадянської ідентичності інститутів громадянського суспільства [6]. Проєктна діяльність, фінансована державою, демонструє інституалізацію процесу формування ідентичності. Загальна

сума підтримки (9 млн грн на 21 проєкт) [6] та механізм конкурсу підтверджують, що держава визнає стратегічну роль громадянського суспільства у цьому процесі. Це відображає «запит суспільства: у час війни найважливішим пріоритетом залишається формування оборонної свідомості та громадянської стійкості» [6].

Пріоритезація проєктів, спрямованих на формування оборонної свідомості та громадянської стійкості (8 проєктів), є найбільш чітким індикатором цієї зміни [6]. Це демонструє, що ідентичність набула мобілізаційного характеру, де ключовими елементами стають: стійкість (як психологічна, так і соціальна здатність протистояти викликам); героїка та вшанування Захисників (інкорпорація військового досвіду у колективну пам'ять). Ця мілітаризація національного нарративу простежується навіть у традиційно гуманітарних сферах. Зокрема, формування української громадянської ідентичності (5 проєктів) та популяризація історії (7 проєктів) тепер тісно інкорпують тематику боротьби, самовизначення та ролі ветеранів [6]. Історія перестає бути лише академічним знанням, перетворюючись на інструмент легітимації сучасної політичної боротьби та ствердження права на власну державу.

Отже, державна політика у сфері ідентичності відображає ключові політичні виклики сьогодення: забезпечення обороноздатності суспільства та консолідація нації навколо ідеалів суверенності та спротиву. Національна ідентичність в Україні остаточно трансформувалася з об'єкта культурного відродження на стратегічний ресурс державної стійкості.

Політика декомунізації та деколонізації є стратегічними інструментами державної політики України, спрямованими на цілеспрямовану трансформацію національної ідентичності та утвердження її політичного суверенітету. Декомунізація (засудження тоталітарного режиму) створює правовий та символічний розрив із радянською спадщиною,

формуючи ідентичність, засновану на демократичних цінностях та історичній пам'яті про репресії та визвольні змагання. Процес деколонізації в Україні, що мав свій початок із здобуттям незалежності, отримав вирішальну політичну активізацію у 2014 році після Революції Гідності та початку російсько-української війни. Ключовим етапом стало ухвалення у 2015 році чотирьох законів, які інституалізували цей процес: від заборони пропаганди комуністичного режиму та роботи з архівами спецслужб до вшанування пам'яті борців за незалежність. Ця законодавча база дозволила до квітня 2019 року перейменувати 987 населених пунктів та демонтувати близько 2,5 тисяч пам'ятників, усуваючи символи тоталітаризму з публічного простору [7].

Згодом виникла потреба у розширенні парадигми до деколонізації – системного усунення впливу російського імперського минулого. Повномасштабне вторгнення стало каталізатором цього переходу: лише упродовж 2022 року було перейменовано майже 10 тисяч топонімів та демонтовано 145 пам'ятників, пов'язаних з імперською політикою [7]. Кульмінацією стало прийняття «Закону про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики та деколонізацію топонімії» від 27 липня 2023 року, що остаточно легалізувало та стратегічно оформило цей процес як невід'ємну частину державної політики утвердження національної ідентичності.

Законодавчі ініціативи щодо перейменування топонімів (перейменування вулиць, пов'язаних з імперським чи радянським минулим) та демонтаж пам'ятників (демонтаж пам'ятника Катерині II в Одесі або Ватутіну в Києві) є прикладом деколоніального політичного проєкту. Ці заходи не лише змінюють ландшафт пам'яті, а й інституційно розривають зв'язки з Росією, утверджуючи національну історичну суб'єктність. Згідно з опитуванням на замовлення Українського інституту національної пам'яті у серпні 2024 році, 77% респондентів позитивно ставилися до перейменування вулиць і

міст, названих на честь радянських діячів, а 65,6% підтримували відмову від назв, пов'язаних з діячами російської культури [8]. Крім того, 55,4% українців вважають, що Україна була колонією російської імперії, що на 13,1% більше порівняно з 2023 роком [8]. Це свідчить про зростання усвідомлення необхідності деколонізації як частини переосмислення національної історії. Зазначу, що Програма Transparency International Ukraine «Прозорі міста» розробила спеціальний посібник з очищення публічного простору українських міст від російських і радянських топонімів для місцевої влади та громадян, який має на меті допомогти органам місцевого самоврядування та громадськості під час перейменування вулиць, площ, мостів, парків та інших топонімів [9]. З 27 липня 2023-го по 27 липня 2024 року, тобто рік з моменту вступу у дію закону України «Про засудження і заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» 25194 об'єкти топоніміки було перейменовано та 1066 пам'ятників і пам'ятних знаків демонтовано [10]. Декомунізаційна політика спрямована на відновлення історичної справедливості та очищення публічного простору від символів тоталітаризму.

Водночас це не лише «очищення від минулого», а й формування нового символічного простору, який підсилює українську ідентичність та дистанціює її від російського/радянського нарративу. На виконання Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» Український інститут національної пам'яті 7 жовтня 2025 року оприлюднив переліки осіб та подій, об'єкти, присвячені яким, містять чи не містять символіку російської імперської політики [11].

В умовах війни проти України інформаційний простір стає полем бою. Держава реалізує заходи для: протидії російській пропаганді; блокування ворожих медіа та соцмереж; розвитку власних українських інформаційних платформ та культурних продуктів. Важливим у цьому контексті

є діяльність Міністерства культури та інформаційної політики, Центру протидії дезінформації.

Українська ідентичність формується не лише «згори», а й «знизу». Громадські організації, волонтерські рухи, ініціативи у сфері культури та освіти стали потужним чинником консолідації нації. Йдеться про волонтерський рух після 2014 року і особливо після 2022 року; рухи за українізацію культурного простору («Книгарня Є», музичні фестивалі, переклад українською); ініціативи зі збереження культурної спадщини (реставрація пам'яток, цифрові архіви). Громадянське суспільство в Україні часто виступає випереджальним агентом, який задає тон державній політиці (наприклад, вимоги до декомунізації та мовних законів формувалися з низів).

Культурна дипломатія слугує інструментом просування позитивного образу України у світі. Результати «Global Soft Power Index»(Brand Finance), що вимірює здатність країни впливати через привабливість є прямим підтвердженням успішності культурної дипломатії України, оскільки різке зростання глобальної обізнаності та впливовості, досягнуте під час повномасштабної війни, свідчить про ефективність політично мотивованого просування національної ідентичності як чинника міжнародного впливу. Згідно з рейтингом «Global Soft Power Index» з 2021 року Україна здійснила стрибок із 61-го на 37-ме місце завдяки безпрецедентному зростанню обізнаності та впливовості [12]. Це свідчить про трансформацію сприйняття української ідентичності зі суто культурної на політично-оборонну та стійку, що є ключовим політичним аспектом її формування під час війни. Культура виступає «м'якою силою», яка закріплює міжнародну суб'єктність України. Йдеться про перемога Kalush Orchestra на «Євробаченні» 2022 року як культурно-політичний жест підтримки України; успіхи українських письменників і перекладів (Сергій Жадан, Оксана Забужко, Андрій Курков); промоція українського кіно на міжнародних

фестивалях («Донбас» С. Лозниці, «Памфір» Д. Сухолитого-Собчука); арт-проекти та виставки про війну та культуру України у світі. Завдяки культурній дипломатії Україна змогла зміцнити власний міжнародний ідентичнісний бренд – країни, що бореться за свободу, культуру та демократію.

Політичні аспекти формування української національної ідентичності проявляються як у державній політиці (через мову, освіту, декомунізацію, інформаційну безпеку), так і у діяльності громадянського суспільства та культурної дипломатії. Держава створює правові й інституційні умови, а суспільство наповнює їх реальним змістом і динамікою. У результаті українська ідентичність постає як синтез державної стратегії та народної ініціативи, що особливо яскраво проявилось після 2014 і 2022 років.

Динаміка змін в умовах глобалізації та війни. Закцентую увагу на тому, що саме Революція Гідності стала переломним моментом у консолідації українського суспільства. Вперше поняття «бути українцем» набуло виразного громадянсько-політичного змісту, виходячи за межі етнічності чи мови. Ключовими проявами були: зміцнення ідеї «Україна – це спільнота вільних громадян»; різке зростання патріотичних настроїв у всіх регіонах, навіть там, де раніше домінувала радянська ідентичність; поява потужного волонтерського руху та добровольчих батальйонів, що формували «низову» ідентичність на основі солідарності та відповідальності. На думку президента КМІС, професор НаУКМА Володимира Паніотто, «пришвидшився процес формування української національної ідентичності, він демонструє динамічне зростання та глибоке проникнення в різні аспекти суспільного життя, від зміцнення самоідентифікації громадян як українців до переосмислення історичної спадщини та культурних впливів» [13]. Відсоток громадян, котрі вважають себе передусім громадянами України, зріс із 40% у період 1992–2004 років до 80% після початку війни у 2022–2023 роках [13]. Зросла популярність державних свят, підтримка

Православної церкви України (ПЦУ), покращилося ставлення до ОУН–УПА [13]. Українська ідентичність у постмодерному сенсі багатоголосна: вона включає різні етнічні та культурні групи, здатна змінюватися і пристосовуватися до нових викликів. Після 24 лютого 2022 року відбулося різке зміщення дискурсу – навіть ті, хто раніше позиціонував себе «поза політикою», почали активно ідентифікуватися з українськістю.

Водночас відбулася регіональна трансформація: на сході та півдні частина населення почала активно інтегруватися в українську націю; суспільство стало чіткіше розмежовувати себе від «руського міра». Глобалізація сприяла активному поширенню українського культурного продукту – музики, літератури, кіно, що створювало новий сучасний образ України у світі та всередині країни.

Повномасштабне вторгнення Росії стало критичною точкою мобілізації української нації. Основні зрушення: різке зростання громадянської ідентичності: етнічне походження, мова чи релігія втратили визначальне значення; навіть російськомовні та представники національних меншин почали масово ідентифікувати себе саме як українці; символи війни (паляниця, «руській корабль, іди на...») стали новими маркерами спільної культури.

Єдність суспільства виявилася безпрецедентною: високий рівень довіри до армії (91%), волонтерів (77%) та державних органів (станом на серпень 2022 року, серед українців зріс баланс довіри до всіх державних органів та соціальних інститутів) [14], національна ідентичність набула екзистенційного виміру – «українськість» стала питанням виживання. У цей період чітко проявилася тенденція переходу від етнічної нації до громадянсько-політичної – нація як спільнота людей, які об'єднані спільною боротьбою та спільними цінностями.

Цифрова культура стала важливим чинником у формуванні нової ідентичності: TikTok, Instagram, Twitter (X) та Telegram перетворилися на простір миттєвого поширення

українських символів, мемів, історій. Молодь стала активним «агентом» культурної дипломатії, доносячи світові образ сучасної України через українські меми й вірусні відео («привітання» російському кораблю, трактори, що тягнуть російську техніку); нову хвилю української музики – поєднання етнічних мотивів із сучасними жанрами (Kalush, ONUKA, Alina Pash, Jerry Heil); гейміфікацію війни (меми про Байрактár, «ППО ловить ракети»).

Молодіжні рухи активно змінюють образ українськості: вони роблять її глобальною (українські інфлюенсери спілкуються з мільйонними аудиторіями у світі); поширюють українську мову та культуру як модний тренд, а не лише як елемент «традиції»; створюють нові «субкультурні» коди ідентичності (від вишиванки до стікерів у Telegram); нові музичні жанри (реп, електроніка з українськими етно-мотивами); меми та інтернет-культура («руській воєнний корабль», «паляниця» як символ розпізнавання); зміна сприйняття героїв і символів (від козацьких легенд – до сучасних військових і волонтерів).

В умовах глобалізації українська ідентичність стає не лише локальною, а й експортованою: вона входить у світовий інформаційний простір як символ боротьби за свободу і гідність. Водночас цифрова культура й молодіжні рухи надали ідентичності нових форм і швидкості поширення, що робить українськість сучасною, глобальною й привабливою.

Попри очевидне посилення української національної ідентичності, залишається низка проблемних питань. По-перше, відчутним є тиск глобалізаційних процесів, що можуть призводити до культурної стандартизації та втрати автентичних традицій. По-друге, агресія Російської Федерації створює постійну загрозу інформаційної війни та намагання нав'язати альтернативні ідентичнісні наративи. По-третє, внутрішні суперечності в українському суспільстві між регіональними, етнокультурними, мовними групами – актуалізують питання інтеграції у межах української

нації. Водночас постає завдання збалансування національної ідентичності з європейськими цінностями та глобальними тенденціями, що робить цю проблему комплексною і багатовимірною.

Підсумовуючи зазначимо, світові інтеграційні процеси часто загрожують розмиванню національних ідентичностей, але для України вони стали і можливістю посилення власної суб'єктності. Після 2014 року й особливо після 2022-го відбулася радикальна трансформація національної ідентичності українськість стала питанням виживання, безпеки та політичної самоідентифікації. Україна прагне інтеграції до ЄС і НАТО, а це потребує узгодження національних ідентичнісних цінностей із європейськими, зберігаючи при цьому унікальність. Формування позитивного образу України у світі прямо залежить від здатності артикулювати свою ідентичність. цифровізація, міграційні процеси, зростання ролі молоді й культури (музика, кіно, література) змінюють динаміку уявлень про українськість.

Війна виступила чинником не лише економічних та демографічних зсувів, а й спричинила масштабне переосмислення національної ідентичності, корекцію геополітичних орієнтацій та прискорення державотворчих процесів. Ці зміни мають визначальний політичний потенціал і, ймовірно, сформуують траєкторію розвитку України на наступні десятиліття.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на прогнозуванні того, як оборонно-мобілізаційна ідентичність трансформується у мирну модель після перемоги, та як уникнути ризику ідеологічного розколу чи втоми від мілітаризованого нарративу.

Джерела та література:

1. Бевз Т. Концепт ідентичності українства в умовах соціальних трансформацій та загроз національній безпеці (Історіографія проблеми). Національна ідентичність у трансформаційних процесах: безпекові чинники та консолідація суспільства. Тернопіль «Джура», 2023. С. 11–38.

2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». № 2834-IX від 13 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

3. Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. № 141-р від 16 лютого 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>

4. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. № 1322 від 15 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>

5. Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року. № 864 від 30 липня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text>

6. 21 проєкт з утвердження української національної та громадянської ідентичності отримає державне фінансування. 26.03.2025. URL: <https://mms.gov.ua/news/21-proiekt-z-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-hromadianskoi-identychnosti-otrymaie-derzhavne-finansuvannia>

7. «Не на часі»: фактчек заяв політиків про дерусифікацію. 16.10.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3916700-ne-na-casi-faktcek-zaav-politikiv-pro-derusifikaciju.html>

8. 89% українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. 25.10.2024. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp>

9. Як правильно деколонізувати міста – «Прозорі міста» презентували покрокову інструкцію. 12.07.2023. URL: <https://transparentcities.in.ua/news/yak-pravylno-dekolonizuvaty-mista--prozori-mista-prezentuvaly-pokrokovu-instruktsiiu>

10. Понад 25 тисяч об'єктів топонімії перейменовано – перші офіційні дані щодо реалізації деколонізаційного закону. 27.11.2024. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/ponad-25-tysyach-obyektiv-toponimiyi-pereymenovano-pershi-oficiyni-dani-shchodo-realizaciyi-dekolonizaciyynogo-zakonu>

11. Деколонізація: оприлюднено переліки осіб та подій, що містять та не містять символіку російської імперської політики. 07.10.2025. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/dekolonizaciya-oprylyudneno-pereliky-osib-ta-podiy-shcho-mistyat-ta-ne-mistyat-symvoliku-rosiyskoyi-imperskoyi-polityky>

12. Полюхович А. Як працює культурна дипломатія під час війни? URL: <https://voxukraine.org/yak-pratsyuye-kulturna-dyplomatiya-pid-chas-vijny>

13. Як змінили українців 3 роки війни? Дослідники кажуть про визначальні трансформації на десятиліття вперед. 24.02.2025. URL: <https://inshe.tv/suspilstvo/2025-02-24/905673/>

14. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. 15.09.2022.

<https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ КОМПЛЕКСІВ: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В умовах російсько-української війни туристична галузь України зіткнулася з безпрецедентними викликами, що вимагають переосмислення моделей організації подорожей та функціонування готельно-ресторанних комплексів. Проблема полягає у необхідності адаптації туристичної індустрії до нових реалій, збереження якості сервісу та пошуку сталих форматів розвитку.

Останні дослідження та зокрема аналітика ринку гостинності 2022–2024 рр. вказують на трансформацію туристичного попиту: 80% класичного туризму стало жіночо-дитячим [1].

Дослідниками аналізуються трансформації ресторанного господарства та вплив воєнних дій на бізнес-моделі, споживчі настрої, логістичні ланцюги та доступність ресурсів [2].

Розглядаються можливості та ризики інвестування ресторанного бізнесу [3] та стан ресторанного господарства України під час війни [4], вплив війни на формування смаків українців у споживанні ресторанної їжі [5].

Водночас, частина готельно-ресторанних комплексів демонструє стійкість, відкриваючись навіть поза межами західних регіонів, що свідчить про потенціал галузі [6, 7]

Метою тез є аналіз організації туристичних подорожей в умовах російсько-української війни, з акцентом на адаптацію організації подорожей та готельно-ресторанних комплексів до нових соціальних, економічних і безпекових реалій.

Готельно-ресторанний ринок України демонструє ознаки стабілізації та поступового відновлення, попри триваючу війну. За підсумками 2024 р. кількість колективних

засобів розміщення зростає на 96 об'єктів, а кількість платників туристичного збору – на 7%, що свідчить про активізацію внутрішнього туризму. Загальна сума туристичного збору склала 273 млн грн, що на 23% більше, ніж у 2023 р. Зростає попит на апарт-готелі, котеджі та кондо-формати, які вважаються перспективними для приватних інвесторів.

Попри тривалість російсько-української війни туристична сфера України демонструє ознаки адаптації, одним із ключових напрямів трансформації є зростання попиту на готелі, що відповідають міжнародним стандартам GreenKey, набуває дедалі більшого значення як індикатор якості та сталості готельного сервісу. Станом на травень 2025 р., одинадцять готельно-ресторанних комплексів курорту Буковель отримали сертифікат GreenKey, серед яких Radisson, Glacier, Hay, Tavel, Hvoya, Twins, Mountain Residence, Bukovel Hotel, Bukovel Apart, Bukovel Shale та Shelter. Ці заклади активно впроваджують екологічні практики, включаючи використання відновлюваних джерел енергії, оптимізацію водоспоживання, сортування твердих побутових відходів та повну відмову від одноразового пластику.

Зростання кількості сертифікованих об'єктів свідчить про зміну пріоритетів як серед туристичних операторів, так і серед споживачів туристичних послуг. Екологічна відповідальність стає не лише етичним імперативом, а й конкурентною перевагою, що сприяє формуванню позитивного іміджу України як туристичної дестинації, орієнтованої на сталий розвиток. У контексті післявоєнного відновлення, екологічна сертифікація готелів може відігравати важливу роль у залученні іноземних туристів та інвесторів, а також у формуванні нової моделі внутрішнього туризму, що базується на принципах екологічної етики та соціальної відповідальності.

Невирішеними залишаються питання кадрового дефіциту, неготовності готельно-ресторанних комплексів до нових форматів комунікації з гостем, а також слабка інтеграція територіальних громад у туристичні стратегії. Як і до

війни, оцінка персоналу залишається важливим інструментом, який дозволяє виявити слабкі та сильні сторони працівників, в той же час навчання персоналу приділяється недостатня увага, оскільки роботодавці хочуть отримати вже навчених співробітників, щоб закрити вакансію [8,9]

Зростаюча важливість внутрішнього туризму відображається у збільшенні туристичних потоків та зміцненні місцевої економіки. Це зростання диверсифікує туристичну пропозицію та адаптується до змінних уподобань споживачів, які вимагають більшої гнучкості та персоналізованого підходу [10]. У ході дослідження встановлено, що внутрішній туризм може відновитися через рік після завершення бойових дій; масовий іноземний туризм – не раніше ніж через 2–4 роки після сталого миру; попит на корпоративне навчання та студентські тренінги з спеціальності «Туризм» зростає, що формує нову освітню парадигму; готельно-ресторанні комплекси з високим завантаженням демонструють ефективність через автоматизацію, роботу з цінностями цільової аудиторії та грамотне промо.

Організація туристичних подорожей та готельно-ресторанних комплексів потребує стратегічного переосмислення, об'єднання зусиль, захисту інвестицій та розвитку нових форматів туризму, зокрема, військового туризму, пам'яті та заміського відпочинку. Війна в Україні має критичний вплив на галузь, високий попит на туристичний продукт більш безпечних регіонів; будівництво нових готельно-ресторанних комплексів; створення нових сегментів ринку в'їзного (військовий) та виїзного туризму (культурно-масовий) [11], цифровізація туристичного бізнесу [12].

Отже, організація туристичних подорожей в Україні в умовах воєнних викликів змінилася через переорієнтацію на жіночо-дитячий сегмент, готельно-ресторанні комплекси демонструють стійкість завдяки впровадженню інноваційних практик, серед яких особливе значення має екологічна сертифікація, що стає маркером якості та сталості.

Джерела та література

1. Белікова М. Використання сільського зеленого, екскурсійного, музейного видів туризму під час війни в Україні. Війна та туризм : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11 листопада 2022 р.). К.:ТОВ «Геопринт», 2022. С.117-120.
2. Безхлібна А.П., Кукліна Т.С., Журавльова С.М. Стратегічні перспективи підвищення конкурентоспроможності ресторанного бізнесу України в умовах воєнного стану. Економічний простір. 2025. №201.
3. Безхлібна А.П., Бондаренко О.О. (2023). Можливості та ризики інвестування ресторанного бізнесу під час воєнного стану в Україні. Тиждень науки–2023: тези доп. наук.–техн. конференції, (Запоріжжя, 24–28 квітня 2023). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», С.66-68.
4. Кукліна Т.С., Цвілий С.М., Корнієнко О.М. (2022). Стан ресторанного господарства України під час війни. Вісник ХНТУ. № 2(81). ВД «Гельветика», С.197-202.
5. Владимир О.М., Химич І.Г., Капаць К.М. (2023). Вплив війни на формування смаків українців у споживанні ресторанної їжі. Матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конференції пам'яті почесного професора Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, академіка НАН М.Г. Чумаченка: «Наука, інновації, бізнес: проблеми, перспективи і сьогочасні тренди розвитку». Тернопіль, С. 27–28.
6. Інноваційний розвиток туризму та готельно-ресторанного господарства: монографія / колектив авторів ; за заг. ред. проф. В. М. Зайцевої .Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. 202 с.
7. Бойко В.О., Бойко Л.О. (2023). Український ринок HoReCa в умовах воєнного стану та його ревіталізація. Таврійський науковий вісник, № 16. С. 96-99.
8. Кукліна Т.С., Прусс В.Л., Каптюх Т.В. Ресторанна справа: технологія та організація послуг: Навчальний посібник для викладачів та студентів вищих навчальних

закладів за спеціальністю 242 «Туризм». Запоріжжя «Промсвіта», 2018. 283 с.

9. Multu Yusuf, Zaytseva V., Tsviliy S. Innovations in the educational process regarding the training of tourism and recreation specialists by the university. Актуальні проблеми та тренди розвитку систем управління в сучасних умовах : мат-ли Міжнар. наук.-пр. конф., 26 березня 2025 р. Дніпро: Укр. держ. ун-т науки і технологій, 2025. Р. 235-236.

10. Zavidna, L., Kolesnikova, K., Barna, M., Shelemetieva, T. and Lanytsia, I., 2025. Strategic Concept for the Revitalization of Ukraine's Hospitality and Tourism Industry in the Post-War Era. *Journal of Lifestyle and SDGs Review*, 5(1).

11. Цвілій С.М., Кукліна Т.С., Каптюх Т.В. Перспективні туристичні тренди в контексті повоєнного відновлення вітчизняної індустрії туризму та її сталого розвитку. Здобутки економіки: перспективи та інновації. 2024. № 8.

12. Белікова М.В. Сучасні виклики для туристичних агентств: цифровий маркетинг, діловодство, електронні документи та додатки. Туристичний та готельно-ресторанний бізнес у період кризового стану: проблеми розвитку та регулювання : колективна монографія / за ред. Чепурди Л.М. Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ЧДТУ, 2023. С.30-46.

*Бєлін П.С.
Дєдков М.В.*

ПОВІНЬ 1842 РОКУ ТА АРХІТЕКТУРА ОЛЕКСАНДРІВСЬКА

У старій частині Запоріжжя трапляються будинки без цоколя. Один із них розташований на розі вулиць Олександрівської (раніше вул. Дзержинського) і Троїцької (раніше вулиця Чекістів), навпроти Запорізького обласного історико-краєзнавчого музею. Інформація про нього зустрічається в статті Г.М. Васильчука «Прибуткова нерухомість старого Олександрівська: історико-архітектурний аспект»: «По іншу сторону сучасної вулиці Чекістів двоповерхова кам'яна будівля, побудована в кінці XIX ст., проте вже на початку XX ст. її придбав купець Л. Потьомкін і перебудував під прибутковий будинок... Новий господар замість кватир першого поверху обладнав три крамниці з окремими



Фото 1. Будівля на розі вул. Олександрівської та вул. Троїцької, з боку вул. Олександрівської, на задньому плані будинок Біленького

входами, крім цього, прибудував ще одну кам'яну крамницю та криту галерею на другому поверсі» [1, с. 204]. Точна дата побудови будівлі, придбаної купцем Потьомкіним, невідома.



Фото 2. Будинок купця Потьомкіна на початку ХХ ст

На фотографії початку ХХ ст. (Фото 2), в нижньому правому куті, будинок купця Потьомкіна має вікна першого поверху, «закопані» наполовину в землю; добре видно вимощення, що захищає їх від потрапляння води. Біля цієї будівлі з боку вулиці Троїцької, що має нахил у бік річки Дніпро, вікна знаходяться над поверхнею землі, але цоколь під ними відсутній! (Фото 3).



Фото 3. Колишній будинок купця Потьомкіна з боку вул. Троїцької

У XIX ст. в Російській імперії житлові будинки обов'язково будували з цоколем. Цього вимагав Закон №30.194 від 15 січня 1825 року «Найвище затверджене Положення про кількість матеріалів, яку потрібно призначати при складанні кошторисів на будівництво будинків». Будівництво цоколя будівлі регламентувалося параграфом 37 Глави 1 «Про матеріали на будівництво кам'яних будинків у чорновому вигляді»: «Висота цоколя визначається таким чином, щоб нижні балки були підняті від землі не нижче одного аршина. На цоколь кладеться гранітний або інший тесаний вапняковий та іншого властивості камінь, а де його немає, замінюється цеглою залізного вигляду» [2, с. 13]. Аршин дорівнює 0,7112 метра.



Фото 4. Правильний цоколь (селище Південне м. Запоріжжя)

На Фото 4 зображено цоколь, побудований з червоної («залізної») цегли, у суворій відповідності до вимог Закону №30.194. Будівля, якій належить цей цоколь, розташована на вулиці Тополиній (Південне селище міста Запоріжжя). Відомо, що селище Південне почали забудовувати після прокладання Лозово-Севастопольської залізниці через Олександрівськ у 1873 році. Усі будівлі на території селища мають стандартний цоколь.

Навпроти будинку купця Потьомкіна на вулиці Троїцькій розташований двоповерховий будинок Біленького, збудований у 1908–1909 роках (Фото 5). На відміну від будинку купця Потьомкіна, у цій будівлі є цоколь з вікнами підвального приміщення, і вікна з боку вулиці Олександрівської не «закопані» в землю.



Фото 5. Будинок Біленького з боку вулиці Троїцької

Прибутковий будинок купця Потьомкіна не єдиний у старому Олександрівську із «закопаними вікнами». Поруч, на перехресті вулиць Троїцької та Гоголя, розташована схожа споруда (Фото 6).



Фото 6. Будівля на перехресті вулиць Троїцької та Гоголя

Двоповерхова будівля на вулиці Поштової, 7 також має вікна першого поверху наполовину в землі (Фото 7). Безсумнівно, що перший поверх спочатку був зведений із двох будівель, що прилягали одна до одної. Доказом цього є те,



Фото 7. Будинок на вул. Поштовій, 7

що верхній зріз вікон розташований на різній висоті. Очевидно, що другий поверх добудовувався пізніше.

Дві одноповерхові будівлі на вулиці Поштовій, 21 (Фото 8) не мають «закопаних» вікон, однак цоколь у них відсутній, точніше, засипаний. Підлога приміщень першого поверху розташована нижче рівня землі; щоб зайти всередину, потрібно спуститися сходами. Перепад висоти незначний, але саме він і приховує цоколь. Так однозначно не будували.



Фото 8. Частина будинку №21 на вул. Поштовій
(колишня Катеринославська)



Фото 9. Будинок на вул. Покровська, 23а

Ще одна будівля з відсутнім цоколем збереглася на вулиці Покровській, 23а (Фото 9).

Вважається, що однією з перших цегляних будівель Олександрівська, дата побудови якої відома, є будинок купця Захар'їна, збудований у 1865 році. Будівля розташована на розі вулиць Покровської та Поштової (раніше – Катеринославської) (Фото 10). Подібно до інших збережених споруд Олександрівська, про які відома дата побудови, будинок Захар'їна має «класичний» цоколь.



Фото 10. Будинок купця Захар'їна на розі вул. Покровської та Троїцької

Звернімося до статистики. «Статистичні таблиці за 1840 рік про стан міст Російської імперії» налічують в Олександрівську 4 кам'яних і 664 дерев'яних будинки [3, с. 12-13].

Перша кам'яна будівля – провіантський магазин. Побудований ще в 1775 році в Олександрівській фортеці. Навіть у середині XIX ст. ця споруда залишалася досить значущою. Так, військово-статистичний огляд по Катеринославській губернії, виданий у 1850 році, відзначає наявність в Олександрівську провіантського магазину на 1200 чвертей борошна (для порівняння: у Катеринославі – 2000, Верходніпровську – 1000, Новомосковську – 700, Павлограді — 400). Укладач огляду зазначає: «Усі будови, зайняті під магазини, дерев'яні, за винятком м. Олександрівська, де є кам'яний магазин» [4, с.186].

Друга – тюремний замок. Казенне будівництво кам'яної будівлі Олександрівського тюремного замку закінчилося в 1835 році [5, с. 147].

Третя і четверта – імовірно, споруди, що належать артилерійській роті, арсенал і казарма. У «Військово-топографо-статистичному описі Катеринославської губернії» за 1819 рік зазначено: «Примітка щодо розквартирування військ. ... В Олександрівську в разі потреби може бути розміщена артилерійська рота...» [6, с. 213]. Виходячи з цього, цілком логічно припустити будівництво в місті двох будівель військового призначення: арсеналу для зберігання зброї та порохових припасів, а також казарми для особового складу розквартированої артилерійської роти.

У 1842 році статистичні дані зафіксували практично таку саму картину – 4 кам'яних і 665 дерев'яних будинків [7, с. 10-11]. Якщо вірити статистиці, то виходить, що за два роки в Олександрівську не було побудовано жодного цегляного будинку, тобто виходить, що міська еліта не мала бажання покращувати свій добробут, шляхом придбання продукції місцевих цегляних заводів для зведення особистої нерухомості. Але чи так це було насправді?

Якщо на те, що відбувалося в ті часи, подивитися з точки зору оподаткування, то у чиновників в глибинці були всі причини не поспішати з декларуванням своїх доходів, зокрема нерухомості. «Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона» в статті «Подушна подать в Росії» говорить наступне: «Суть правил, якими керувалися при розкладці подушної податі до 1860-х років, полягала в наступному: а) міські жителі керувалися ступенем багатства, торгівлі та промисловості окремих домовласників...» [8, с. 126]. Однак, заможні громадяни не поспішали виконувати громадянський обов'язок, поповнюючи державну скарбницю, і ця проблема мала затяжний характер. Зокрема, ще «15 січня 1739 р. був виданий жорстокий указ про стягнення недоїмок». «Недоїмка, за словами указу, збільшувалася виключно від безладів: убогі люди платежем обтяжені, а багаті платити не хочуть» [8, с. 126].

Від безсилля перед масштабом корупції серед впливових осіб, що мали значні борги перед скарбницею, центральна влада змушена була періодично обнулювати їхню заборгованість. «На початок царювання Катерини II недоїмок накопичилося близько 800000 руб. 28 червня 1787 р., з нагоди святкування 25-річчя царювання Катерини II, всі недоїмки по 1 січня 1776 р. були прощені, решта ж розкладені на 20 років, з дозволом вносити їх хлібом за місцевою ціною. 18 грудня 1797 р. були знову прощені недоїмки. При Олександрі I, після закінчення французької війни, були прощені всі недобори по 1 січня 1813 р. (ук. 30 серпня 1814 р.)». «Недоїмки, що накопичилися після того, були складені маніфестом при вступі на престол (19 листопада 1825 р.) і коронуванні (22 серпня 1826 р.) імператора Миколи I » [8, с. 127].

Той, хто знав цю традицію верховної влади прощати борги, і не поспішав у 1840-х роках платити податок на багатство, той не прогадав – недоїмки, що накопичилися в період царювання Миколи I по 1855 р., «були прощені при вступі на престол і коронуванні Олександра II» [8, с. 127].

Слід визнати, що центральна влада робила спроби з'ясувати реальний стан справ у країні. Про це, зокрема, свідчить циркуляр № 3774 від 10 квітня 1845 р., направлений Цивільним губернатором Катеринославської губернії до Олександрівської міської ратуші, в якому повідомляється: «Припускаючи в червні місяці поточного року відправитися з м. Катеринослава, для огляду НАЙВИЩЕ довіреної управлінню моїй Губернії..., я пропоную всім тим місцям, за доданою при цьому запискою, під час прибуття мого в кожен повіт (про що окремо буде від мене сповіщення), приготувати в найзадовільнішому вигляді необхідні відомості та відомості; попереджаючи, що за неточне виконання, я не упусти з винними вчинити за законами» [9, арк. 31].

У доданій записці вказувалися відомості, «які повинні бути надані Пану Цивільному Губернатору при огляді Губернії...». «Від міських і земських поліцій» у пункті №7 приписом вимагалася «Відомість про кількість наявних у містах і повітах будинків..., з підрозділом, приватні чи казенні, а також кам'яні чи дерев'яні?...» [9, арк. 34]. Від квартирних комісій у пункті №2 запитувався «Іменний список всіх взагалі будинків казенних і приватних, що знаходяться в містах, із зазначенням навпроти них: звання, імені, по батькові та прізвища господарів, і відміткою: з якої кількості кімнат будинки, флігелі тощо. Складаються і які ще будови при будинках знаходяться; які з тих будинків займаються постоєм у натурі, або по найму, і які узаконенням вільні від постою?» [9, арк. 36]. Відомості, які запитував губернатор від квартирних комісій, вказують ще на одну причину, з якої власникам елітних за мірками того часу цегляних будинків не хотілося декларувати свою нерухомість. Це постій військових. З приводу постою дохідливо пояснив письменнику Афанасьєву-Чужбинському «один розумний селянин Катеринославської губернії» [10, с. 165]: «Воно й так сказати, збудуй собі, наприклад, гарну хату, то й її в очі не побачиш: то під начальство, то під постій...» [10, с. 167].

Наведені вище обставини певною мірою пояснюють причину, через яку в період з 1840 по 1842 рр. офіційна статистика «не помітила» збільшення кількості цегляних будинків в Олександрівську. Це і залишилося б таємницею для історії, якби не повінь 1842 року.

Згадка про цей природний катаклізм зустрічається у Військово-статистичному огляді по Катеринославській губернії, опублікованому в 1850 році: «Так, в Катеринославському повіті, від сильного проливного дощу, що був 22 липня 1842 року, сталася в деяких місцях повінь, а саме: дерев'яний міст, що знаходиться на поштовому тракці від Катеринослава до м. Олександрівська, через річку Суру, знесений; так само пошкоджені й влаштовані на цій річці гаті. У казенному селі Томаківці жителі зазнали значного розорення: понад 200 хат затоплено, багато хліба, сіна та різного домашнього майна; а також швидкістю води віднесено в річку Томаківку, що протікає через те селище, багато худоби. У селі Осипівці затоплено і зруйновано кілька селянських хат та інших будівель і віднесено багато хліба» [4, с. 93].



Фото 11. Наслідок селевого потоку

У сусідній Таврійській губернії така ж була обстановка. Так, в Артеку кам'яна церква на честь і славу Воскресіння Господнього, влаштована в 1836 р., «у 1842 р. зруйнована була від сильного напору води...» [11, с. 104].

Як відомо, випадання величезної кількості опадів часто є причиною селевих потоків, внаслідок чого верхні шари землі, які зносяться водою, завдають шкоди всьому, що стоїть на їхньому шляху. (Фото 11). Подібні споруди із «засипаними» вікнами зустрічаються і в Олександрівську.

Як уже було розглянуто вище, подібні споруди із «засипаними» вікнами трапляються і в Олександрівську.

Цілком припустимо стверджувати, що ці будинки із «засипаними» вікнами в Олександрівську були зведені до потопу 1842 року. Відсутність же даних про ці будівлі у статистичних довідниках пояснюється «скромністю» їхніх власників, а також почасти незавершеністю будівництва на момент збору даних.

Залишаються відкритими наступні питання.

Перше питання.

Які ще події, окрім потопу, відбувалися у період з 1835 по 1845 рр.?

Аналіз податкових надходжень у масштабах держави показує дво-три кратне їхнє зниження. (Таблиця 1) (12, с.358):

- податки з селян і міщан зменшились за цей період утричі з 151 млн. до 46,9 млн.;

- питно-відкупні зменшились у 2,7 раза з 140,69 млн. до 52,1 млн.;

- продаж солі зменшився утричі з 27,2 млн. до 9,43 млн.;

- митні збори зменшились у 2,8 раза з 81,5 млн. до 29 млн.;

- поштовий збір зменшився у 3,1 раза з 10,99 млн. до 3,5 млн.;

- зростання у півтора раза відбулося лише у гербового збору з 9,3 млн. до 13,7 млн., оскільки у 1841 р. було збільшено гербове мито. [12, с.355].

У цьому ж році було збільшено й соляне мито, але цей захід не дав позитивного результату ні у 1845, ні у 1855 рр. Незначне зростання з 3,49 млн. до 3,55 млн. дали податки з гірничих заводів, діяльність яких не залежить від подій, що відбуваються на поверхні землі.

*Аналіз податкових надходжень
у масштабах держави у 1815-1855 рр.*

Таблиця 1

Податкові надходження	1815	1825	1835	1845	1855
Податі з селян та міщан	128202617	126075407	151285539	46927766	48164305
Питейно-відкупні	Немає даних	125831059	140694564	52118933	82067234
Продаж солі	Немає даних	24996599	27234850	9431000	9000000
Податі з приватних гірських заводів	Немає даних	2605818	3498541	3558318	4360735
Митний збір	Немає даних	48000000	81500000	29000000	12200000
Поштовий збір	Немає даних	9181950	10998000	3500000	5420300
Гербовий збір	Немає даних	7054950	9311500	13717000	4251100
Промисловий збір	Немає даних	7405937	8500000	Немає даних	4000000
Паспортний збір	Немає даних	4745850	4176900	Немає даних	1650000
Купчі та канцелярські збори	Немає даних	9757550	8933300	Немає даних	3700420

Друге питання.

Що спровокувало повинь такої потужності, що змивала кам'яні споруди? Логічно припустити, що вона була спричинена аномальною спекою.

Відомо, що три роки поспіль були неврожайними (1839, 1840, 1841 рр.) [12, с. 355]. Про високу смертність населення свідчить Указ № 15690 від 26 травня 1842 року «Про витрати на поховання померлих невідомих людей» [13, с. 399].

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1. Недокументована забудова до 1842 року: в Олександрівську (сучасне Запоріжжя) існує низка старих будівель, зведених без цоколя, всупереч законодавчим нормам Російської імперії XIX століття. Деякі з них мають частково «закопані» вікна перших поверхів. Це свідчить про те, що ці будинки були побудовані до 1842 року, але не були зафіксовані в офіційній статистиці. Ймовірно, власники ухилялися від декларування нерухомості, щоб уникнути податків та військового постюю.

2. Причини відсутності цоколя та «закопаних» вікон: головною причиною «закопаних» вікон та відсутності цоколя в деяких старих будівлях Олександрівська, ймовірно, є повинь 1842 року. Це стихійне лихо, спричинене аномальними дощами, призвело до селевих потоків, які підняли рівень ґрунту, частково засипавши цоколі та вікна.

3. Економічний та соціальний контекст 1840-х років: період з 1835 по 1845 роки характеризувався значним економічним спадом у Російській імперії, про що свідчить різке падіння податкових надходжень. Винятком стали лише податі з гірських заводів і гербовий збір (через збільшення мита). Також цей час відзначався високою смертністю населення, що підтверджується державними указами про витрати на поховання.

4. Вплив влади та корупції: заможні громадяни часто уникали сплати податків, використовуючи корупційні схеми, а центральна влада періодично прощала борги. Це створювало сприятливі умови для приховування майна, зокрема незадекларованих кам'яних будинків, що пояснює розбіжності між реальною кількістю будівель та офіційною статистикою.

Джерела та література.

1. Г.М.Васильчук «Прибуткова нерухомість старого Олександрівська: історико-архітектурний аспект»: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009, – Вип. XXV.

2. ПСЗРИ: Собрание второе.: [С 12 декабря 1825 года по 28 февраля 1881 года]: [В 55-ти т. с указ.]. – СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830-1885. Т. 23: 1848: [В 2-х отд-ниях]. – 1849.

3. Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи: составленные в статистическом отделении Совета Министерства внутренних дел. – Санкт-Петербург: типография Карла Крайя, 1840.

4. Военно-статистическое обозрение Российской империи: издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. – СПб.: Тип. Деп. Ген. штаба, 1848-1858. Т. 11, ч. 4: Екатеринославская губерния / [по рекогносцировкам и материалам, собр. на месте, сост. Драчевский]. – 1850. – [6], 186 с., [10] л. табл.

5. Музейний вісник. – 2014. – №14.

6. Военно-топографо-статистическое описание Екатеринославской губернии за 1821 год // Описи Степової України останньої чверті XVIII- початку XIX століття / Упорядник А.Бойко. – Запоріжжя, 2009.

7. Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого княжества Финляндского и Царства Польского: сост. в Стат. отд. Совета Министерства внутренних дел. – СПб.: Тип. Карла Крайя, 1842.

8. «Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона». Т. XXIV (1898): Повелительное наклонение – Полярные координаты.

9. ЗОДА, ф. 1, оп. 1,спр. 429.

10. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию / [соч.] А. Афанасьева-Чужбинского.- СПб. : [Тип. Мор. мин-ва], 1861-1863.

11. Статистико-хронологико-историческое описание Таврической епархии. Общий и частный обзор. Составлено кафедральным протоиреем Михаилом Родионовым. – Симферополь, в типографии С.Спира, 1872.

12. Печерин Я.И. Исторический обзор росписей государственных долгов и расходов с 1803 по 1843 год включительно. СПб, 1896. Он же Исторический обзор росписей государственных долгов и расходов с 1844 по 1864 год включительно. – СПб, 1898).

13. ПСЗРИ. 1842 г.

Belin P., Diedkov M. Based on the analysis of the architectural features of old Oleksandrivsk (Zaporizhzhia), specifically the presence of buildings without a plinth (socle) and with «buried» windows on the ground floors, a hypothesis is put forward about the catastrophic flood of 1842.

The non-compliance with building codes (the mandatory presence of a plinth according to the 1825 Law) and the «earthed-up» windows are explained by the negligence or chaos caused by mudflows after heavy rains, which raised the ground level.

These houses were likely constructed before 1842 but did not appear in official statistics due to owners' evasion of property declaration. The main motives for concealment were avoiding high wealth taxes and military billeting, a common practice during the period of economic downturn (1835–1845) and corruption. Thus, the 1842 flood inadvertently revealed the city's hidden construction.

РОЛЬ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ» В СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ТЕХНІЧНІЙ ОСВІТІ.

Значний потік інформації вимагає від сучасної людини певних навичок, що пов'язані з регуляцією її впливу на користувачів, обробкою та використанням. Важливість таких навичок для технічних спеціалістів, які працюють із складними технологіями та задіяні в ресурсоємних процесах є безсумнівною.

Компетентнісний підхід в сучасній вищій освіті дозволяє вбудовувати затребувані навички в освітні програми у вигляді певних компетентностей. Проте, залишається питання впровадження, досягнення навчальних цілей. І воно стосується всіх учасників навчального процесу. Розглянемо його з позиції викладача, що працює в межах блоку дисциплін особистісного розвитку на освітніх програмах технічного спрямування. Метою даної розвідки є розгляд стратегічних підходів, що дозволяють повніше реалізувати функціональні потужності філософського знання в процесі викладання дисципліни «Філософія» студентам технічних спеціальностей. Потрібно визначити як базову тезу, що філософське знання є формуючим для особистості. Філософське знання сприяє розвитку когнітивної сфери особистості. Це положення ґрунтується на таких функціях філософії як: критична, аналітична, інтегративна, прогностична та методологічна [1]. Зазначене зобов'язує до використання їх в процесі навчання. Так, критична функція може бути реалізована через аналіз теорій і концепцій кожної історичної епохи, їх осмислення в конкретному контексті певного часу і простору. Аналітична функція філософії спрацьовує на формування навички обробки інформації, яка стає частиною життєвих практик. Інтегративна функція

філософії, мабуть одна з тих, реалізація якої дозволяє суттєво зміцнити позиції не тільки майбутнього технічного спеціаліста, а й будь-якої сучасної людини. Маючи можливість інтегрувати у філософському знанні процеси різних рівнів, ми не просто розсуваємо межі свого бачення світу, а й отримуємо інструмент для прийняття виграшних рішень. Тож, в процесі викладання дисципліни «Філософія» важливо зберігати увагу студентів на тому, що будь-яка філософська теорія сформована в конкретному історичному часі-просторі, демонструє як культурний розвиток конкретного етносу, так і є епізодом еволюційного поступу людства в цілому. Інтегративна і прогностична (отримувати розуміння майбутнього) функції філософії пов'язані безпосередньо: перша виступає механізмом реалізації другої. Майбутні технічні спеціалісти мають побачити на заняттях з «Філософії» як це працює. Філософські теорії завжди містять в собі не тільки бачення поточного, а й майбутнього, точніше, його надає сама «картина в цілому», що завжди вимальовується. На заняттях з «Філософії» напрацьовувати вміння дивитись на речі, процеси, явища «в цілому» дуже доречно. Але від викладача це потребує турботи про регулярну фіксацію уваги студентів на різних аспектах, контекстах, рівнях існування однієї і тієї ж проблеми. Методологічна функція філософії відпрацьовується, якщо студенти опанують декілька видів синтезу, навчитимуться використовувати, до прикладу, закони дімезіональної онтології [2].

Стратегічним підходом можна вважати розвиток діалогічної культури у студентів закладів вищої технічної освіти на заняттях з дисципліни «Філософія». Діалог/полілог має бути формою і семінарських і лекційних занять з дисципліни «Філософія». Разом з тим, аксіологічна функція філософії і гуманістична спрямованість філософського знання взагалі потребують від викладача постійної презентації, оскільки мають вирішальну роль в особистісному зростанні студентів.

Джерела та література:

1. Кузнецов О. А. Методологічні особливості викладання курсу філософії у вищих технічних навчальних закладах України // Актуальні проблеми філософії та соціології, 2025. С.83-88.

2. Бондаревич І. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива: монографія/ І. М. Бондаревич. Запоріжжя : ЗНТУ, 2008. 162 с.

НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ ЯК ВИЯВ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Українська мова є невід'ємною частиною нашої історії та культури і гідно представляє весь український народ у світі. Її роль у згуртуванні нації важко переоцінити, адже вона є засобом національного єднання та самоідентифікації, тому її збереження та розвиток є одним із пріоритетних завдань українського суспільства. На сьогодні українська мова функціонує у всіх сферах суспільного життя: у державних установах, освіті, культурі, науці, засобах масової інформації та повсякденному спілкуванні. Це сприяє зміцненню держави, єдності нації та формуванню патріотичних цінностей серед громадян. Особлива увага має приділятися молодому поколінню, яке є майбутнім нації, тому в житті країни повинні бути створені всі умови для збереження та розвитку української мови.

Питання мовної культури бути предметом досліджень мовознавців, які розглядали мову як систему (В. Виноградов, І. Огієнко, О. Потебня), а також у практичному аспекті, тобто культуру мовлення фахівців різного профілю, державних службовців (Н. Бабич, М. Мельник, І. Плотницька, Т. Русак та інші). Її унікальні особливості проаналізовано в працях багатьох науковців різних років (Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, А. Кримського, О. Потебні. Є. Тимченка, Ю. Шевельова). Зокрема, у [3, с. 27-29] розглянуто збережені у словнику та граматиці формальні ознаки внутрішнього розвитку українських мовних явищ, успадкованих від праслов'янського стану і розвинутих спільно з предками тих або інших слов'янських народів. Серед них – 40 особливих рис звукового складу української мови [3, с. 27-29]; 34 риси української мови (понад 40 відсотків) виявилися

унікальними, без аналогів у мовах інших слов'ян [3, с. 23]. У роботі К. Бондарчук проаналізовано фактичний стан володіння українською мовою на прикладі підсумків ЗНО [1]. Оцінку змін в Українському правописі 2019 р. здійснено у праці К. Бондарчук та О. Чумаченко [2]. І. Фаріон відстоювала існування в українській мові оригінальних рис, характерних до 30-х років ХХ століття [5]. Але бракує правил, які регулюють особливості наголошування слів, що актуалізує пропонуване дослідження.

Мета нашої роботи – дослідити рівень культури усної комунікації, виявити особливості орфоепічних та акцентуаційних норм, які визначають своєрідність української мови. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати помилки в усному мовленні, сформулювати авторські пропозиції щодо особливостей наголошування слів.

В Україні в результаті білінгвізму часто порушуються літературні мовні норми, тому аналіз помилок сприятиме їх усвідомленню мовцями, розумінню необхідності оволодіння нормами сучасної української мови. Найбільш поширені порушення літературних норм в усному мовленні виявлені на різних мовних рівнях. Визначальними помилками, які характеризують усну комунікацію, є лексичні, орфоепічні та акцентуаційні норми. Зокрема, серед лексичних помилок найбільш поширеними є тавтологія (*керівники покращують керівництво*), русизми (*даний* момент замість *цей*; *виключення* замість *виняток*), слова-паразити (*та?* у значенні *так?*) тощо, орфоепічні помилки пов'язані з порушенням норм вимови, а саме: *проблєма* замість *проблема*; *срок*, *вимова ж* замість *дж* (*хожу, нагорожений*) та інші; акцентуаційні помилки (неправильне наголошування слів): *вїпадок* замість *випадо́к*, кілька років *тóму* замість *тому́*, *фа́хова* людина замість *фаховá*.

Українській мові, як і деяким іншим слов'янським мовам, властивий вільний (нефіксований) наголос. Так, в

українському слові *ба́тько* наголос на першому складі, у слові *весе́лий* – на другому, у слові *виробни́к* – на третьому. Вільний наголос виконує смислорозрізнювальну (*му́ка* – *мука́*, *за́мок* – *замо́к*) і форморозрізнювальну (*ві́кна* – *вікна́*, *вихо́дити* – *віходити*) функції. В українській мові наголос рухомий (*учи́тель* – *учителі́*). Деякі слова можуть мати два наголоси – головний і побічний.

Хоча в українській мові наголос вільний, але, за нашими спостереженнями, можна сформулювати деякі особливості наголошування слів.

1. Іменники чоловічого роду:

а) наголошений *перший склад*, якщо іменник складається з кореня і префікса (іменники називають дію або її результат): *ви́кид*, *ві́ріб*, *ві́нахід*, *ві́дголос*, *ві́дклик*, *ві́дхил*, *до́кір*, *до́пит*, *до́говір*, *о́бмін*, *за́пит*, *ро́зголос*, *ро́зріз*, *при́ріст*, *про́діл*, *про́різ*;

б) наголошений *другий склад* у вищеназваних іменниках із префіксом *пере-*: *пере́біг*, *перéдзвін*, *перéверть*, *перéлік*, *перéпис*, *перéтин*, *перéхід* (але *перехі́д*, *перелáз* – на позначення місця);

в) наголошений *перший склад* (у складі іменника *префікс*, *корінь*, *суфікс -ок*): *ві́падок*, *ві́сненок*, *за́виток*, *за́ривок*, *на́длишок*, *підлі́ток*, *про́шарок*;

г) наголошений *корінь слова* (у складі іменника *префікс*, *корінь*, *суфікс -ник*): *дові́дник*, *запові́дник*, *обмі́нник*, *переві́зник*, *пока́зник*, *пора́дник*, *пору́шник*, *прибі́чник*, *посі́бник*, *розві́дник*, *сумі́сник*;

д) наголошений суфікс у словах, що складаються з *кореня* та *суфікса -ник*: *барвник*, *дві́рник*, *лі́сник*, *правні́к*, *словні́к*, *ці́нник*.

2. Іменники жіночого роду:

а) наголошений *другий склад* (безсуфіксні слова): *ви́мога*, *вимóва*, *відзна́ка*, *відра́за*, *заба́ва*, *загра́ва*, *озна́ка*, *наго́да*, *посу́ха*, *поло́ва*, *поту́га*;

б) наголошений *перший склад* (іменники, утворені від основи дієслова за допомогою *префікса* та *суфікса -к(а)*: *за́бавка, за́гадка (і зага́дка), здо́гадка, за́кладка, за́рубка, за́купка, на́чинка, ро́звідка, ро́зпірка, по́значка, по́кришка, прі́сипка*;

в) наголошений *суфікс -ин(а)*: *Букові́на, дані́на, городі́на, площі́на, соломі́на*; але *Жито́мирщина, Кі́ївщина, Ві́нниччина, Су́мщина, Черні́гівщина* (наголос відповідно до назв міст, від яких утворено похідні географічні назви).

3. Наголошений *суфікс -анн-* у іменниках, утворених від дієслів з наголосом на *-а-*: *в'язáння, дізнáння, малювáння, читáння, навчáння, скликáння* (від *склика́ти* – недоконаний вид), але *склі́кання* (від *склі́кати* — доконаний вид).

4. Наголошений *останній склад* (закінчення *-ий*) у прикметниках, утворених від односкладних іменників: *больо́вий, борщові́й, валові́й, грошові́й, гуртові́й, дощові́й, кормові́й, маршові́й, речові́й, садові́й, судові́й, сольові́й*.

5. У дієприкметниках завжди наголошений *корінь*: *ва́рений* (але прикметник *варе́ний*), *заробле́ний, мо́цений, на́писаний, пе́чений* (але прикметник *пече́ний*).

6. Наголос у складних словах на *сполучному звуку*: *верті́хвістка, Водо́хреще, водно́час, голі́руч, гурто́житок, дурі́світ, живо́пис, зірві́голова, коно́в'язь, руко́пис, Тягнирядно́, чорно́зем, чорно́слив*; але *водопа́д, газопрові́д, парово́з, паропла́в, конокра́д* (друга частина дієслівного походження).

7. У займенниках та прислівниках, утворених за допомогою частки *аби-*, наголос на *другому складі*: *абі́де, абі́коли, абі́кому, абі́що, абі́чий, абі́як*.

8. В *особових займенниках* у формі родового відмінка, а також *вказівних займенниках* *цей, той* та

питальних/ відносних *хто, що* (родовий, давальний, місцевий відмінки) наголос ставимо:

а) на *другому складі*, якщо займенник вжито без прийменника: *запросили мене́, зустріли тебе́, цього́ року, того́ дня, надіслано цьому́ учневі, кілька років тому́, навчати когось, адресувати кому́;*

б) за наявності прийменника перед такими займенниками наголошуємо *перший склад*: *у мене зустрів, у тебе заняття, у тому році, у цьому варіанті, у чому суть, на тому березі.*

9. Подвійний наголос: *алфа́віт і алфаві́т; апо́строф і апостро́ф; ба́жаний і бажаний; ко́ледж і коледж; ма́буть і мабу́ть, надвоє́ і надвоє́; на́клад і наклад; по́милка і помі́лка.*

Отже, в основі духовного єднання людей у національну спільноту лежала й тепер лежить насамперед мова. Вона не тільки найпотужніший засіб спілкування, знаряддя думки, а й дух народу, його історія, умова існування його самого. Українська мова перебуває у стані змін, але залишається незмінною низка рис, які визначають її своєрідність та унікальність. Виявлено найбільш поширені помилки, що характеризують рівень володіння культурою усного мовлення, зокрема наявність неправильного вживання слів через незнання їх лексичного значення, русизми, що є наслідком двомовності в Україні, порушення норм щодо вимови та наголошування слів. Розкрито суть поняття вільний та рухомий наголос, його смислорозрізнявальну і форморозрізнявальну функції, а також запропоновано авторську класифікацію деяких особливостей наголошування слів залежно від належності до частин мови, їх будови та лексичного значення. Своєрідні особливості української мови можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Бондарчук К.С. ЗНО як форма моніторингу компетентностей з української мови та літератури. Українська мова і література в школі: Національна академія педагогічних наук. Київ, 2017. №6. С. 44-48.
2. Бондарчук К. С., Чумаченко О. А. Позитивні та хибні зміни в Українському правописі 2019 року. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2022. № 2 (24). С. 153-164.
3. Тищенко К. М. Всеслов'янськість мови українців. Український тиждень. № 39 (256). 2012. С. 22-62.
4. Новий український правопис. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 284 с.
5. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.

Kateryna Bondarchuk

WORD STRESS AS A MANIFESTATION OF ORAL SPEECH CULTURE

The proposed study reveals the role of the Ukrainian language in uniting the nation and in its self-identification. The place of the state language in all spheres of public life is determined, which contributes to the strengthening of the state. The level of mastery of the basic literary language norms, which are indicative in the culture of oral speech, is revealed. The essence of the concept of free and mobile stress, its meaning-discriminating and form-discriminating functions are revealed, and also proposed the author's classification of some features of word stress depending on their belonging to parts of speech, their structure and lexical meaning. In particular, the basic rules for stressing words for masculine nouns that name an action or its result and consist of a root and a prefix; a prefix, a root and various suffixes. The features of stressing feminine nouns, participles, adjectives formed from monosyllabic nouns, etc. are also determined.

ІСТОРИОСОФІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА – ЗНАКОВОЇ ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКОГО ПІВДНЯ

У 20-ті рр.ХХ ст. (часи першої спроби державотворення) і сьогодні українська національна ідея посідає чільне місце в гуманітарних студіях. Поразка у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. зумовила появу альтернативних шляхів існування нації, виникла потреба оформлення історіософських концепцій, підготовки програми дій. Мусили з'явитися національні ідеї, які підтвердять окремішність українців і особливий шлях їхнього буття, обґрунтують призначення українців. Дмитро Донцов із теорією вольового націоналізму з'явився на політичній арені початку ХХ ст. в час, коли Україну заповнювали безліч ідей її майбутнього. На думку О.Багана, ідеологічні концепції Д.Донцова постійно намагаються увібгати в якісь рамки (типу «інтегральний націоналізм», «український фашизм», «тоталітаристська доктрина», «революційний націоналізм» тощо) [1, с.6], але це не затьмарює їхніх основних засад – «національна солідарність», «примат Духу над Матерією», постійне плекання «духових і національних традицій», «гартування волі», «ідеали героїки», «культ чести і шляхетности», «формування сильної особистости», «елітарний устрій суспільства», «життєвий активізм», «настрій здобування», «романтичне захоплення ідеалом» тощо.

Вивчення постаті Д.Донцова є актуальним, бо він є організатором та ідейним натхненником журналу «Літературно-науковий вісник» («Вісник»), що об'єднав на своїх шпальтах свідому національну українську спільноту 1 половини ХХ ст. З іменем Донцова, уродженця Мелітополя, пов'язане світоглядно-естетичне явище вісниківства (як сукупності різних форм інтелектуально-художньої активності)

– націоналізму і вольового неоромантизму. Національний заряд його філософії зумовив появу вісниківців – письменників, літературних критиків, культурологів, істориків, філософів, науковців.

Д.Донцов одним із перших артикулював причини того, чому українці досі перебувають без держави, вказавши на їхню пасивність, надмірну мирололюбність і покірну ніжність. У брошурі «Російські впливи на українську психіку» (Львів, 1913) він назвав основний спосіб оформлення української нації, який полягає в чіткому відокремленні московського та українського дискурсів, абсолютній різниці українців та московитів, їхніх культур. Понад усе ставив національний принцип в оцінюванні зовнішньої і внутрішньої політики України. У подальших працях він ознайомив європейця з геополітикою України, увів питання самостійності України в європейський контекст, першим в історії української політичної думки вивів формулу, що «росія без України вже не наддержавна». У статті «Справа унії» (1916) наголосив на поверненні до католицьких і греко-католицьких традицій, що мають глибоке коріння на наших землях.

1919-1920 рр. Д.Донцов пише монографію «Підстави нашої політики» (Відень, 1921), продовжуючи наголошувати на геополітичній ролі України, яка несе місію Понтиди, Чорноморського простору. Він переконаний, що нація, котра розуміє свою національну ідею, тобто власні роль, функції і завдання, творить собі легенду, буде гідною на міжнародній арені. Його погляди мають яскравий європейстичний характер. Їхня естетика найбільш асоційована з естетикою середньовіччя.

У книзі «Націоналізм» (Львів-Жовква, 1926) політик і публіцист апелює до понять «воля», «боротьба», «нація». Останню він визначає подібно до Т.Шевченка: «Нація глядить в минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь» [2, с.244]. Д.Донцов визначає національну ідею як волю,

«ерос» і чіткий ідеал, до якого прагне ця воля. Так званий «інстинкт пановання» став реакцією на більшовизм, опір якому можна було чинити тільки на засадах тоталітарної ідеології. Він наголошує на тому, що ідеал правди з'являється тоді, коли він протиставляється антиподові, адже, коли «гарне і гидке мішаються», «як може воля бажати їх або не бажати, скоро не вміє розрізнити?» [3, с.233]. Тож, на його думку, українська ідея мусить бути яскравою, колоритною, виключати іншу, інакше з'являється провінціалізм, інтернаціоналізм, коспополітизм... Українство Визвольної війни знало, чого не хоче, а не чого хоче, не запропонувало свого.

У праці «Де шукати наших історичних традицій» (1938) Д.Донцов поділяє етноси на народи-пани, пастирі, лицарі, аристократи, козаки та народи-плебеї, вівці, свинопаси, гречкосії. Закликає бути паном, панувати не над кимось, а, за Шевченком, на своїй землі. Надавав вагомому значення проводу, що насичений тією ж електричною енергією, що й маси, оформлює нечіткі прагнення маси («Маса і провід», 1939). Стрункою готичною структурою виявилася концепція національного проводу в праці «Дух нашої давнини» (Прага, 1944). У ній він чітко схарактеризував психологічне обличчя провідної верстви. Це фанатики, подвижники. У праці «За який провід» (Вінніпег, 1948) їхніми визначальними рисами називає шляхетність, мудрість і мужність.

Донцовська філософія близька до релігійного екзистенціалізму С.К'єркегора, волюнтаризму А.Шопенгауера та теорії надлюдини Ф.Ніцше. Вона була традиціоналістською. Орієнтувалася на споконвічні традиції українців, на відродження культу Духу, Волі, Краси, Ідеалу, Чину. Філософія вольового націоналізму, яку він теоретично завершив у 20 рр. ХХ ст., після поразки національно-визвольних змагань, витворила оригінальні концепції неоромантизму в літературі й неогероїзму в культурі.

Джерела та література

1. Баган О. Ідеолог національної величі // Донцов Д. Хрестом і Мечем. Твори. Тернопіль, 2010. 180 с.
2. Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень, 1921. 210 с.
3. Донцов Д. Націоналізм. Львів, 1926. 261 с.
4. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Львів, 1941. 112 с.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. Мюнхен-Монреаль, 1951. 341 с.
6. Донцов Д. За який провід. Вінніпег, 1948. 29 с.
7. Донцов Д. Вибрані твори: У 10 т. / упор., післям., комент. О.Баган. Дрогобич – Львів, 2011.

ПОВОЄННА УКРАЇНА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Постановка проблеми. Туризм є одним із стовпів економіки багатьох країн. Він становить значну частину ВВП, створює робочі місця, стимулює розвиток суміжних галузей та значною мірою сприяє міжнародному іміджу країни. Для України, яка десятиліттями мала значний туристичний потенціал – від узбережжя Чорного моря та Карпат до історико-культурних центрів Києва, Львова, Одеси та Харкова – війна стала серйозним викликом. Руйнування інфраструктури, знищення культурної спадщини, депопуляція деяких регіонів та проблеми безпеки є основними перешкодами для розвитку цього сектору. Водночас існує нагальна потреба розробити нову стратегію відновлення туристичного сектору після війни, що робить це питання актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору.

Аналіз попередніх публікацій та досліджень. Вплив війни на український туристичний сектор привертає увагу науковців та міжнародних експертів. У роботах О. Любіцевої [1], Т. Ткаченко [2] та В. Кіф'яка [3] питання сталого розвитку туризму та проблеми конкурентоспроможності українських дестинацій розглядалися ще до війни. Після 2022 року публікації були присвячені впливу військових дій на туристичну економіку (Всесвітня туристична організація UNWTO [4]; [5]), зокрема, аналізу втрат, пов'язаних зі зменшенням міжнародних потоків та внутрішнього туризму. Дослідження, проведені Київською школою економіки [6] та Центром економічної стратегії [7], наголошують на необхідності переорієнтації туристичної діяльності на внутрішній ринок та розвитку нових форматів, зокрема військово-історичного та пам'ятного

туризму. Водночас більшість робіт зосереджені на загальних економічних наслідках, тоді як комплексний аналіз проблем та перспектив відновлення туристичної галузі в Україні у повоєнний період досі недостатньо розроблений.

Невирішені проблеми включають: відсутність системної стратегії відновлення туристичної інфраструктури; проблеми безпеки та іміджу, що впливають на Україну на міжнародному туристичному ринку; недостатню увагу до адаптації бізнес-моделей у готельно-ресторанному секторі; необхідність залучення інвестицій та міжнародної допомоги до туристичного сектору та появу нових сегментів туристичного попиту, включаючи етичний туризм, культурну спадщину, оздоровчий туризм та екотуризм.

Метою статті є аналіз проблем та перспектив розвитку туризму в Україні після закінчення війни з урахуванням соціально-економічних, безпекових та інституційних факторів, а також відновлення сектору в контексті глобалізації та інтеграції в європейський туристичний простір.

Виклад основного змісту. Розвиток туризму в Україні після війни визначався поєднанням економічних, соціальних та культурних факторів, які створюють як значні виклики, так і унікальні можливості. Туризм, як сектор, що поєднує транспортну, гостинність та культурну, природну та рекреаційну інфраструктуру, виявився особливо вразливим до збоїв та загроз безпеці. Втрата повітряного сполучення, пошкодження автомобільних та залізничних вузлів, руйнування готелів та санаторіїв, обмежений доступ до культурних та природних пам'яток значно зменшили пропозицію туристичних послуг на ринку. Водночас попит зазнав різких коливань: міжнародні потоки практично припинилися, тоді як внутрішній туризм почав набувати нового значення як засіб психологічної та соціальної реабілітації населення.

У цьому контексті особливо важливою є регіональна специфіка. Західні регіони країни, особливо Карпати та Закарпаття, стали основними центрами внутрішнього туризму

зі значним зростанням активності. Відносно безпечні умови тут дозволили реконструкцію та розширення готельного розміщення, створення нових маршрутів та організацію фестивалів, тим самим стимулюючи економічну активність місцевих громад. Натомість, центральна Україна зберігає потенціал для розвитку подієвого та ділового туризму, хоча великі інвестиції в конгресні та культурні центри були відкладені. Південні та східні регіони залишаються найбільш вразливими, але саме тут у майбутньому можуть розвиватися нові сектори меморіального, культурного та освітнього туризму, пов'язані з розумінням воєнних подій.

Модернізація інфраструктури є важливим фактором реконструкції. Це включає не лише фізичну реконструкцію будівель, доріг чи санаторіїв, але й впровадження сучасних стандартів енергоефективності, цифровізації та безпеки. У контексті, коли туристи все більше турбуються про власну безпеку, готелі та заклади розміщення змушені інтегрувати системи оповіщення, укриття та протоколи взаємодії з місцевими службами. Цей аспект стає новим елементом конкурентоспроможності, а також фактором зміцнення міжнародної довіри до України як дестинації.

Нестача персоналу створює серйозну проблему. Значна частина робочої сили переїхала за кордон або змінила сектор, що обмежує можливості компаній швидко реагувати на потреби ринку. Подвійні системи навчання, розвиток короткострокових програм перепідготовки та залучення ветеранів та внутрішньо переміщених осіб до туристичного сектору допомагають подолати цю проблему. Тому туризм також може виконувати соціальну функцію та стати інструментом інтеграції та реабілітації.

Ще одним ключовим фактором є диверсифікація продуктів. Традиційні форми рекреаційного та культурного туризму в Україні тепер мають поєднуватися з новими сегментами: оздоровчий та реабілітаційний туризм, екологічні та сільські маршрути, гастрономічні центри, освітні та культурні заходи.

Водночас важливо враховувати етичний вимір: створення пам'ятних туристичних продуктів має уникати комерціалізації військової теми та має базуватися на концепціях пам'яті, гідності та підтримки постраждалих громад.

Не менш важливим є питання фінансування реконструкції сектору. Розвиток туризму не може бути досягнутий лише за рахунок приватних інвестицій; він вимагає залучення донорів, механізмів державно-приватного партнерства та пільгових кредитів для малих та середніх підприємств. Розробка екологічно безпечних та соціально орієнтованих фінансових інструментів відіграватиме особливу роль, оскільки інтеграція принципів сталого розвитку в туризм розглядається вже не як додатковий бонус, а як необхідна умова для отримання зовнішньої підтримки.

Маркетинг та брендинг країни також потребують оновлення. Україну можна представити як дестинацію сталого розвитку, автентичності та креативності не лише за допомогою своєї культурної спадщини, а й за допомогою нового символічного капіталу, створеного в боротьбі за свободу. Туристичний продукт має базуватися на чесності, прозорості та зобов'язанні забезпечити безпеку гостей. У цьому контексті особливого значення набувають цифрові технології: від онлайн-бронювання та аналізу попиту до систем управління дестинаціями на рівні громад.

Основними перешкодами для відродження галузі є:

- фізичне руйнування інфраструктури. За оцінками Світового банку, прямі втрати туристичної інфраструктури України перевищують 10 мільярдів доларів США [8];
- проблеми безпеки. Навіть після закінчення бойових дій значна частина території країни залишатиметься замінованою, що перешкоджатиме розвитку туризму;
- втрати кадрів. Багато спеціалістів туристичних компаній виїхали за кордон або змінили сфери діяльності;
- падіння міжнародного іміджу. Україна зараз асоціюється, з війною, що створює перешкоди для залучення туристів.

Незважаючи на проблеми, Україна має значні перспективи розвитку туризму у повоєнний час:

- міжнародна підтримка. Європейський Союз та міжнародні донори готові інвестувати у відновлення інфраструктури, зокрема туристичної [9];

- військово-історичний туризм. Досвід багатьох країн (наприклад, Польщі, Хорватії, Німеччини) показує, що меморіальні маршрути стають важливим елементом культурної спадщини;

- екотуризм та сільський туризм. Після війни реконструкція невеликих сіл створить попит на місцевий туризм;

- інтеграція з європейськими стандартами. Гармонізація системи класифікації готелів, розвиток зелених ініціатив та цифровізація послуг відповідають світовим тенденціям.

Тому, реконструкцію туристичної галузі в Україні після війни не можна розглядати лише як процес відновлення втраченого. Це радше структурна трансформація галузі, яка вимагає поєднання інновацій, соціальної відповідальності, міжнародних стандартів та місцевої автентичності. Успіх цієї трансформації залежатиме від здатності інтегрувати протоколи безпеки, модернізувати інфраструктуру, залучати персонал, диверсифікувати продукти та формувати позитивний міжнародний імідж. Тільки за такого комплексного підходу можливо забезпечити сталий розвиток туристичної галузі в умовах повоєнної України та зробити її ключовим фактором економічного та культурного відродження держави.

Війна завдала нищівного удару по українській туристичній галузі, але водночас відкрила нові перспективи для її переоцінки та інтеграції в європейський туристичний простір. Подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці економічних моделей відновлення туристичної інфраструктури; вивченні поведінки вітчизняних туристів у повоєнний період; аналізі міжнародного досвіду країн, які відновили туризм після військових конфліктів.

Джерела та література

1. Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.
2. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. Київ: КНТЕУ, 2009. 463 с.
3. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с.
4. World Tourism Organization. Impact of the War in Ukraine on Global Tourism. Madrid: UNWTO, 2022. URL: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2022-05/16-05-22-impact-russia-ukraine.pdf?q7kCpUZsLi4Su_Zlo1d2b08bH0_L0PIn=
5. UNWTO Barometer. International Tourism and Global Crises. UNWTO, 2023. URL: <https://en.unwto-ap.org/news/worldtourismbarometer/>
6. Kyiv School of Economics. Economic consequences of the war for tourism sector. – KSE Reports, 2023. URL: <https://kse.ua/economic-consequences-of-the-war-for-tourism-sector/>
7. Центр економічної стратегії. Туризм і відновлення економіки України. Київ, 2023. URL: <https://ces.org.ua>
8. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington: WB, 2023. URL: <https://worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec-0d81b5371ff73a675a0a8.pdf>
9. European Commission. EU support for Ukraine's recovery. Brussels, 2023. URL: https://eurocities.eu/latest/europes-cities-continue-strong-support-for-ukraine/?gad_source=1&gad_campaignid=22520641585&gbraid=0AAAAA pQ8GpSQgX2wuLfEoKFQv6nuGDbED&gclid=CjwKCAjw_fnFBhB0EiwAH_MfZjHFepD7vYNJY7X0brBzeQssauDjulmbDuVVijCjTh5uEklrx_gg4xoCDLAQAvD_BwE

Summary

This article examines the challenges and prospects for the development of tourism in Ukraine in the context of post-war economic recovery. The tourism sector was one of the most vulnerable to the consequences of hostilities, suffering from massive destruction of infrastructure, disruption of transport networks, population displacement and a decline in international tourist flows. At the same time, the post-war period opened up new opportunities for this sector, especially due to the development of domestic tourism in relatively safe regions, such as the Carpathians and the west of the country, as well as the rise of cultural, commemorative, ecological and gastronomic tourism.

In conclusion, it can be stated that post-war tourism in Ukraine should not be perceived only as a restoration of pre-war positions, but as a structural transformation of the entire sector. This transformation combines economic, social and cultural dimensions. The future of Ukrainian tourism depends on effective government support, foreign investment, public-private partnerships and the implementation of the principles of sustainable development. With proper development, tourism can become an important engine of economic stabilization, regional development, and cultural revival of Ukraine.

РОЛЬ ФЕЛІКСА МОВЧАНОВСЬКОГО У СТВОРЕННІ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО МЕХАНІКО-ТЕХНІЧНОГО УЧИЛИЩА

У 2025 році Національному університету «Запорізька політехніка» (колишнє Олександрівське механіко-технічне училище) виповнюється 125 років. Значне місце в його відкритті та перших роках розвитку займав Ф.Ф. Мовчановський, за активної підтримки якого, власне, заклад і почав своє існування.

Для повітового містечка Олександрівська Катеринославської губернії кінець XIX століття став сприятливим для подальшого промислового та культурного розвитку. Центр важкої промисловості перемістився з Уралу на Південь України, а саме в Донецько-Криворізький регіон, де зосереджувались основні поклади заліза, вугілля, марганцю. Це стало поштовхом для розвитку міст і сіл. Після будівництва Лозово-Севастопольської залізниці у 1873 році пошвидко розвивалася промисловість Олександрівська. Почали діяти нові заводи, парові млини, залізничні майстерні, заводи сільськогосподарських машин і знарядь. Наприкінці XIX століття місто стало одним із центрів сільськогосподарського машинобудування в Україні. Тут діяло 13 заводів такого профілю. Швидко зростання промисловості сприяло також розвитку міського самоврядування, освіти та науки. У 1870 році в Олександрівську створюється міська дума та управа. Самоуправління позитивно вплинуло на місто і воно почало оживати. Із номінативної одиниці Олександрівськ поступово почав преретворюватись у народногосподарський центр [1, с. 5].

Серед членів міської думи особливо вирізнявся Ф. Ф. Мовчановський – представник нової генерації управлінців. На цей час Ф. Ф. Мовчановський вже був досить відомою

людиною в місті. Спадковим дворянином польського походження засновано власне комерційне підприємство «Паровий лісопильний завод та лісна торгівля Ф.Ф.Мовчановського», а також володів лісовою пристанню. За нетривалий час він зміг накопичити суттєвий капітал, ставши одним із найбільш заможних людей краю [2, с. 7].

Здавалося б, навіщо такій успішній людині така невдячна справа, як громадська діяльність? Він був людиною надзвичайного розуму і невтомної праці, одночасно – обдарований педагог, історик, етнограф, краєзнавець.

Мета статті довести значну роль видатної людини початку ХХ століття Ф.Ф.Мовчановського у створенні Олександрівського механіко-технічного училища, спираючись на матеріали архівних справ та інших джерел.

Бурхливий розвиток промисловості міста сприяв збільшенню кількості освічених людей. В Олександрівську виникла необхідність створення нових закладів, які давали б відповідну підготовку для роботи в нових умовах. Наш край кінця ХІХ-початку ХХ століття називають «педагогічною Меккою». Справжнім подвижником та новатором у справі народної освіти став М. О. Корф-педагог та просвітник, визначний діяч у галузі народної освіти. Будучи обраним на посаду голови Олександрівської повітової училищної ради, талановитий педагог О. М. Корф зміг добитися значного збільшення витрат на освіту, зростання числа шкіл, а також сприяв переходу витрат на народну освіту на плечі земства. На цей період у місті діяло 19 навчальних закладів, серед них: жіноча гімназія, 4 міські народні школи, 2 міські училища, 5 приватних єврейських училищ. О. М. Корфом була закладена належна база в освітянській сфері Олександрівська [3, с. 4].

Без перебільшення можна стверджувати, що громадська діяльність Мовчановського була справою його життя. На це він витрачав не лише особистий час, але і власні кошти. З 1875 року обраний гласним Олександрівського повітового

земства, Мовчановський був членом будівельної комісії, ревізійної, опікунської, трамвайної, санітарної ради, опікунства дитячих притулків, комісії з народної освіти.

У 1900 році в Олександрівську було відкрито середнє семикласне механіко-технічне училище – перший в Україні середній навчальний заклад, який готував техніків-механіків для промислових підприємств. У відкритті нашого училища значну роль відіграв саме Ф.Ф.Мовчановський. Олександрівська міська дума протягом 1893-1895 років ініціювала перед Міністерством народної освіти низку клопотань про відкриття у місті першого чоловічого середнього закладу семикласного механіко-технічного училища. Член ради Міністерства народної освіти та таємний радник І. О. Анопов протягом п'яти років активно просував клопотання по вищих інстанціях. Велику допомогу та підтримку в цьому питанні надавав і олександрівський граф І. В. Канкрін. У 1900 році відкриття закладу було дозволено; 3 лютого 1900 року Ф. Ф. Мовчановський був членом комісії з будівництва цього закладу. 1 липня відбулося його відкриття, а з грудня 1901 року Ф. Ф. Мовчановський став представником від міського управління в його опікунстві. За ініціативи Ф.Ф.Мовчановського Олександрівська міська дума присвоїла звання «Почесний громадянин міста» І.О.Анопову; 15 лютого 1900 року міська дума виготовила свідоцтво «Почесного громадянина міста Олександрівська» І. О. Анопову, а графу І. В. Канкріну – «Почесний опікун училища». [4. с. 5].

Ф. Ф. Мовчановський, будучи обраним міським головою, залишався членом-представником від міського управління в опікунстві при Олександрівському середньому механіко-технічному училищі. Працюючи з архівними документами того часу, нами було знайдено багато доказів активної участі Ф. Ф. Мовчановського в житті училища. Заходи, здійснювані ним на посаді міського голови, дивували офіційну владу, викликали незадоволення консервативних верств провінційного містечка.

На утримання механіко-технічного училища надходило і витрачалося коштів у два-три рази більше, ніж передбачалося кошторисом. Обладнання, яке було в нашому училищі, не мало аналогів у інших навчальних закладах. Механічна, ковальська, токарна, столярна, модельна майстерні, а також відділення двигунів були оснащені новим устаткуванням, зокрема й закордонного виробництва. Клас для малювання було оформлено за зразком Академії мистецтв. Обладнання для цього завезли з м. Лейпцига. В училищі були також свої слюсарня, кузня, лазня, електростанція, магазин [5]. Ф. Ф. Мовчановський звертався з проханнями до директорів заводів: заводу ковкого чавуну Копа і Гелькера, заводу землеробських знарядь Я. І. Бадовського, заводу землеробських знарядь «Лепи і Вальман» з проханням проведення практичних занять для учнів училища. Влітку учні працювали на заводах, у залізничних майстернях слюсарями, токарями, розмітниками, займалися креслярською справою, здобували необхідні навички. Ф. Ф. Мовчановський тісно співпрацював з директором училища Д. М. Поддєрьогіним. Так, наприклад, в училищі виникла проблема з практикою ливарної справи. Вони написали листа на підприємство ливарного виробництва з проханнями допомогти у відкритті нового відділення-майстерні. У 1903 році було відкрито ливарне відділення в училищі, а учні змогли проходити практику з ливарної справи на заводах міста [6, спр. 591, арк. 84]. Міський голова підтримував Д. М. Поддєрьогіна, який завжди підкреслював необхідність тісного поєднання навчання і виховання: «Освіту треба черпати не лише в аудиторіях, а й у спостереженнях за природою, у сприйнятті творів мистецтва, розумній організації розваг...» [4, с. 5].

Ф. Ф. Мовчановський був обдарований вчений, педагог, краєзнавець. Він товаришував і співпрацював з видатними вченими того часу Я. Новицьким і Д. Яворницьким. За планом педагогічної ради училища щорічно у травні

проводились екскурсії. Учні бували на археологічних та історичних екскурсіях, проводили розкопки курганів за участю історика, збирача місцевої старовини Я. Новицького; збирали колекції з курганів, записували розповіді місцевих мешканців. Учні подорожували по р. Дніпро на катері, пішки, на гарбах. На екскурсії вони витрачали лише частину грошей училища, решта йшли за рахунок допомоги приватних осіб [6, спр. 28, арк. 31-39].

У жовтні 1904 року саме на території механіко-технічного училища було відкрито краєзнавчий музей. Це був один із перших музеїв краю. В його експозиціях були рідкісні книги, монети, предмети побуту і культури, знайдені під час археологічних розкопок [7, с. 6].

Високий рівень навчального процесу, технічне оснащення, успішна діяльність досвідчених, талановитих педагогів забезпечили училищу високий авторитет та широку популярність. Олександрівське механіко-технічне училище вважалось найкращим у Російській імперії і в Європі. Училище було учасником багатьох всесвітніх виставок, нагороджене низкою дипломів та медалей: Міжнародної науково-просвітницької виставки «Дитячий світ», Міжнародної виставки в м. Сан-Луї. За високу організацію навчального процесу і фізичного виховання училище було відзначене золотою медаллю Південно-Російської сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки в Катеринославі [6, спр. 278, арк. 22; спр. 280, арк. 28-56].

Місцеві підприємства, приватні особи міста постійно відгукувались на потреби училища: граф 1. В. Канкрін пожертвував 1700 крб. на будівництво гуртожитку та передав 300 дерев і 500 кущів для облаштування саду; граф І. Г. Лепп надав 1600 крб., а також чавунне литво й інші матеріали для майстерень; граф С. І. Юрковський – 800 крб.; нотаріус П. П. Плакса заповідав училищу на навчання учнів 4000 крб; барон Н. С. Попов на придбання рояля виділив 251 крб.; лікар Е. М. Жаботинський безкоштовно надавав

допомогу учням у лікуванні. Всі вони підтримували свого міського голову Ф. Ф. Мовчановського [8, с. 27].

Підприємницька натура Ф. Ф. Мовчановського підказувала альтернативні джерела наповнення міського бюджету. Завдяки цьому за нетривалий проміжок часу вдалося вирішити найважливіші проблеми: благоустрій міста, проведення водогону, будівництво водонапірних веж та вуличне освітлення. Але найбільше він вкладав своїх зусиль у сферу освіти. Окрім середнього семикласного училища, він створив школу-хутір для глухонімих дітей. У цій великій справі допомога була і від механіко-технічного училища. Директор училища брав участь у експертизі з прийомання силової станції і обладнання майстерень міського Марійського машинобудівного заводу, хутора глухонімих. Під час літніх канікул учні училища відправлялися в Олександрівську школу-хутір глухонімих, де займалися різними видами вірцевого господарства: збирали лікувальні трави, допомагали по господарству. Школа мала свиноферму, пасіку, біологічні станції та інші господарські споруди [6, спр. 310, арк. 56].

Протягом всієї подальшої роботи Ф. Ф. Мовчановський приділяв багато уваги саме механіко-технічному училищу. Спільно з директором училища Д. М. Поддєрьогіним міський голова вирішував безліч значних питань на найвищому рівні. Саме така спільна діяльність двох визначних постатей початку ХХ століття і дала суттєвий результат. Міська громада поважала Ф. Ф. Мовчановського за невичерпну енергію у втіленні прекрасних задумів на ниві культури, освіти, доброчинства та милосердя.

Національний університет «Запорізька політехніка», яка веде свій родовід від Олександрівського механіко-технічного училища, сьогодні дає путівку в життя тисячам кваліфікованих спеціалістів. Сьогодні НУ «Запорізька політехніка» налічує 9 навчально-лабораторних корпусів, 13 факультетів, 54 кафедри, які випускають фахівців 43 спеціальностей. В університеті навчаються понад 13 тисяч



В музеї «Історії технічного прогресу» НУ «Запорізька політехніка»

у конкурсах студентських наукових праць, наукових конференціях, науково-дослідницькій роботі у складі колективів висококваліфікованих фахівців, що працюють над вирішенням актуальних наукових і науково-прикладних проблем. Університет підтримує ділові, наукові, освітні і культурні зв'язки з організаціями та навчальними закладами Англії, Болгарії, Китаю, Німеччини, Польщі, Бельгії, Швеції, Туреччини тощо [9].

«Добрим генієм Олександрівська» назвав його один із сподвижників [2]. Польська громада міста відкрила пам'ятник видатній людині Ф. Ф. Мовчановському. Його внесок у створення Олександрівського механіко-технічного училища дійсно значний, тому постать міського голови м. Олександрівська потребує подальшого дослідження.

студентів. До складу університету входять 5 фахових коледжів, 2 спортивно-оздоровчі комплекси, 6 студентських гуртожитків. Викладацький склад налічує 650 науково-педагогічних працівників, 360 з яких мають наукові ступені та вчені звання, 35 академіків та членів-кореспондентів галузевих академій України. У Національному університеті «Запорізька політехніка» діють відомі в державі та визнані на світовому рівні наукові школи.

Майбутні науковці вже зі студентства беруть участь

Джерела та література

1. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості в Україні. К., 1962. 580 с.
2. Шевченко В. М. Польський дворянин Фелікс Мовчановський: життя та діяльність. Запоріжжя: Дике поле, 2017. 144 с.
3. Пуха Й. В. Александровск – педагогическая Мекка .Запорізька Січ, 1992. 2 липня. С. 4.
4. Поддерёгин Д. Александровское среднее семиклассное механико-техническое училище 1900-1902. Александровск, 1902.57 с.
5. Гордеев Б. В. Что такое техническое образование. Индустриальное Запорожье. 1996. 6 січня. С. 3.
6. Державний архів Запорізької області. Ф. 6. Оп. 1.
7. Гордеев Б. В., Клименко Н. А. Первый директор. Наше время. 1998. С. 6-12.
8. [Б.В.Гордеев, М. В. Дєдков, Ю. В. Іващенко та ін.]. Запорізький національний технічний університет. Історичний нарис (1900-2010). Запоріжжя: «Мотор Січ», 2011. 663 с.
9. Національний університет «Запорізька політехніка»[Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. Електронні дані. Запоріжжя: Режим доступу: <https://zp.edu.ua/> (дата звернення 15. 07. 2025) Інформаційний лист.

Dercach N.V.

The Role of Feliks Movchanovsky in the Establishment of the Alexandrivsk Mechanical-Technical College

This article is dedicated to the role of Feliks Movchanovsky, a nobleman of Polish descent and the mayor of Alexandrivsk (now Zaporizhzhia), in the establishment of the mechanical-technical college. Today, this institution is known as the National University «Zaporizhzhia Polytechnic,» which will celebrate its 125th anniversary in 2025.

*Дєдков М.В.,
Шаповалов Г.І.*

БОРИС ВАСИЛЬОВИЧ ГОРДЄЄВ: ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

29 грудня 2025 року виповнюється 100 років від дня народження Гордєєва Бориса Васильовича, кандидата історичних наук, доцента, упродовж 1981-1993 років завідувача кафедри історії Запорізького машинобудівного інституту (далі – ЗМІ).

Б.В.Гордєєв народився 29 грудня 1925 у селі Куліковщина Халтуринського району Кіровської області РРФСР [1, арк.2]. Батьки займались сільським господарством. У 1928 році сім'я, у якій було шестеро дітей, втратила батька, який помер після важкої хвороби. У 1933 році сім'я вступила до колгоспу, а він став учнем Халтуринської початкової середньої школи, після закінчення якої у 1940 році вступив до Халтуринського сільгосптехнікуму. Навчання у технікумі не закінчив через початок німецько-радянської війни: з другого курсу пішов на курси рахівників, після чого працював рахівником у колгоспі імені Некрасова [1, арк.4].

У січні 1943 року був призваний до лав Радянської армії. Брав участь у боях з німецькими нацистами як розвідник-спостерігач 875-го окремого самохідного полку у складі 4-го Українського фронту. Брав участь у звільненні Угорщини, Польщі, Чехословаччини. Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня (1985р.), медалями «За відвагу» (1945р.), «За бойові заслуги» (1945р.), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр.» (1946р.) [1, арк.2зв., 3].

У 1950 році був демобілізований з лав Радянської армії та рекомендований на роботу до Закарпатського обкому комсомолу. Спочатку працював інструктором відділу

комсомольських органів, а потім завідувачем відділом з воєнно-фізкультурної роботи серед комсомольців та молоді. З січня 1952 року по вересень 1953 року працював помічником начальника політичного сектору Закарпатського обласного управління сільського господарства по комсомолу. Упродовж вересня 1953 року – вересня 1955 року закінчив Закарпатську обласну дворічну партійну школу, після якої був направлений на роботу завідувачем відділом пропаганди і агітації Якимівського райкому Компартії України Запорізької області [1, арк.2зв.]. У 1957 закінчив Ужгородський державний університет зі спеціальності «Історія» [1, арк.5].

16 січня 1962 року був прийнятий на посаду завідувача кабінетом марксизму-ленінізму ЗМІ, де пройшов шлях від завідувача кабінету до доцента, завідувача кафедри історії. У 1975 році після захисту кандидатської дисертації отримав науковий ступінь кандидата історичних наук [1, арк.7].



Борис Васильович Гордеев

ці отримав науковий ступінь кандидата історичних наук [1, арк.7]. Вчене звання доцента отримав у 1979 році [1, арк.8].

Кафедра під його керівництвом була провідною серед інших кафедр суспільних наук інституту, які згодом були утворені саме на її основі. Тривалий час кафедра була опорною серед таких же кафедр усього Запорізького регіону. Велику увагу Б.В.Гордеев приділяв зміцненню кадрового потенціалу кафедри: з 1985 до 1992 роки дисертації на здобуття ступеня кандидата історичних наук захистили 7 викладачів кафедри. Викладачі кафедри проводили величезний обсяг громадської роботи як в університеті, так і в місті та області. [2, с.417].

Кафедра проводила велику виховну роботу серед студентської молоді. Ім'я Б.В.Гордєєва нерозривно пов'язано з започаткуванням проведення конкурсів студентських наукових робіт з гуманітарних наук у ЗМІ в середині 1960-х років. Біля витоків цієї справи стояв Гордєєв Б. В., який протягом майже чотирьох десятиліть енергійно працював зі студентами. Керівництво студентськими науковими роботами завжди залишалося важливою складовою частиною діяльності кафедри.

Конкурси проводилися раз на два роки. Вони охоплювали студентів закладів вищої освіти усього СРСР. Перший конкурс відбувся в 1966-1967 роках та складався з трьох турів – обласного, республіканського і всесоюзного. За такою ж схемою проходили і усі наступні конкурси. Вже у 1-му конкурсі 18 студентів ЗМІ стали переможцями обласного туру, 12 – республіканського, 6 – всесоюзного. За час проведення всесоюзних конкурсів студентських наукових робіт із суспільних наук і молодіжного руху (їх відбулося дванадцять) з 1966 по 1988 роки 2338 студентів ЗМІ стали переможцями обласного туру конкурсу, 776 – республіканського, 127 – всесоюзного [3, с.74].

Студенти, з якими наполегливо працював Б.В.Гордєєв, регулярно виступали на різних науково-практичних конференціях, брали участь і перемагали в різних конкурсах – обласних, республіканських, всесоюзних, у тому числі й на здобуття обласної комсомольської премії імені Михайла Андросова, республіканської премії імені Комсомолу України, премії Академії наук України.

Б.В.Гордєєв не тільки сам керував багатьма студентськими науковими роботами, але й проводив копітку роботу з організації конкурсів. Насамперед у ЗМІ, де завдяки його зусиллям розвинувся рух «Кожному студенту – навички дослідника». Від конкурсу до конкурсу збільшувалася кількість студентів – учасників конкурсів студентських наукових робіт із суспільних наук і молодіжного руху. Вже

у 6-му конкурсі, який відбувся в 1975-1976 роках, брали участь усі студенти ЗМІ денної форми навчання, проте студенти вечірньої форми навчання також не залишалися осторонь, хоча їх участь не мала масового характеру. З огляду на масовий характер участі студентів у конкурсах виникла потреба у посібникові, який допоміг би кожному студенту в написанні роботи на конкурс. Такий посібник було підготовлено. Б.В.Гордєєв, який завжди перебував у творчому пошуку, якому було притаманне чітко виражене загострене відчуття нового, актуального, підготував методичні рекомендації «Кожному студенту – навички дослідника». Борис Васильович висвітлив питання вибору теми, складання плану, пошуку і опрацювання джерел, літератури. Посібник містив також практичні поради з методики написання студентської роботи, правил оформлення науково-довідкового апарату роботи. У «машинці» панувала атмосфера серйозного і відповідального ставлення до підготовки наукових робіт студентів на конкурси з проблем суспільних наук.

Жоден викладач університету не виховав стільки лауреатів конкурсів. 150 вихованців Б.В.Гордєєва стали переможцями обласних, всеукраїнських, всесоюзних, міжнародних конкурсів з гуманітарних наук, з них 7 лауреатів іменних премій Міністерства освіти, 3 – лауреати премії Академії наук України [3, с.78].

Учорашні лауреати ставали бізнесменами та народними депутатами, працювали викладачами, керівниками підрозділів університету, різних підприємств та організацій. Школу конкурсів студентських наукових робіт з гуманітарних наук пройшли В.І.Понеділко, П.Б.Баулін, Є.Г.Карташов, А.І.Стрюк, С.Б.Бєліков, О.М.Семенченко, В.Ф.Драчов, В.Ф.Безотосний, В.І.Собченко, А.С.Коновальчук, М.В.Дєдков, І.В.Чумаков, Т.В.Чабаненко, В.М.Памиров, Ю.І.Плечун, В.Л.Пазюк, М.В.Волков, К.Г.Панасенко, І.В.Акимов та багато інших [3, с.75].

З 1965 по 1991 рік у ЗМІ під керівництвом Б. В. Гордєєва працював факультет молодого лектора університету громадських професій. Щороку на факультет набирали понад 150 слухачів. Навчались вони 2 роки. За цей період, крім знань з ораторської майстерності, вони набували навичок публічних виступів та уміння спілкуватися з аудиторією. Для цього паралельно з виробничою практикою слухачі факультету проходили громадську практику, під час якої знайомились з роботою громадських організацій, вивчали питання про роль та місце інженера в управлінні виробництвом. За роки існування факультету його закінчили більше 2000 студентів, які оволоділи навичками ораторської майстерності й отримали спеціальні посвідчення. За успіхи в роботі факультету в 1982 році Гордєєв Б. В. був нагороджений дипломом республіканської ради університетів громадських професій та бронзовою медаллю ВДНГ СРСР [4, с.147-148].

Б.В.Гордєєв був засновником і позаштатним директором музею історії ЗМІ. Студентське життя розпочиналось із знайомства першокурсників з історією навчального закладу, його традиціями, викладачами та кращими випускниками. Крім того, при музеї працювала група «Пошук», яка вивчала участь студентів, викладачів та співробітників інституту у Другій світовій війні, її учасники (студенти) провели великий обсяг дослідницької роботи, працювали в архівах, у тому числі Центральному архіві Міністерства оборони СРСР (м. Подольськ Московської області). Також музей був і організаційним і керівним центром проведення конкурсів студентських наукових робіт з гуманітарних наук, де кожної перерви між навчальними заняттями та після них кипіло студентське життя, обговорювалися та готувалися наукові роботи, студенти спілкувалися з Борисом Васильовичем, отримували поради та настанови від свого Наставника та Вчителя [3, с.76].

За трудові досягнення Б.В.Гордєєв був удостоєний нагород – «За досягнуті успіхи у розвитку народного

господарства СРСР» (1972), нагрудний знак МВ та ССО СРСР «За відмінні успіхи у роботі» (1972) та ін. [1, арк.Ззв.].

Життя Б.В.Гордеєва обірвалося 01.04.2001 у м. Запоріжжя. Прощання з Борисом Васильовичем відбулося 2 квітня у вестибюлі 4-го корпусу університету. Похований на Правобережному кладовищі м. Запоріжжя.

У Національному університеті «Запорізька політехніка» (раніше – ЗМІ) у пам'ять про Б.В.Гордеєва в головному корпусі створено меморіальну аудиторію імені Бориса Васильовича Гордеєва, відкриття якої відбулося 5 листопада 2004 року [5]. Це предметна аудиторія кафедри українознавства та загальної мовної підготовки, в якій відбуваються лекційні та семінарські заняття студентів.

Життєвий шлях Бориса Гордеєва – від розвідника на фронтах Другої світової війни до визнаного вченого та наставника – це історія невтомної енергії та віри в потенціал молоді. Він не просто викладав історію, він вчив думати, аналізувати та аргументувати власну позицію. Створений ним факультет молодого лектора та рух студентських наукових робіт стали для тисяч випускників «машинки» справжньою школою життя. Борис Васильович залишився в історії університету не лише як мудрий завідувач, а й як Людина-Легенда, чиє ім'я назавжди вписане в генетичний код Національного університету «Запорізька політехніка».

Джерела та література:

1. Архів Національного університету «Запорізька політехніка». Особова справа Гордєєва Бориса Васильовича на 94 аркушах.
2. Запорізький національний технічний університет. Історичний нарис (1900-2010) / [Бічевий О.Ф., Гордєєв Б.В., Дєдков М.В. та ін.]. Запоріжжя: Мотор Січ, 2011. 663с.
3. Дєдков М.В. Наставник і вихователь лауреатів // Ректор за покликанням / редактор М.В.Клименко. Запоріжжя: АА Тандем, 2015. С.74-78.
4. Національний університет «Запорізька політехніка» – 120: Історично-презентаційне видання. Голова редакційної колегії С.Б.Бєліков. К.: ТОВ «Логос Київ», 2021. 264с.
5. Архів Дєдкова М.В. Відомості про відкриття меморіальної аудиторії імені Б.В.Гордєєва.

Summary

The article is dedicated to the 100th anniversary of the birth of Borys Vasyliovych Hordieiev (1925–2001), Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, and long-time Head of the History Department at the Zaporizhzhia Machine-Building Institute. The author highlights his military service during World War II, stages of professional growth, and significant contributions to the development of higher education in Zaporizhzhia. Particular attention is paid to B. V. Hordieiev's role as the founder of the student research movement, head of the Faculty of Young Lecturers, and creator of the institute's history museum. The figure of the scientist is presented as a model of mentorship and high professionalism.

*Дєдков М.В.,
Шаповалов Г.І.,
Зубенко Н.В.*

МИХАЙЛО МІЛЛЕР – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТРИЗУБА.

Міллер Михайло Олександрович (1883-1968) – відомий європейський і український археолог, історик, музейник. Професор і дійсний член Української вільної академії наук у Мюнхені, доктор філософії Українського вільного університету, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка. Людина, життя якої пройшло в кількох, абсолютно відмінних, суспільно-політичних світах. Спочатку в російській імперії, потім у підрадянській Україні і нарешті в Європі, зокрема, в Німеччині. Михайло Міллер залишив великий науковий спадок, який складає, орієнтовно, більше ніж двісті праць.

Але так склалося, що Михайло Міллер, наразі, залишається відомим, головним чином, як потужний дослідник археологічних та історичних джерел. Його вагомий внесок у вивчення історії українського тризуба а, власне, в історію державного герба незалежної України, досі залишається поза увагою української історичної науки.

Перелік його численних поважних посад та характеристики наукових праць містить вітальна редакційна стаття, з нагоди його 75-річчя, «Науково-дослідчий шлях проф. д-ра М.О. Міллера» в «Українському збірнику», виданому у Мюнхені 1959 року. Саме тут, хоч і коротко, але було наголошено на увазі ювіляра до історії українського тризуба. Підкреслено, що «серія статей М.О. Міллера була присвячена українській генеології та геральдиці (! так позначено в тексті-Авт). Це його вартісні студії до історії родових знаків, в тому числі родового знаку роду Князя Володимира

Святого і еволюції його як державного знаку України, про державні інсигнії козаччини і України, про родові знаки українських і литовських родів – біля 25 нарисів. Це публікації інституту родо- і знаменознавства» [1, с. VII].

А вже у праці Ярослава Пастернака «Михайло Олександрович Міллер (у його 80-ліття)» такий наголос на цьому напрямку наукових інтересів Михайла Міллера відсутній. Єдине, що автор зауважує: «У всіх своїх працях М. О. Міллер виявився великим ерудитом з надзвичайно широким діапазоном наукових зацікавлень від археології, старовинної історії і антропології до етнології, демографії, народної архітектури, генеалогії та геральдики» [2, с. 65].

Маємо обов'язково згадати працю дніпропетровських колег Леоніда Тесленка і Юрія Фанигіна «Михайло Олександрович Міллер– людина й учений в епоху гуманітарних катастроф». Автори залучили величезну кількість історичних джерел, що дозволило їм, вперше в сучасній українській історичній науці, створити фахову ґрунтовну працю та об'єктивно і багатовимірно висвітлити втаємничену особу видатного українського науковця Михайла Міллера. Розглядаючи життєвий шлях професора Михайла Міллера, вони, зокрема, приділили значну увагу його участі у археологічних дослідженнях Дніпрогесівської експедиції та науковій діяльності в Україні під час Другої світової війни і співпраці з окупаційною німецькою владою. Михайло Міллер характеризується у цій праці як «археолог, історик козацтва, юрист, музейний та педагогічний працівник» [3, с. 70].

Коротка згадка про Михайла Міллера, як дослідника українського тризуба, є у праці «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення» Андрія Гречила. Автор, в огляді праць відомих дослідників тризуба, коротко згадує статтю Михайла Міллера «Матеріали до питання за тризуб». При цьому він зауважує, що виходить вона частинами в чотирьох зшитках часопису «Рід та Знамено» і містить критичний огляд різних версій про зміст і походження цього

знаку. Андрій Гречило цитує головний висновок цієї статті Михайла Міллера, актуальний на час її публікації: «Вся попередня література за тризуб, має на сьогодні лише історичний інтерес. На ній треба поставити хрест. Вивчення тризуба треба починати спочатку»[4, с.38].

Метою нашої роботи є введення в науковий обіг, дуже актуальної і важливої, та досі по справжньому не оціненої, праці Михайла Міллера «Матеріяли до питання за тризуб». Вона досі залишається мало відомою, а це не сприяє розвою історичної правди про справжню історію сучасного герба європейської держави Україна, яка наразі дає відсіч рашистським агресорам під час повномасштабної війни. Аналіз цього унікального джерела з історіографії українського тризуба, а з часом і його повна публікація, будуть сприяти усвідомленню всієї глибини розуміння Михайлом Міллером проблем появи і ґенези нашого герба.

Предметом нашого дослідження є праця Михайла Міллера «Матеріяли до питання за тризуб», яка була опублікована у 1947 р. в часописі «Рід та Знамено». Цей український часопис висвітлював питання спеціальних історичних дисциплін і, зокрема, геральдики. Зауважимо, що із часописом співпрацювали відомі українські вчені М. Андрусак, М. Битинський, Г.Ващенко, В. Козловська, Б. Крупницький, В. Мацяк, М. Міллер, О. Оглоблин, Т.Олесіюк (Олесевич), Я.Пастернак, Я.Рудницький, В. Сенютівич-Бережний, В. Січинський та ін. Видання здійснювалося лише у 1947 р. в таборі переміщених осіб поблизу Франкфурта-на-Майні накладом у 100 примірників [5, с.33].

Праця М.О. Міллера була надрукована в чотирьох номерах часопису. Вона структурована автором поділом на вісім розділів з назвами, які вказують на зміст: «I. Стан питання», «II. Схема історії тризуба», «III. Завдання дослідів тризуба», «IV. Тризуб в Європейському знаменництві», «V. Знаки – родичі тризуба», «VI. Знаки подібні до тризуба», «VII. З півдня чи з півночі?», «VIII. Деякі аналогії до

тризуба». В числі «Рід та Знамено» №1 були надруковані перші два розділи, в числі №2 – третій і четвертий, в числі №3 – закінчення четвертого розділу, з підназвою «/Робоча частина /кінцівка/тризуба» і п'ятий, в числі №4 – шостий, сьомий і восьмий. Зауважимо, що у випуску часопису №4 Михайло Міллер додає до загальної назви статті перед розділом «Знаки подібні до тризуба», підназву «/Докінчення/». На сторінці 4, цієї частини своєї праці, автор виділяє назвою «Деякі висновки», викладення яких завершує на сторінці 5. Там же додає завершальну частину тексту під назвою «Література до тризуба в європейському знаменництві». Далі, в тому ж четвертому випуску, він вміщує ще VII і VIII розділи.

Третій розділ праці «Завдання дослідів тризуба» в кінці має ілюстрацію «Ріжні форми тризуба Вел. Князя Володимира на його монетах. Зарисовка проф. В. Січинського» [7, с. 7].

У п'ятому розділі «Знаки – родичі тризуба», після сторінки 8, автор додає 7 таблиць, що вміщують 41 рисунок [8, с. 7].

Обкладинки всіх чотирьох номерів часопису «Рід та Знамено» були прикрашені зображеннями гербів та тризубів. На обкладинці першого номера було вміщено герб Української Народної Республіки авторства Василя Кричевського. Обкладинка другого відрізняється зображенням тризуба на монеті столиці Боспорського царства Пантікапея. Третій випуск зовні мав малюнок тризуба на античній монеті іонічного міста Прієни. На четвертому номері часопису видавці вмістили княжий герб гетьмана Івана Мазепи.

Розділ «І. Стан питання» містить критичний аналіз загальної ситуації з літературою, присвяченою питанню дослідження українського тризуба. Перший абзац цієї праці Михайла Міллера вже є своєрідним висновком. «Література за тризуб – знак українських князів, – пише він, – до нашого часу досягла значних розмірів. Між тим багато питань, пов'язаних з цим національним українським символом, лишаються досі невиявленими, як і основне питання за

його походження» [6, с. 12]. Зауваживши, що за більш ніж 130 років, понад 40 авторів «поспішали ся висловити та оголосити свою «здогадку», і таким чином зробити «науковий винахід». Наслідком цього,.. накопичилося не стільки матеріалів за тризуб, скільки різних, часто протилежних, дилетантських та фантастичних «пояснень тризуба», що їх маємо трохи не стільки, скільки авторів бралось до цього питання. Всі ці гіпотези та пояснення, в загальній сумі не виявили, а, навпаки, остаточно заплутали питання за тризуб. Недобру послугу, як і, завжди в науці, творять попередні тенденції, на доказ яких історичні факти притягаються за волосся» [6, с. 12].

В цьому розділі, професор Михайло Міллер піддає нищівній критиці працю Олександра Пастернака «Пояснення тризуба герба Великого князя Київського Володимира Великого» видану в 1941 р. в Празі. «Автор, як і багато інших, – наголошує М. Міллер, – всіма силами намагається довести, що тризуб зайшов на Україну не з Скандинавії, а з Візантії. А хіба для достоїнства українського народу не однаково, звідки зайшов тризуб, чи з півдня, чи з півночі?» [6, с. 12].

Далі він обурюється псевдонауковими текстами О. Пастернака і зауважує: «... хіба ж можна писати наприклад, що «походження київського тризуба з Греції доводиться тим, що грецький бог моря Посейдон зображався з тризубом в руці. ... Хіба то є науковий доказ? Хіба ж Київський тризуб хоч в якій мірі нагадує той тризуб, що виображався у Посейдона в руці? А як би й нагадував, то в якій спосіб міг би тризуб поганського Посейдона, через кілька сторіч потрапити до Києва разом з християнською культурою?» [6, с. 12]

Узагальнюючи свою критику подібних праць, професор Михайло Міллер робить висновок: «Вважаємо такі псевдонаукові та безвідповідальні твердження в популярних виданнях, розрахованих на ширші, не досить підготовані в фахових історичних питаннях маси, за дезорієнтуючі та компрометуючі – українську науку. Блискуча, але

драматична історія великого українського народу, шукає лише реальної правди, і не потребує розмальованих пряничних коників»[6, с. 12].

Розмірковуючи про те що, народи і їх культури не розвиваються в умовах повної ізоляції, автор пише, що «лише, в умовах, найбільш сприятливих для всяких зв'язків та взаємного впливу, розвиток культур набуває найвищих темпів та досягає найвищих результатів, як то бачимо в сточищі Середземного моря» [6, с. 12]. Відповідно, зауважує Михайло Міллер, «Українська культура, як і всяк інша, в своєму формуванні та розвитку, підлягала впливам з півдня й півночі, зі сходу й з заходу. Ті впливи переробилися Народним Генієм і творили єдину українську національну культуру, що цілком відбивалася від культур сусідніх народів»[6, с. 13]. Він робить важливий висновок щодо того, що тризуб, як невід'ємна складова цієї культури, набуває «свого оформлення та ще дальшого розвитку в українській ранній культурі, до якої він а того й належить. Але ж питання за те з якого боку, коли саме, в який спосіб та від кого він дістався до української культури, дуже важне для історії тризуба та історії України взагалі, ні в якому разі не можна становити в зв'язок та в залежність від питань національного гонору та достоїнства»[6, с. 13]. Михайло Міллер, пише про головний недолік більшості праць з історії українського тризуба і вказує: «...досить взяти в руки будь яку з попередніх розвідок за тризуб, як з неї кинеться у вічі насамперед якась тенденція, до якої вже добираються будьякі факти. Всі ті тенденції зводяться в основному або до великодержавного російського шовінізму та імперіалізму, або до пангерманських уявлень, або до неправильного розуміння українського патріотизму. Кожен з тих попередніх авторів добирав, або силоміць притягав, якусь купку фактів, яким ще часто додавав тенденційне освітлення»[6, с. 13]. Михайло Міллер стверджує, що більшість гіпотез в літературі про тризуб

є ненауковими, схоластичними, формального характеру, дилетантські і, навіть, фантастичні.

Розділ «Стан питання» професор Михайло Міллер завершує дуже актуальною і конче необхідною пропозицією: «Гадаємо, що на сучасному рівні розвою української культури та наукопотрібне створіння спеціальної науки – «Тризубознавства» або «Тринакології». Потрібна консолідація. Як всіх наукових сил, що працюють в терені цих питань, так і видання всіх матеріалів, що накопичились досі та дальших розвідок. Ці важкі та відповідальні завдання створіння організуючого та керуючого осередка «тризубології» сучасна ситуація, очевидячки, вкладає на рамена Української Родоводної Установи»[6, с. 13-14].

На дуже високому науковому рівні, а іноді навіть і з глибокою мірою передбачуваності майбутніх відкриттів в історії українського тризуба, написана Михайлом Міллером друга частина– «Схема історії тризуба». Власне, ця своєрідна наукова розвідка, є головною частиною його праці. Адже тут закладені дуже прогресивні наукові ідеї майбутніх досліджень історії українського тризуба, які не втратили своєї актуальності досі. Спираючись на сучасні для нього європейські наукові праці, М. О. Міллер слушно пропонує пов'язувати виникнення тризуба з періодом виникнення тотемізму у прадавні часи. Адже дійсно саме тоді в якості тотемів зустрічаються не тільки мисливські тварини, але й основні знаряддя полювання на них. І, логічно, що серед цих знарядь, Михайло Міллер вказує на появу гарпуна виготовленого з кістки або рогу. Використовуючи етнографічні спостереження європейських вчених, він пише: «Деякі сучасні дикунські племена полінезійського кола, вживають в рибальстві подвійні та потрійні тризуби ... Спираючись на ці етнографічні рівнобіжності, деякі дослідники ... припускають можливість існування дерев'яного тризуба в палеоліті та неоліті Європи /10.000 – 4.000 р. до Р.Х./, хоч і визнають відсутність фактичних цьому доказів» [6, с. 14].

Посилаючись на того ж дослідника, Михайло Міллер інформує, що у добу бронзи «вже доведено існування тризуба в Європі, але ми тому фактичних доказів також не знаємо»[6, с. 14]. Але, – продовжує він, – «для бронзової доби на Україні, маємо ... гарпун з зазубнями, але вже з металю» та додає посилання на матрицю з тальку з колекції Катеринославського музею[6, с. 14].

Автор переконаний, що металевий тризуб «з'являється у найстаріших цивілізацій Сходу і звідти, історичним шляхом розвитку Середземноморського культурного кола, розповсюджується по Європі» [6, с. 14]. Михайло Міллер обґрунтовує це, дуже важливе, своєю новизною власне міркування щодо появи тризуба та його сакрального значення на територіях Малої та Передньої Азії наступним чином. Він пише: «В Месопотамії тризуб ... відомий вже під час 3-ої Урської династії /3-те тисячоріччя до Р.Х./ в складі шумерської культури, елементи якої заходять в дальшому в вавилонську, більш розвинену культуру» [6, с. 14]. «Саме в цих культурах, – продовжує автор, – «тризуб вживається рівнобіжно та поруч з двозубом, і ості на них часто виображаються в формі хвилястих клинків, яко лизнів полум'я. Тут тризуб, ... символізує блискавку та божество години. Найбільшого розповсюдження та уживання, – продовжує він, – набуває тризуб в Асирії /Перша половина 1-го тисячоріччя до Р.Х./, де часто зустрічається на царських стелах в формі потрійної блискавки»[6, с. 15]. Він припускає можливість того, «що в зв'язку з месопотамською культурою, яка мала значний вплив на Єгейський світ, тризуб з'являється і в Крито-Микенській культурі, і далі – в грецькій митології»[6, с. 15].

Автор відкидає будь-які сумніви, щодо наявності «тризуба, яко божеського атрибута та символу влади в пізньо-минойську або гомерівську добу /12 – 8 ст.ст. до Р.Х./ в єгейському басейні коли остаточно сформувався грецький нарід, його епос та митологія. Звідси виходить тризуб яко атрибут Посейдона – володаря морей та рік» [6, с. 15].

До цієї, досить логічної схеми історії тризуба, Михайло Міллер додає інформацію щодо використання цього символу у якості державного знаку окремих грецьких полісів та у якості державного знаку на монетах Македонського, Понтійського і Боспорського царств. На думку автора, з Греції «тризуб в тому ж значенні божеських атрибутів та відповідних символів, перейшов до Риму» [6, с. 15].

Розвиваючи цю схему, Михайло Міллер робить спробу віднайти месопотамські традиції використання тризубів на території України. Для цього він залучає гіпотезу про походження українського тризуба від скифського бронзового причасного навершя, запропоновану археологом Д. Самоквасовим в кінці XIX ст. «В зв'язку з цим, – зауважує автор, – дуже важно було дослідити декоративний характер скитських бунчуків з боку їх стилю» [6, с. 15]. Продовження цієї схеми від скіфів далі професор вбачав у сармато-аланську добу в зображеннях тризубів та двозубів на кам'яних стелах. «Пізніші виображення тризуба та двозуб, – пише вчений, – відомі на металевих прикрасах та бляхах з доби великого переселення народів і послідувачих сторін, в виробках так званого поліхромного або готського стилю. Але в наслідок переселення народів, та культура пересувається в Європу, в розвитку ж тризуба в Надчорноморських краях наступає визначна довга перерва, наповнена культурою пізніх кочовників-скотарів. Ця культура порівнюючи бідна, слаборозвинена, та немає ніяких слідів старих Надчорноморських традицій високих культур східної та греко-римської» [6, с. 16].

Михайло Міллер вважає, що цей «культурний застій» тривав тут аж до появи візантійської культури з 9 ст. н. е. і вказує: «В ті часи, наприкінці 10-го ст. тризуб знову з'являється в Києві, в високо розвиненому вигляді, яко знаменний знак дому київських князів» [6, с. 16]. Далі він застерігає дослідників українського тризуба від необачних висновків про запозичення його з Візантії разом з християнством.

«Підходячи до питання формально, вони не рахувалися з тим, що в Візантії склався феодалізм під впливом сасанідів, більш східного типу, в формі деспотії, з великим царським двором. Ця форма феодалного соціального устрою мала питомі їй риси та значно де-вчому відріжнися від європейського «клясичного» феодалізму. Отже в Візантії не було цілком лицарства, а разом з тим не було й ніякого знаменництва. Відтак не тільки тризуб, яко знак дому, а взагалі ніяке уявлення за знамено, з Візантії до Києва не могло бути занесено [6, с. 16].

Відкидаючи помилкові версії походження княжого знаку з Візантії, Михайло Міллер пропонує і науково обґрунтовує дуже перспективну власну думку щодо його європейського походження. «Раніше, ще за часів формування феодалного устрою в Західній Європі, – розмірковує автор, – тризуб, двозуб та ангон з'являються там одними з перших родинних знаків, що після 10-го ст.ст. заходять на щити та перетворюються на знамена. ... Але далеко більш доказів маємо на те, що ці знаки, яко виображення зброї були занесені в Західну Європу готами та аланами, підчас великого переселення народів, з Надчорномор'я» [6, с. 16]. Завершує науковець цей розділ важливим висновком про те що, «в ґенезі та розвитку тризуба-двозуба ніби то помічається безпосередній та логічний зв'язок, визначений Середземноморським культурним колом, його розвитком та рухом. Епіцентр та ареал цього кола окреслюється в такому вигляді: Єгипет-Мезопотамія, Мала та Передня Азія, Егейський світ та Балкан. Звідси на захід – Апенін та Середня Європа, на Схід – Надчорноморські краї. Але покищо – це є гіпотеза, схема якої лише вказує шлях дальших глибоких досліджень» [6, с. 16].

В розділі III найцікавішими є роздуми дослідника щодо тризуба, як родового знаку дома князя Володимира Великого. «Кожен князь з дому Володимира, писав Михайло Міллер, зберігаючи в основі своїй схему тризуба,

ускладняв якоюсь деталлю, завдяки чому виображення набувало характеру знаку питомого лише даному князеві» [7, с. 5], Одночасно він зауважує, що це призводило до того, що такий знак ставав значно зміненим. «Виходячи з того, пише він, ... не підлягає сумніву, що тризуб існував в роді Кн. Володимира ще у його предків. Ці «доволодимирівські» тризуби ще не знайдені, через що ми їх і не знаємо». [7, с. 5], Професор М. Міллер переконаний, що такі ранні знаки ще будуть знайдені з розвитком археологічних досліджень. «Переконані також в тому, стверджує він, що ті знаки будуть далеко примітивнішими, схематичними, та підведуть нас впритул до виображення тієї речі, що лежить в основі всіх модуляцій київського тризуба» [7, с. 5], Він робить фундаментальний висновок: «На сучасному рівні розвитку науки, мусимо відійти від безплідної формальної схоластики. Вся попередня література за тризуб, має на сьогодні лише історичний інтерес. На ній треба поставити хрест. Вивчення тризуба треба починати спочатку» [7, с. 6].

Вчений вважає, що нові дослідження теми історії тризуба, необхідно починати з первісного накопичення матеріалу. За Михайлом Міллером вони не претендують на «вичерпальну повність... Вони лише наводять деякі факти з тих, що в дальшому, в міру їх накопичення, будуватимуть більш та більш обґрунтовану та могутню базу для ствердження вже на неї питання за походження вже самого українського тризуба» [7, с. 6]. Уявляючи плян дослідження історії тризуба в вигляді піраміди тризубознавства на вершині якої «знайдеться правда, якої ми шукаємо» він пропонує тринадцять конкретних тем таких досліджень. Завершується цей розділ зауваженням, що ця праця «вимагає участі цілого колективу учених різних фахів – археологів, нумізматів, етнографів, істориків мистецтва, орієнталістів, фахівців з європейського знаменництва, то що» [7, с. 6].

Наступні розділи IV, V, VI, VII, VIII є авторською спробою розпочати реалізацію вище викладеного плану. Вони

свідчать, що Михайло Міллер розглядаючи історію нашого тризуба в європейському контексті, розпочав збирати інформацію з цієї теми, набагато раніше часу написання своєї праці. Адже звертаючись до перегляду європейських знамен шляхетських, міщанських та хатніх знаків він повідомляє: «Переглянуто було звиш 8000.000 знамен та знаменних знаків, головним чином Німеччини та взагалі Середньої Європи» [7, с. 7]. При цьому він жалкує, що не встиг опрацювати відповідні джерела Скандинавії, Іспанії, Англії, Росії, України, частково Італії.

Ці розділи, Михайло Міллер ґрунтовно ілюструє 230 зображеннями зібраних ним тризубів та тризубоподібних знаків. В розділі IV, він робить висновок про те що, прямих аналогій українському тризубу в Європі поки не виявлено. Але Михайло Міллер звертає увагу на ту обставину, що подібні знаки зустрічаються у Німеччині у якості хатніх знаків, які ведуть свій початок більш від раннього середньовіччя. «Серед хатніх знаків, наголошує він, знаходимо правдиві руни, двозубі знаряддя, іноді доповнені ускладнюючими рисами, також і схеми тризубів. Серед останніх знаходимо зразки цілком тотожні схемам українського тризуба. ... Очевидяки для зборів Надкарпатських тризубів по селах, потрібна спеціальна експедиція» [8, с. 3]. Тут же, він додає наступне: «Гадаємо припустимим, ... шукати спільного для європейських та українських тризубів пня десь у гуццві раннього середньовіччя. Причому відшукання того пня, від якого пішли галузі в середньовіччі по Європі, не перерізує пасми, що можливо потягнуться від того пня чи до античності, чи може до культури часів бронзи. Принаймні маємо близьку аналогію в кількох символічних знаках, що лежать в основі українського народного герметичного орнаменту» [7, с. 3].

В розділі V професор Міллер прослідковує загальноєвропейську ґенезу тризубоподібних виробів від найдавніших примітивних знарядь ще в «дометалевому періоді».

Він виводить його походження ще з неоліту від знаряддя для рибальства – гарпуна. На думку автора з появою та розвитком землеробства, тризуб набуває значіння сільськогосподарського знаряддя, адже виникають тризубі та двозубі вила. «Пізніше, – пише автор, – на початку нової доби тризуб, як і двозуб, набувають значіння ручної військової зброї. ...Ці знаряддя звемо «бойовим тризубом», тоді як попередній тип – «сільсько-господарчим тризубом», а перший – морським» [7, с. 3]. Цей розділ містить кілька десятків ілюстрацій вил, двозубів, тризубів і ангонів, або тризубів бойових з докладним і детальним їх описом. Описи цих знарядь часто містять їх назви мовою країни де вони були поширені.

Серед всіх цих знарядь, Михайло Міллер виділяє холодну зброю ангон і зазначає, що саме ангон «набуває надзвичайного розвитку в знаменництві. ...З своїм розвитком ангон в руці ... стає ознакою військової влади, а далі і влади взагалі /скіпетр/ [7, с. 4]. «В зв'язку з своїм символічним значенням військової влади, зазначає автор, потім влади взагалі, ангон значно поширений в знаменах держав та вищих титулованих домів. ... Може найбільш розповсюджений ангон в знаменах Франції. ... Разом з тим ангон дуже розповсюджений в знаменах Німеччини, Італії, Англії, Угорщини і Польщі» [7, с. 7].

В розділі «Знаки подібні до тризуба» Михайло Міллер розглядає зображення речей з трьома кінцями, які нічого спільного з тризубом не мають, але іноді наближаються до деяких форм українського тризуба. Автор вважає таку подібність випадковою, але згадує про них, аби запобігти в майбутньому ненаукового підходу до дослідження історії тризуба. До таких зображень речей, він відносить корогу, грецьку літеру омегу і руни.

Наводячи власний науковий аналіз відсутності таких зв'язків, Михайло Міллер переконливо критикує сучасних йому прибічників формального підходу до вивчення знаку

тризуба. Свою критику він ілюструє численними малюнками. Зокрема, він вказує, що символ корогви «заходе в знамена не раніше 15 стол., відколи і починається її розвиток та схематизація. Між тим тризуб маємо вже на прикінці 10-го ст. в високо розвиненому вигляді. Такий розполіг в часу робить припущення можливості розвитку київського тризуба з корогви – абсурдним» [9, с. 2].

Відносно знаку омеги, дослідник вказує, що вона «як остання літера в грецькій абетці, за часів ранньохристиянської символіки, знаменувала кінець світу, *memento mori*. З розвитком цього символу, його середня частина сполучалася з хрестом. ... Омега, в своєму розвитку пов'язуються з якорем але не дає ніяких вказівок на родинність з тризубом і подібність між ними досить віддалена та формальна і не йде далі трьох кінців, які можна знайти й на багатьох інших речах» [9, с. 2].

Критикуючи прибічників гіпотези про походження тризуба від рун, Михайло Міллер викладає розлогу історію виникнення руничної абетки та поширення рун середньовічною Європою і ілюструє її зображеннями відповідної руни. «Деякі руни, пише він, в якості основного знака увійшли в знамена ... Во всіх випадках, ... будь які руни, так на письмі, як і ті що зайшли в знамена, зберігають свою форму, не наближаючись ніколи до будь якої з різнманітних модуляцій тризуба. ... Це дає нам підстави і віднести ту руну до знаків подібних до тризуба, але не до його родичів» [9, с. 3-4].

Матеріал викладений у розділах IV, V, VI, Михайло Міллер завершує розлогими висновками в яких, зокрема вказує «Гадаємо, що предків українського тризуба треба шукати серед сармато-аланських родових тамг та «загадкових знаків Причорномор'я», а далі серед символіки «меровінгського» стилю Середньої Європи та Скандинавії.

Таким чином в історії тризуба ніби то намічаються етапи його розвитку та шляху, разом з розвитком культури та цивілізації:

1. Схід та античний світ.
2. Геленестично-причорноморська культура.
3. Меровінгська доба в Європі.
4. Український тризуб» [9, с. 5].

Він наголошує, що дуже ранні форми тризуба, «разом з іншими фігурами тієї ж групи, дійшли до наших днів в європейському знаменництві, в українському народному орнаменті геометричного стилю, з ритуальних виображень тризуба в Підкарпатті та тамгах деяких народів Надчорномор'я» [9, с. 5]. Після висновків, автор додає список видань, під назвою «Література тризуба в європейському знаменництві», яка містить 13 позицій з іншомовної літератури [9, с. 5].

Далі Михайло Міллер розміщує ще два розділи «З півдня чи півночі?» та «Деякі аналогії до тризуба». які можемо розглядати, як своєрідні авторські додатки. Вони, як і попередні розділи, також мають ілюстрації. Назва розділу VII вже сама говорить про його зміст. Відразу зауважимо, що відповіді на це питання Михайло Міллер не дав. Розмірковуючи про напрямки впливів на виникнення та формування образу українського тризуба дослідник звертається до історико-культурної спадщини Візантії, Скандинавії та Греції.

У цьому розділі автор наводить нові міркування про походження тризуба від знаку власності тавра. Спираючись на етнографічні матеріали, «як от у волаських фінів, часті татар, козаків та, особливо, у черкеських племен» [9, с. 6], він вибудовує схему від найдавніших часів та виникнення власності на майно, в тому числі й худобу, яку треба було таврувати. Саме з цього, припускає він і починається історія родинного знака власності тамги або тавра. Цей знак, разом із майном переходить до нового господаря роду або родини. «З розвитком февдального устрою, пише дослідник, в його класичній /середньо-європейській/ формі, та утворення лицарства, родинний знак, що й раніше становився на зброї, переноситься в великому розмірі на щит рицаря. Знак пов'язується з щитом... Відтак виникають

знамена. Цей процес становлення знамен відбувається в Європі після 10 ст. н.д.» [9, с. 6-7].

У пошуках витоків виникнення українського тризуба, професор М. Міллер звертає увагу на Грецію. І зокрема, на «формування клясового рабовласницького суспільства. В наслідок того формуються перші дрібненькі держави – поліси з містом-твердиною на чолі. Ці то поліси, що прийшли на зміну патріархального роду, переймають від нього як спадщину й родову тамгу, що робиться знаком того міста. На всьому протязі класичного періода маємо ті знаки /не знамена/ для всіх грецьких полісів, причому іменно як знаки данного поліса...» [9, с. 7].

Разом з тим, перераховуючи різностильовість тих чи інших взірців українських тризубів і вказуючи на їх широкі історико-культурні зв'язки з різними територіями Європи, вчений не віддає остаточної переваги ні одній з них. «Таким чином, пише він, і в цьому надзвичайно важному питанні художньо-історичного стиля тризуба, не маємо ні повної картини, а ні остаточних висновків, також за браком фахових наукових дослідів. При такому стані можемо лише відзначити це питання та поставити його на чергу» [9, с. 8-9].

Більшу частину розділу VIII Михайло Міллер присвятив роздумам про новий знак, який автор умовно називає «Кривий двозуб». Проаналізувавши його походження він робить висновок, що цей знак «вже не має спільного ні з тризубом а ні з правдивим двозубом і найбільш складається на надчерноморські варварські значки – тамги сарматські, татарські та черкеські» [9, с. 10].

В кінці цього розділу, Михайло Міллер вміщує загальний висновок: «В генезі та розвитку тризуба ніби визначаються три доби-етапи. Перший – причорноморський, до кінця 4-го ст. н. д. Другий – Європейсько-Скандинавський з 5 до 10 ст. н. д. Третій – Київсько-український з 10 ст. н. д. Звичайно, поки що – це робоча гіпотеза, що намічається попередніми дослідями та указує шляхи дальших розшуків» [9, с. 11].

Підсумовуючи, маємо зазначити, що в Національному університеті «Запорізька політехніка», у тісній співпраці із Запорізьким обласним історико-краєзнавчим музеєм імені Якова Новицького, від 1989 року системно і ґрунтовно досліджується тема історії державного герба України [10, с. 251-253]. Одним із перших, вагомих результатів цього, стало видання у 2008 році монографії «Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт». Її перша частина «Історія дослідження українського тризуба» є найповнішим на сьогодні історіографічним оглядом літератури від середини ХІХ ст. до початку ХХ ст. [11, с. 12-174]. На превеликий жаль, на той час праця Михайло Міллера «Матеріяли до питання за тризуб» в Україні не була відома і, відповідно, не була включена до монографії. Зважаючи на це, ми опрацювали це унікальне джерело з історіографії українського тризуба, акцентуючи увагу на глибині авторського розуміння багатовекторності проблем, які мають бути вирішені при дослідженні історії українського тризуба в європейському контексті.

Праця Михайла Міллера представляє величезний інтерес як рідкісна біобібліографічна наукова пам'ятка середини ХХ ст., яка висвітлює постать автора, як дуже потужного науковця-патріота. Дуже важливо, що вона, значною кількістю викладених в ній ідей і відкриттів, залишається надзвичайно актуальною. Адже історія державного герба європейської держави України, яка наразі у стані повномасштабної війни з РФ, відстоює свою державність, ще пишеться.

Джерела та література

1. Науково-дослідчий шлях проф, д-ра М.О. Міллера. Український збірник. Інститут для вивчення ССРСР. Книга 14. Відповідальний редактор проф. П. Курінний. Мюнхен. 1959. С. III -VIII.
2. Пастернак Я. Михайло Олександрович Міллер (у його 80-ліття). Наукові записки УВУ. За ред. В. Янова. – Мюнхен, 1963. Ч. 7.с.
- 3.Тесленко Д. Л., Фанигін Ю. Ю. Михайло Олександрович Міллер – людина й учений в епоху гуманітарних катастроф. // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр./ Отв. ред. С.И.Бобылева. Днепропетровск: Изд-во ДНУ. 2008. С. 70-102.
4. Гречило А. (текст), Завітій Б. (заг. ред.) Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення. К.: Родовид. 2018. 400 с.
5. Дмитрієнко М., Ясь С. Часопис «Рід та Знамено» і його внесок у розвиток української еміграційної історіографії. Бібліотечний вісник. К.: 1997. № 1. С. 32–37.
6. Міллер М. Матеріяли до питання за тризуб. Рід та Знамено. Мюнхен. 1947. №1. С. 12-16.
7. Міллер М. Матеріяли до питання за тризуб. Рід та Знамено. Мюнхен. 1947. №2. С. 5-9
8. Міллер М. Матеріяли до питання за тризуб. Рід та Знамено. Мюнхен. 1947. №3. С.1-8.
9. Міллер М. Матеріяли до питання за тризуб. Рід та Знамено. Мюнхен. 1947. №4. С. 1-11.
10. Шаповалов Г. І., Козак В. О. Тризуб як об`єкт національної ідентичності українців // Тиждень науки-2025. Гуманітарний факультет. Тези доповідей науково-практичної конференції, Запоріжжя, 14–18 квітня 2025 р. [Електронний ресурс] / Редкол.: Вадим ШАЛОМСЄВ (відпов. ред.) Електрон. дані. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка». 2025. С. 251-253.

11. Белов О. Ф., Шаповалов Г. І. Український тризуб: Історія дослідження та науковий реконструкт . Київ – Запоріжжя: Дике Поле. 2008. 268 с .

Summary

Little-known, but very important for its thoroughness and novelty, the work of the well-known historian and archaeologist Mykhailo Miller «Materials for the Trident Question» is studied. This is a unique source of the historiography of the Ukrainian trident, which still remains little known both to specialists and to the general public of Ukrainian society. The given analysis of this work will contribute to a better understanding of the entire depth of the scientific concept of Mykhailo Miller's understanding of the problems of the appearance and genesis of the Ukrainian trident.

**ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК КАФЕДРИ
«ЕЛЕКТРИЧНІ МАШИНИ»
НУ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Понад 65 років кафедра «Електричні машини» готує спеціалістів та магістрів-електромеханіків. На сьогодні кафедра – це сучасний навчально-науково-технічний центр 4-го рівня акредитації з найновішим навчальним комп'ютерним і технологічним обладнанням.

Враховуючи потреби народного господарства країни, в 1955 році в інституті на ливарному факультеті відкрили електротехнічне відділення (вечірня форма навчання) за спеціальністю «Електричні машини та апарати». У 1959 році була створена кафедра «Електричні машини та апарати», яку очолив к.т.н., доц. Г.В. Ключин (1959-1963) рр. Тоді кафедра мала одну групу студентів. У 1961 році на денне відділення набрали вже дві групи студентів, які працювали на виробництві протягом 1,5 року, а ввечері навчалися в інституті. Старостою групи Е-211 був В'ячеслав Олександрович Машкін, який потім очолив кафедру.

У 1963 році з трансформаторного заводу прийшла на кафедру Л.С. Герасимова. Вона працювала деканом електротехнічного факультету, доклавши чимало зусиль для його розвитку. У 1964 році у навчальний процес ввели дві спеціалізації: «Електричні машини» та «Електричні апарати».

З 1964 року на кафедрі почав працювати к. т. н., доц. Григорій Михайлович Беліченко (у 1966-1972 роках очолював кафедру «Електричні машини та апарати»). В той час вдосконалювався навчальний процес, розроблялось методичне забезпечення дисциплін. Збільшили обсяг госпдоговірних науково-дослідних робіт для Запорізького трансформаторного заводу (ЗТЗ), заводу високовольтної апаратури,

кабельного заводу. Викладачів В.О. Машкіна, З.І. Дударенко, В.І. Бондаренка, О.М. Рассальського, О.М. Андрієнка направили для навчання до аспірантури провідних вищих навчальних закладів.

З 1972 по 1977 рік кафедрою завідував Віктор Леонідович Міронченко.

Враховуючи зростаючі потреби підприємств електротехнічної промисловості на фахівців, кафедра з 1977 року розпочала підготовку інженерів-електромеханіків за спеціальностями «Електричні машини» та «Електричні апарати». 26 вересня 1977 р. кафедра була поділена на дві – «Електричні машини» та «Електричні апарати». Завідувачем кафедри «Електричні машини» був доцент В.О. Машкін (1977-1983 роки). У штаті кафедри працювали: доценти Л.С. Герасимова, Г.М. Бєліченко, В.Г. Бондаренко, З.І. Дударенко; викладачі О.М. Андрієнко, О.М. Рассальський; асистент Л.С. Беспалов; зав. лаб. Є.Г. Ільченко; лаборанти В.Р. Швець, В.К. Комаров; ст. інженер НДС Г.Б. Анікін; інженери НДС В.В. Гребенніков, О.М. Семєриков, О.І. Воєводіна.

У цей час було поновлено обладнання лабораторій. Їх було п'ять: електричні машини, спеціальні електричні машини, техніка високої напруги, технологія виробництва електричних машин, теплові випробування трансформаторів. У 2008 р. на кафедрі підготовлена ще одна лабораторія «Електричні машини» – ауд. 9а.

Колектив кафедри активно впроваджував прогресивні форми і методи навчання: лабораторні стенди з дисципліни «Електричні машини» переобладнали для фронтального проведення робіт, ввели систему машинного опитування за дисциплінами, а також лабораторні роботи з науково – дослідної тематики (доценти В.І. Бондаренко, Л.С. Герасимова, З.І. Дударенко, В.О. Машкін). У навчальному процесі широко використовували ЕОМ – у курсовому і дипломному проєктуванні, практичних та лабораторних роботах.

У 1972 році на кафедрі була створена лабораторія для проведення науково-дослідних робіт імпульсних перетворювачів для внутрішньозаводського електротранспорту та електромобілів (керівник доц. В.Д. Флора). За час існування лабораторії (1972-1977рр.) в ній виконані дослідження тягових імпульсних перетворювачів. Результати впроваджені на підприємствах та в організаціях: Тернопільський ХБК, ЗТЗ, ВАТ «АвтоЗАЗ», ЗТМК, ЗМКБ «Прогрес». У дослідженнях тягових імпульсних перетворювачів брали участь: доцент В.Д. Флора, асистент В.Б. Павлов, (пізніше – д.т.н., с.н.с. ІЕД НАНУ); асистент В.Г. Савельєв (пізніше – доцент, заст. декана ЕТФ ЗНТУ); асистенти В.П. Коваль та В.О. Білий; лаборант Г.М. Єфремова.

У 1973 році в лабораторії було створено електромобіль «ЗМІ-Електро». Він мав істотні переваги перед своїми попередниками з Харкова, Львова та Єревана. Орієнтовна середня швидкість електромобіля – 60 кілометрів на годину, відстань пробігу між зарядами акумуляторів – до 100 кілометрів. В 1973/1974 роках над створенням електромобіля творчо працювали студенти електротехнічного факультету Олександр Ткаченко, Сергій Золотарьов, Олександр Северін, Віктор Киреєв, Олександр Борщагівський.

Електромобіль «ЗМІ-Електро», створений в лабораторії тиристорних перетворювачів під керівництвом к.т.н., доц. В.Д.Флори, експонувався у павільйоні «Народна освіта» за програмою Всесоюзної виставки «НТТМ-74» і був відзначений бронзовою медаллю.

У 1977 року ввели дві спеціалізації: розрахунок і конструювання силових машин і трансформаторів, технологія виробництва електричних машин і трансформаторів.

У 1977-1985 роках на кафедрі виконувались науково-дослідні роботи за темами: «Підвищення динамічної стійкості трансформаторів» (виконані госпдоговірні роботи з розробки підпресовуючих пристроїв обмоток в експлуатації під керівництвом доц. В.О. Машкіна і В.П. Метельського;

виконавці – В.М. Козаченко, Л.С. Беспалов); «Дослідження температурних полів обмоток трансформатора» – (госпдоговірна робота з цієї тематики проводилась з ВАТ «ВІТ» протягом 6 років. Керівник – доц. В.О. Машкін, виконавець – доц. О.М. Рассальський).

У 2004-2009 рр. на кафедрі виконувалися госпдоговірні науково-дослідні роботи з «Укрграфітом» за темами: «Дослідження температурного режиму електричного обігріву мундштука пресу», «Дослідження процесів у електротехнічних пристроях та удосконалення методів їх проектування та режимів експлуатації» (керівник доц., канд. техн. наук Яримбаш С.Т.); «Підвищення енергоефективності та удосконалення методів енергоощадного керування електротехнічними комплексами» (керівник доц., канд. техн. наук Яримбаш С.Т.).

За результатами цих та інших розробок науковці кафедри отримали 64 авторських свідоцтв та патентів на корисну модель, надрукували понад 600 наукових статей, видали 19 підручників і монографій (доц. О.П. Горбань, доц. Л.С. Герасимова, доц. С.Т. Яримбаш, доц. В.Д. Флора, проф. В.П. Метельський, доц. Т.В. Попова), останні з яких: «Тягові імпульсні перетворювачі для електротранспорту», «Принципи технічної творчості» – доц. В.Д. Флора, «Основи проектування та розрахунку асинхронних машин» – доц. Т.В. Попова, «Електричні машини і мікромашини» – проф. В.П. Метельський.

Кафедра активно залучає студентів до науково-дослідної роботи. За час свого існування кафедра випустила понад 5000 кваліфікованих спеціалістів. Сьогодні наші випускники успішно реалізують себе практично в усіх куточках України та в багатьох країнах світу. Вони є провідними фахівцями в галузі електромеханіки, обіймають керівні посади у міністерствах, великих корпораціях та малому бізнесі, а також представляючи науку в академічних і дослідницьких центрах.

Вагомий вклад в розвиток кафедри «Електричні машини» внесено висококваліфікованими викладачами: доцентами В.О. Машкіним, З.І. Дударенко, В.Д. Флорою, старшим викладачем Л.С. Беспаловим, які працювали понад 40 років на кафедрі та віддали свої знання й багатий досвід у підготовці майбутніх спеціалістів та магістрів.

У 2018 році відкрито освітньо-наукову програму «Електромеханічні (електротехнічні) системи та комплекси» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка», гарант проф. Яримбаш Д.С.

У 2019 році на кафедрі відкрита нова спеціальність 144 «Теплоенергетика» з освітньою програмою «Промислова і комунальна теплоенергетика», гарант доц. Назаренко І.А.

У 2021 році за спеціальністю 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» відкрита нова освітня програма «Програмні засоби електричної інженерії», гарант проф. Тиховод С.М. та «Інженерія відновлюваної енергетики», гарант доц. Дівчук Т.Є.

Нині на кафедрі працюють: професор Тиховод С.М.; доценти Т.Є. Дівчук, І.М. Коцур, Ю.С. Безверхня, О.А. Петрик; старший викладач Д.О. Літвінов, О.В. Ситік, Т.П. Солодовнікова; асистент С.О. Лапкіна; зав.навч. лаб. І.Д. Галушко, Г.В. Дьомічева; пров. фахівець О.О. Чмут; ст.лаборант А.О. Бережецька.

Викладачі кафедри активно впроваджують результати своїх наукових досліджень у практику. Колектив не лише зберігає, але й примножує спадщину вищої електротехнічної школи, одночасно інтегруючи найновіші досягнення технологій, науки та практики.

СТРУКТУРА МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ У ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ

Південними туристичними регіонами України є Кримський, Одеський та Азовський регіони, які об'єднують у Кримсько-Одеський-Азовський регіон. Дані території приваблюють туристів морськими узбережжями, комфортним кліматом й іншими рекреаційними ресурсами. Кримський регіон відомий гірськими ландшафтами, історичними пам'ятками та морськими курортами. Одеський регіон пропонує відпочинок на морських побережжях, відомі пам'ятки культури, а також різноманітність послуг для туристів [1]. Азовський регіон характеризується мілководними піщаними пляжами, що робить його привабливим для сімейного відпочинку. Південні регіони України були завжди популярними для туристів, а їх унікальними рисами є:

1) природні ресурси: наявність комфортних кліматичних умов, морських, озерних узбережь, а також гірських територій сприяє розвитку туризму;

2) рекреаційна інфраструктура: ці регіони мають добре розвинену інфраструктуру, що забезпечує комфортне перебування туристів;

3) культурно-історична спадщина: регіони багаті на цікаві історичні та культурні об'єкти. Саме тому актуальним завданням сьогодні є розробка структури маркетингової стратегії розвитку туристичної території як механізму активізації регіонального розвитку в повоєнному періоді.

Виділено основні переваги наявності у регіоні розробленого стратегічного документа у сфері туристичного маркетингу:

1) чітке бачення майбутнього, визначення цілей й завдань, що забезпечують довгостроковий стійкий та збалансований розвиток регіонального туризму;

2) сприяння розробці дорожньої карти провадження маркетингової діяльності з урахуванням пріоритетів стратегічного туристичного розвитку регіону;

3) ефективний розподіл фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів для просування інформації відносно унікальності території;

4) можливість системної оцінки та управління ефективністю й результативністю використання ресурсів, виділених регіоном для забезпечення просування, у взаємозв'язку з ходом реалізації планів, програм середньо- і довгострокового розвитку туристичної території.

Створення і реалізація маркетингової стратегії розвитку туристичної території Півдня України є важливою умовою успішного розвитку регіону за базовими напрямками. Документ дозволить ефективно просувати регіон України на зовнішніх ринках, сформувані усередині регіону сприятливе середовище для підвищення якості життя населення та реалізації бізнес-проектів [2]. Враховуючи специфічний характер інструментів туристичного маркетингу при їх застосуванні у системі органів державної влади та місцевого самоврядування, до розробки такої стратегії доцільно залучати експертів, представників бізнесу й громадських організацій [3]. Маркетингова стратегія туристичної території має бути гнучкою і адаптованою до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, що змінюються, а для її успішної реалізації потрібно організувати взаємодію практично всіх органів влади регіонального та місцевого рівня [4; 5].

Відправною точкою розробки маркетингової стратегії туристичної території України має стати вивчення досвіду застосування інструментів маркетингу у вітчизняних регіонах. Вивчення досвіду дозволить конкретному туристичному регіону:

1) ідентифікувати сильні й слабкі сторони у поточній маркетинговій діяльності з урахуванням досвіду інших регіонів, включити в практику використання інструментів маркетингу, що позитивно зарекомендували себе;

2) на основі аналізу успішних кейсів інших регіонів виявити перспективні напрямки інвестиційної діяльності, підвищення якості життя населення, розвитку туризму, екскурсій, бізнесу, інших галузей регіональної економіки туризму;

3) уникнути можливих типових помилок, скоротити час досягнення результатів та прискорити період окупності інвестицій у туристичну територію. Вивчення досвіду регіонів дозволить туристичній території підвищити конкурентоспроможність та залучити більше інвестицій, туристів й фахівців з різних сфер [6].

Узагальнено риси успішних маркетингових стратегій туристичних територій:

- прозоре, чітке, зрозуміле позиціонування унікальних туристичних територій для існуючих та потенційних вітчизняних та закордонних клієнтів;

- пильна увага до інновацій, впровадження у повсякденну практику туризму й туристичного підприємництва нових технологій, випуск туристичної продукції та надання послуг, що відповідають сучасним стандартам якості обслуговування;

- підтримка партнерських відносин з різними компаніями у сфері туризму та суміжних галузей, співпраця з органами влади для взаємовигідного розширення кола потенційних можливостей та зміцнення позицій на туристичному ринку;

- формування та підтримання постійного зв'язку з клієнтами і партнерами, у тому числі шляхом створення сильного бренду туристичної території;

- високий рівень соціальної відповідальності, активна участь у туристичних проектах, підтримання на високому рівні репутації туристичних компаній.

Виходячи з досвіду регіонів України сформульовано основні цілі реалізації маркетингової стратегії туристичної території на п'ятирічний період (початок – наступний рік після скасування військового стану в Україні) (далі – Стратегія):

– розробка комплексної маркетингової бази для туристичної території, яка має бути спрямованою на збільшення туристичного потоку, залучення інвестицій і підвищення впізнаваності регіону як привабливого місця для життя та бізнесу [7];

– формування ефективної системи управління маркетинговою діяльністю конкретної туристичної території на регіональному та місцевому рівнях [8].

Запропоновано структурувати маркетингову стратегію розвитку туристичної території Південного регіону України у повоєнному періоді наступним чином.

1. Загальні засади:

1.1. Цілі та завдання реалізації Стратегії;

1.2. Актуальність розробки і реалізації Стратегії за умов сучасної глобальної конкуренції.

2. Аналіз поточного стану:

2.1. Аналіз сильних та слабких сторін, можливостей та загроз для розвитку туристичної території;

2.2. Конкурентний аналіз та оцінка сильних та слабких сторін туристичної території щодо інших регіонів України;

2.3. Аналіз цільових аудиторій і потреб: населення, інвестори, туристи та інших.

3. Позиціювання туристичної території:

3.1. Унікальні риси;

3.2. Бренд.

4. Цільові ринки та цільові сегменти:

4.1. Територія туризму;

4.2. Територія ефективних інвестицій;

4.3. Територія для щасливого життя і успішного бізнесу.

5. Маркетингові комунікації:

- 5.1. Просування туристичної території України у соціальних мережах;
- 5.2. Висвітлення досягнень туристичної території у засобах масової інформації;
- 5.3. Календар значних подій на туристичній території країни;
- 5.4. Офіційний сайт туристичної території, мобільні програми та інші цифрові канали комунікації;
- 5.5. Формування іміджу туристичної території.
- 6. Оцінка ефективності реалізації Стратегії:
 - 6.1. Ключові показники ефективності досягнення мети реалізації Стратегії;
 - 6.2. Система моніторингу та аналізу даних для оцінки ефективності проведення маркетингових заходів.
- 7. Бюджет реалізації Стратегії:
 - 7.1. Джерела фінансування маркетингових заходів у рамках реалізації Стратегії;
 - 7.2. Розподіл ресурсів між різними напрямками маркетингу, передбачених Стратегією.
- 8. План заходів реалізації Стратегії:
 - 8.1. План заходів (дорожня карта) реалізації Стратегії з детальною характеристикою заходів у розрізі кожного року на п'ятирічний період;
 - 8.2. Відповідальні особи за виконання певних заходів.
- 9. Звітність, контроль і коригування Стратегії:
 - 9.1. Система звітності, порядок та періодичність проведення контрольних процедур реалізації Стратегії та використання виділених ресурсів;
 - 9.2. Умови та порядок коригування Стратегії.
- 10. Прикінцеві положення:
 - 10.1. Основні висновки та рекомендації;
 - 10.2. Перспективи розвитку маркетингу у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на туристичній території після п'ятирічного періоду.

У якості основних додатків до Стратегії авторами запропоновані наступні документи: 1) дорожня карта розвитку партнерства і співробітництва конкретної вітчизняної туристичної території з іншими територіями та регіонами України, органами влади та бізнес-структурами на п'ятирічний період реалізації Стратегії; 2) програма підготовки та підвищення кваліфікації фахівців з маркетингу для туристичної території на п'ятирічний період реалізації Стратегії.

На думку авторів, запропонована структура Стратегії через те, що ґрунтується на дослідженні практики ефективного використання інструментів туристичного маркетингу в діяльності органів державної влади та туристичних дестинацій України, багато в чому є типовою для вітчизняних регіонів, а її реалізація та подальше вдосконалення з урахуванням досвіду дозволить на комплексній та системній базі сприяти вирішенню значущих для кожної туристичної території України завдань, таких як підвищення привабливості туристичної території для життя громадян, збільшення обсягів інвестицій у економіку, розвиток туризму, формування позитивного іміджу туристичної території на міжнародній арені.

В цілому, дослідження демонструє: розробка і реалізація комплексної маркетингової стратегії розвитку вітчизняної туристичної території у регіональному вимірі є ключовим фактором для успішного впровадження механізму активізації регіонального розвитку. Так, у післявоєнному відновленні регіонів України дуже важливо розуміти, як за допомогою розумно підібраних маркетингових інструментів можна буде підвищити інвестиційну привабливість, стимулювати розвиток туризму та зміцнити позитивний імідж регіону. Отримані результати рекомендовано до використання центральними і місцевими органами державної влади України, маркетинговими агентствами з розвитку туризму, стейкхолдерами й іншими заінтересованими сторонами для розробки і реалізації власних стратегій розвитку

туристичних територій, а також для регіонального розвитку. Подальші наукові дослідження доцільно проводити у напрямку розробки механізму розвитку туристичного маркетингу вітчизняних туристичних територій, які під час війни знаходилися у тимчасовій окупації.

Джерела та література

1. Цвілій С.М. Стратегія відновлення потенціалу міжнародного співробітництва української індустрії туризму в кризових умовах геоeкономічного простору. Перспективи ефективних управлінських рішень у бізнесі та проєктах : колективна монографія / За ред. М. Балджи. Київ : ФОРМ Гуляєва В.М., 2024. С. 518–566. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.27539>.
2. Маркетинг в туризмі : навчальний посібник. / С. М. Цвілій, Т. С. Кукліна, В. М. Зайцева. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 260 с.
3. Tsviliy S. Tourism industry methodology: potential for business development and regulation in countries of the world. *Economics and Region*. 2024. № 3 (94). Pp. 30–40. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2024.3\(94\).3479](https://doi.org/10.26906/EiR.2024.3(94).3479).
4. Zaitseva V., Tsviliy S., Bublei G. Innovation facilities of the tourist business of small and medium enterprises of the region. *Roczniki Ekonomiczne KPSW w Bydgoszczy*. Poland. 2019. №12. pp. 201-212.
5. Tsviliy S.M., Mykhailyk D.P., Gurova D.D., Ogloblina V.O., Korniienko O.M. Strategy for the Development of the Investment Potential of the Tourism Industry of Ukraine in the International Economic System. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*. 2024. Vol. 15. №3. Pp. 601–619. DOI: [https://doi.org/10.14505/tpref.v15.3\(31\).08](https://doi.org/10.14505/tpref.v15.3(31).08).

6. Цвілий С.М. Конструктивна модель реалізації потенціалу індустрії туризму України в європейському геоeкономiчному просторi. Збiрник наукових праць ТДАТУ iменi Дмитра Моторного (eкономiчнi науки). 2024. № 1(50). С. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2519-884X-2024-50-7>.

7. Маркетинг в готельно-ресторанному господарствi : навчальний посiбник. / С. М. Цвiлий, Т. С. Куклiна, В. М. Заїцева. Запорiжжя : НУ «Запорiзька полiтехнiка», 2023. 260 с.

8. Zaytseva V.M., Tsviliy S.M., Demko V.S., Klopov I.O., Kovalenko V.I. Internalization of the investment environment in the international tourism industry. *Apuntes del CENES*. Vol. 43. № 78. 2024. Pp. 91–123. DOI: <https://doi.org/10.19053/uptc.01203053.v43.n78.2024.16971>.

9. Trusova N., Tsviliy S., Mykhailyk D., Ogloblina V., Marusei T. Innovative Incentives of the Tourism Industry in the Period of Post-Conflict Reconstruction of Ukraine. *Review of Economics and Finance*. 2022. №20. 1237-1248. DOI: <https://doi.org/10.55365/1923.x2022.20.136>.

**ВІД КЛАСИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДО СУЧАСНИХ
РІШЕНЬ: НАУКОВА СПАДЩИНА КАФЕДРИ
ЗВАРЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА».**

Наказом ректора НУ «Запорізька політехніка» № 41 від 17 лютого 2023 р., з 1 березня 2023 року реорганізовано кафедри «Обладнання та технології зварювального виробництва» і «Нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки» шляхом їх об'єднання та створення на їх основі кафедри «Інтегровані технології зварювання та моделювання конструкцій».

Кафедра ОТЗВ з дати свого заснування тісно співпрацювала із кафедрою «Нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки» у підготовці інженерів зі зварювання та спеціалістів вищої кваліфікації – кандидатів і докторів технічних наук. І тепер разом, в якості одного колективу кафедри «Інтегровані технології зварювання та моделювання конструкцій», ми продовжуємо здійснювати підготовку кваліфікованих фахівців першого (бакалаврського), другого (магістерського) та третього (доктор філософії) рівнів вищої освіти. З березня по червень 2023 р. вже об'єднану кафедру «Інтегровані технології зварювання та моделювання конструкцій» очолював Нетребко В.В. З 30 червня 2023 року і по сьогоднішній день завідувач кафедри – Капустян Олексій Євгенович.

На основі освітньо-професійної програми вищої школи за професійним спрямуванням зварювання розроблено навчальні плани підготовки бакалаврів зі зварювання. На сьогодні кафедра випускає бакалаврів та магістрів галузі знань G «Інженерія, виробництво та будівництво» зі спеціальності G9 Прикладна механіка за ОП «Технологія та

устаткування зварювання» та «Технологія та устаткування відновлення та підвищення зносостійкості машин і конструкцій», а також докторів філософії зі спеціальності G9 Прикладна механіка за ОНП «Прикладна механіка» та G8 «Матеріалознавство». Перегляд освітніх програм проходить регулярно з урахуванням періодичного виходу нових стандартів вищої освіти з врахуванням при розробці освітніх програм досвіду вітчизняних та іноземних партнерів; за результатами отримання зворотного зв'язку від випускників, здобувачів та стейкхолдерів.

Навчальні плани розраховані на підготовку спеціалістів, здатних виконувати роботу з проектування та експлуатації обладнання, розробки та впровадження традиційних зварювальних технологій: газополуменевого, плазмового процесів та різних способів зварювання, що відповідають світовим тенденціям випуску наукоємної продукції високого технологічного рівня. А для підготовки обдарованої молоді на кафедрі створено декілька студентських наукових гуртків.

Сьогодні кафедра, яке готує не лише висококваліфікованих фахівців-зварювальників для народного господарства України, а й наукові кадри, виконує науково-дослідні роботи на замовлення високого рівня. Для вирішення цих завдань було створено навчальні лабораторії:

- теорії та технології зварювальних процесів, автоматизації зварювальних процесів та контролю якості;
- матеріалів та рентгенографії;
- газополуменевої обробки та плазмового напилення;
- адитивних технологій та зварювальних процесів;
- моделювання технологічних процесів.

Сформована наукова школа «Титан і цирконій: металургія та машинобудування».

Кафедра здійснює наукову роботу за трьома основними напрямками:

1. Удосконалення зварювальних процесів та технологій зварювання різних сплавів.

2. Підвищення зносостійкості та відновлення деталей машин.

3. Матеріалознавство в машинобудуванні.

Колектив кафедри продовжує пошук нових шляхів для розв'язання актуальних наукових та інженерних проблем сьогодення, бере активну участь у підготовці спеціалістів за європейськими стандартами якості.

Випускники кафедри мають достатній рівень знань не лише в галузі зварювання і наплавлення, але й в інших різноманітних сферах життєдіяльності. Багато випускників працюють викладачами університету, на різних підприємствах України, у науково-дослідних, державних, приватних та політичних структурах. Обіймаючи різні посади, вони залишаються вірними набутих в університеті традиціям із професіоналізму, відповідальності й порядності.

*Коваль В.М.,
Коваль О.А.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ БАЗОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ МЕНТАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ФАЗОВИХ КРИЗ В СУСПІЛЬСТВАХ.

Постановка проблеми. Сучасна епоха приносить нові виклики, які впливають на ментальність українців. Глобалізація та інформатизація: призводять до зміни ціннісних орієнтирів та впливу зовнішніх культурних моделей. Гібридні загрози та інформаційна війна: вимагають нових підходів до забезпечення національної стійкості та безпеки. Соціально-політичні трансформації: впливають на формування нових ідентичностей та переосмислення історичного досвіду. Політичні зміни, революції, війни, процеси глобалізації, деколонізація, а також культурні та соціальні зміни змінюють своє сприйняття як людей, так і цілих країн. Ідентичність, яка є складною конструкцією особистого та колективного сприйняття, утворюється не лише через внутрішні процеси, але і в тісному зв'язку з політичним контекстом. [1]

Аналіз останніх досліджень. На розробку проблеми з'ясування змісту та спрямованості сучасної трансформації соціальних та політичних систем пострадянських країн справили вплив західні вчені З. Бжезінський, Е. Вайнінг, Д. Веймер, С. Дубе, А. Ронатас, С. Террі, Х. Тіммерман, Р.Шварценберг. Проблематиці соціально-політичних змін в Україні зокрема, присвячені праці таких вчених як О. Пометун, Ю. Сорока, І. Сущенко, О. Швирков, А. Шюц, О. Новікова, В. Антонюк, В. Ляшенко, Н. Азьмук, Я. Остафійчук, Л. Шамілева, О. Панькова, І. Новак, А. Шастун, О. Касперович, А Торнберг, Р. Воттс, А. Зевнік, Н. Альбано, Е. Дженкінс, А. Шуліка, Ю. Сорока, В. Єрмаченко, В. Дериховська та ін. Питанням національної ідентичності в наукових

колах займаються: Л.Нагорна, Н.Костенко, О.Майборода, М.Шульга, В.Іщук, І.Прибиткова та інші історики, соціологи, політологи. Також продовжують розвивати проблему і вчені діаспори зарубіжних країн, зокрема М.Перессіні, Е.Сміт, С.Бураго та ін.

Невирішені частини основної проблеми.

Головні риси трансформації – це:

а) спрямованість на зміни не окремих сторін, а сутнісних рис, що визначають соціетальний тип суспільства;

б) поступовий та відносно мирний характер протікання на першому етапі з можливим переходом до граничних методів насильства на наступних етапах;

в) незворотність, протяжність та глибина аномії, що обумовлюється випереджаючим розпадом старих суспільних інститутів порівняно зі створенням нових;

г) принципова залежність протікання і результатів процесу від діяльності й поведінки не лише правлячої верхівки, але й масових суспільних груп;

д) слабка керованість і передбачуваність процесу, важлива роль стихійних елементів розвитку, невизначеність його результатів. [2]

Метою статті є виявлення основних напрямків трансформації елементів ментальності, факторів, які впливають на процес трансформації.

Виклад основного матеріалу.

Соціо-політична трансформація – це глибока і системна зміна соціальних структур, політичних режимів, інститутів та ідеологій.

Він охоплює:

- зміну політичної влади (революція, зміна режиму),
- модернізацію інститутів (демократизація, децентралізація),
- реформування державного договору,
- зміни в політичній культурі. [3]

Ознаки соціально-політичної трансформації:

1. Поява «реліктів» (або «привидів» – за термінологією Тоффлера). Раптове явище народу давно забутих та архаїчних структур, вірувань, методів господарювання та/або управління та ін. Серед таких «реліктів», аж ніяк неспецифічних для будь-якої держави – печерний шовінізм; героїзація банального бандитизму; поява навіть не теорій, а скоріш вірувань про месіанство будь-якої особистості чи групи особистостей та ін.

2. Руйнування систем як прямої, та зворотний зв'язок між «генераторами» рішень і виконавчим механізмом. Креатизований наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть як «верхи не можуть жити по-новому, низи не хочуть жити по-старому» нині реалізується як два протилежні за напрямом процеси. З одного боку, «верхи неспроможні управляти по-новому», тобто відмова владних державних інститутів від процесу генерування смислів та цілей, і «низи не хочуть жити по-старому», характеристичний процес зростання потреб у міру технічного, культурного та інформаційного прогресу. З іншого боку, «верхи не можуть вже керувати по-старому», що виражає нездатність старої системи управління переробляти інформацію внаслідок гіпертрофування інформаційного потоку, а «низи не знають, як жити по-новому», як результат відсутності трансляції смислів та цілей від керуючої системи до керованої.

3. Зниження структурності систем влади, як вимога ліберального егрегора про «самоврядні системи» та «невидиму руку ринку» призводить до неможливості трансляції будь-яких управляючих та/або структуруючих сигналів з рівня управління на рівень виконання через відсутність будь-якої різниці в потенціалах цих рівнів або навіть появи негативного градієнта.

4. Заміщення «реальної» діяльності органів влади діяльністю символічною, що має з одного боку – релігійний характер (бо не має на увазі розуміння владою або

її апологетами логічних та каузальних зв'язків у своїх рішеннях), а з іншого боку – карнавальньо-ілюзійний (образ рішень важливіший за самих рішень). [4]

Прикладами таких трансформацій є розпад СРСР, демократичні революції у Східній Європі, Арабська весна, Євромайдан в Україні.

Україна після 2014 року переживає глибоку трансформацію ідентичності – від пострадянської до європейсько-орієнтованої. Війна з Росією актуалізувала питання мови, історії, культурної спадщини.

Німеччина після Другої світової війни та її возз'єднання пройшли складний шлях переосмислення історичного минулого (нацизм, розділення країни), що вплинуло на нову ідентичність.

Постколоніальні країни Африки та Азії у ХХ столітті стикалися з необхідністю переосмислити себе поза колоніальними рамками.

Використанню процесів ідентифікації в Україні перешкоджає невідповідності внутрішніх параметрів та соціальних координат сучасного українського суспільства з подібними аспектами як колишнього радянського суспільства, так і сучасних західних громад. У соціальному плані нещодавно створене суспільство в Україні, здавалося, коливається між характеристиками цих суспільств та створює незрозумілий гібрид з них. Це означає, що не існує необхідних умов для чіткого соціального самовизначення суспільства. Це також означає, що в Україні або заблоковану практику ідентифікації, або суспільство не може повністю реалізувати її за відсутності відповідних інституцій, інструментів та механізмів.

Окремим фактором фазової кризи сучасності є інформаційна революція, породжена комп'ютеризацією, інтернетом та новітнім штучним інтелектом. Гуттенберг свого часу здійснив революцію в знаннях – він винайшов друк!

Першими книгами були Біблія, Євангеліє та інша релігійна література. Якщо книги рукописів були дуже дорогими, лише дуже багата людина могла б їх мати, а бібліотеки – лише тодішні олігархи, такі як Медісі, тоді друковані книги були набагато дешевшими, і кожен, хто знає, як читати та писати, отримав прямий доступ до слова Бога без посередництва професійних священиків. Це неминуче призвело до початку численних релігійних дебатів, які швидко перейшли на сварки, а потім на криваві релігійні війни в Європі. Створення масової книги призвело до перевороту у пізнанні – тепер стало можливим пізнавати поодинці. І далеко не завжди буде саме «знанням», тому що стало неможливо подивитися в очі «вчителя». Тепер стало можливим віддалено надихнути переконання – чоловік отримав можливість віддалено робити помилки! Друковане слово створило аудиторію, а сучасні електронні медіа сформували стандартну масу! [5]

Інформаційна революція призвела до ще більшого потрясіння, оскільки тепер всі необхідні зміни менталітету можливо не «виросувати» довго та ретельно за допомогою освіти та виховання, а прямо «інсталювати» в систему мислення. В свою чергу повна ідентичність систем мислення у людських мас априорі призводить до кризи аналітичності і нівелювання евристичних механізмів пізнання, що заводить фазову кризу в компульсивну вирву.

Висновок. Розпад цього світу, зазначає К.Ясперс, ставить людину перед лицем «ніщо» або «порожнечі». Небуття проглядає у наших діях, вчинках, думках, позаяк вони втратили причетність до фундаментальних цінностей. Головне соціальне переживання – це переживання втрати, відсутності. Відчуття порожнечі породжується усвідомленням нездатності збудувати нову раціональну картину світу.

У сучасному світі соціальна трансформація є засобом модернізації у відповідь на зовнішній виклик. При цьому глобалізація світу, а також всезростаюча інтегративна

єдність всередині суспільних систем робить неможливими перетворення одних соціальних підсистем окремо від інших. Відповідно, соціальна трансформація неминуче передбачає як свою складову політичну трансформацію, а та, у свою чергу – зміни як в елементному складі, так і в структурі політичної системи. Політична система, щоб стати інструментом трансформації суспільства, неодмінно мусить трансформуватися сама.

Джерела та література

1. Дідух Г. Я. Національна держава в умовах другого модерну: міфи і реальність / Г. Я. Дідух // Наукові праці МАУП. – 2013. – Вип. 1. – С. 12–17.

2. Trachtenberg, Ed. Stanley *The Postmodern Moment. A Handbook of Contemporary Innovation in the Arts.*/ Stanley Trachtenberg - Westport-London., 1985.

3. Kompridis, Nikolas. *The Idea of a New Beginning: A Romantic Source of Normativity and Freedom.* In *Philosophical Romanticism.*/ Nikolas Kompridis, Abingdon, UK and New York: Routledge. ISBN 0- 415-25643-7 (hbk), ISBN 0-415-25644-5 (pbk), ISBN 0-203-50737-1 (ebk).

4. Коваль В.М.. *Філософія фінансів модерну. Спроба переосмислення парадигм. Частина 1. Катастрофа: монографія* / О.А. Коваль, В.М. Коваль. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2023. – 150 с. 978-617-529-383-6 2.

5. Карл Поппер. «Відкрите суспільство та його вороги»/ Пер. з англ. О.Коваленко.—Київ.: Основи, 1994. С.444. ISBN 5-7707-5614-4.

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЯК ПРОСТІР ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Південь України – це регіон, де зосереджені різноманітні культурні, етнічні та релігійні традиції, сформовані під впливом історичних міграційних процесів, багатовікової торгівлі та стратегічного розташування на перетині Європи й Азії. Сфера гостинності – готельний та ресторанний бізнес – у цьому контексті постає як своєрідне дзеркало соціокультурних трансформацій і водночас як потужний чинник збереження та популяризації локальної ідентичності.

Сучасний корпус наукових праць сходиться на тезі: конкурентоспроможність гостинності у регіонах із багатою культурною палітрою визначається здатністю поєднати технологічну ефективність із автентичною культурною пропозицією. Для Півдня України найперспективніші напрями – винно-гастрономічні маршрути, фестивальна гастрономія, інклюзивні сервіси з урахуванням етнорелігійних норм, а також партнерства «заклад – громада – виробник» як основа стійкості та культурної репрезентації [1, с. 45].

Готелі та ресторани традиційно асоціюються не лише з відпочинком і сервісом, а й із культурою прийому гостей. Для Півдня України, відомого своєю відкритістю та мультикультурністю, саме гостинність стає ключовою рисою регіональної ідентичності. Тут можна простежити вплив української хлібосольності, кримськотатарських традицій спільних застіль, болгарських та гагаузьких свят, єврейської кухні.

Сучасний бізнес у сфері гостинності, спираючись на цю спадщину, формує нові формати сервісу, де поєднуються

глобальні стандарти комфорту та локальні практики гостинності.

Одним із найважливіших викликів для готельно-ресторанного бізнесу є необхідність балансувати між:

- інтернаціоналізацією – орієнтацією на очікування туристів, які шукають знайомі стандарти (буфети «all inclusive», англомовний персонал, онлайн-бронювання, eco-friendly політики);

- локалізацією – прагненням показати автентичну Півдня, яка відрізняє цей регіон від інших туристичних напрямків.

Наприклад, ресторан може мати міжнародне меню, але водночас пропонувати страви з локальних продуктів: чорноморську рибу, бессарабські вина, кавуни та томати з Херсонщини, традиційні українські борщі з місцевими варіаціями. Такий підхід не лише підвищує конкурентоспроможність, а й формує ціннісний зв'язок із регіональною культурою [2, с. 134].

Кухня є одним із найпотужніших носіїв культурної пам'яті. Саме через гастрономію туристи пізнають історію та ідентичність регіону. Південь України вирізняється винятковим різноманіттям страв:

- українські борщі та вареники;
- кримськотатарські чебуреки та плов;
- болгарські та гагаузькі м'ясні й овочеві страви;
- єврейська форшмак чи гефілте-фіш.

Інтеграція цих традицій у меню ресторанів створює унікальну гастрономічну карту Півдня. Таким чином, кулінарна спадщина стає одночасно економічним ресурсом і культурним кодом, що забезпечує сталість національно-громадянської ідентичності [3, с. 90].

Південний регіон історично був багатоконфесійним: православні, католики, мусульмани, юдеї співіснували тут століттями. Ця багатоманітність відображається в архітектурі, традиціях святкувань, гастрономії.

Для готельно-ресторанного бізнесу це відкриває широкі можливості для створення етнотуристичних маршрутів, фестивалів кухні, релігійних і культурних подій.

Наприклад, етнічні фестивалі у Бессарабії чи кримсько-татарські ярмарки у поєднанні з готельними послугами формують особливий продукт, орієнтований на культурно зацікавлених туристів.

Сфера гостинності Півдня України відчуває на собі потужний вплив глобальних змін [4]:

- цифровізація: онлайн-бронювання, використання мобільних застосунків, віртуальні тури;
- екологічність: зростання попиту на локальні продукти, zero-waste практики;
- спеціалізовані види туризму: гастрономічний, винний, агротуризм, подієвий, екологічний.

Таким чином, готельно-ресторанний бізнес стає не лише комерційним, а й культурно-освітнім простором, що формує новий досвід взаємодії людини з регіоном.

Війна спричинила серйозні руйнування інфраструктури Півдня, вимушене переселення населення та втрату частини туристичного потоку. Водночас, навіть у цих умовах, готелі та ресторани часто виконують гуманітарні функції: приймають переселенців, стають центрами волонтерської активності, підтримують місцеві громади.

Це свідчить про їхню адаптивність та соціальну значущість. Післявоєнна відбудова регіону значною мірою залежатиме від здатності сфери гостинності не лише відновитися, а й запропонувати сучасний, конкурентоспроможний продукт [5].

Готельно-ресторанний бізнес Півдня України виконує подвійну функцію: економічну та соціокультурну. З одного боку, він сприяє розвитку регіональної економіки, створенню робочих місць і залученню туристів. З іншого – виступає важливим чинником збереження та репрезентації культурної, етнорелігійної та національно-громадянської ідентичності.

У добу глобальних трансформацій саме автентичність, мультикультурність і гостинність стають конкурентними перевагами Півдня України. Тому стратегічне завдання полягає у поєднанні сучасних світових практик збереження сервісу із локальними культурними кодами, що дозволить перетворити сферу гостинності на один із драйверів соціокультурного розвитку та міжнародної репрезентації України.

Джерела та література

1. Гопак Н. В. Гостинність як соціокультурний феномен: український контекст. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2020. № 3. С. 45–54.
2. Дубінський О. М. Готельно-ресторанний бізнес в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Одеса: ОНЕУ, 2021. 216 с.
3. Ковальчук Т. М. Туристична привабливість регіонів України: етнокультурний вимір. Географія та туризм. 2019. № 46. С. 87–95.
4. Національна туристична організація України. Стратегія розвитку туризму та гостинності України до 2030 року. Київ, 2021.
5. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua> (дата звернення: 07.09.2025).

*Dr.habil., Associate Prof.
Nataliia Lazebna
(Julius-Maximilians-Universität Würzburg, Germany)
Kateryna Moiseenko, Olena Gural, Olena Voskova
(Ukrainian Free University, München, Germany)*

THE LANGUAGE OF HAPPINESS WITHOUT BORDERS: INFORMING STATE LANGUAGE POLICY AND FOSTERING MULTICULTURAL COMMUNICATION

The «Language of Happiness without Borders» project, developed at the Ukrainian Free University in München, Pedagogy Chair, by Kateryna Moiseenko, Olena Gural, and Olena Voskova as the final project for the course «Transcultural Mediation of the Multilingual Educational Environment» taught by Dr. habil. Nataliia Lazebna, represents a significant endeavour that profoundly contributes to both the ethnic and national aspects of state language, educational policy, and multicultural communication [1]. This transcultural multilingual digital initiative not only explores how language shapes identity, home, and happiness but also actively models practices that foster inclusivity and understanding in a globalised world.

Contribution to Ethnic and National Aspect of State Language and Educational Policy

The project's design and core principles offer substantial contributions to shaping more inclusive and effective state language and educational policies, particularly concerning ethnic minorities and national identity within diverse populations.

Firstly, the very creation of the project at the Ukrainian Free University in München implicitly underscores the importance of maintaining and supporting ethnic languages and cultural heritage within an international context. For Ukrainian students developing this project, it represents an assertion of their national identity and linguistic heritage while operating within a

broader European academic environment. This demonstrates how educational institutions can facilitate the preservation and promotion of ethnic languages, thereby influencing state policies to recognise and resource such efforts. The project's content being accessible in Ukrainian, German, and English further highlights a practical approach to multilingualism that can inform state language policies, advocating for the integration of multiple languages alongside the state language.

Secondly, «The Language of Happiness without Borders» foregrounds the cognitive and emotional benefits of bilingualism. By highlighting these advantages, the project provides an evidence base that can directly influence educational policy. Traditional state language policies often prioritise monolingualism or the assimilation of minority linguistic groups into the dominant language. However, this project advocates for an approach where bilingualism is seen as an asset, enhancing cognitive functions and emotional well-being. This perspective encourages state educational policies to support bilingual education programmes, mother-tongue instruction, and language maintenance initiatives for ethnic minority children. Recognising children as «natural translators of experience» who express «joy, resilience, and belonging through multiple languages and cultures» provides a powerful argument for educational systems to nurture these inherent linguistic abilities rather than suppress them.

Furthermore, the project directly addresses the needs of «displaced and marginalised learners» by «centering the voices of refugees and migrants». This focus validates their «lived experiences and empowers them to see their own stories as sources of strength». From a policy perspective, this is crucial. State educational policies need to acknowledge and respond to the unique linguistic and cultural backgrounds of refugee and migrant populations. By providing a platform for these voices, the project illustrates how educational settings can become spaces of empowerment, fostering resilience and belonging.

This contrasts with assimilationist policies that might disregard the cultural identity and linguistic heritage of newcomers. The project demonstrates how creative expression preserves cultural identity and emotional well-being, particularly for displaced communities. This insight is vital for educational policy-makers designing curricula and support systems that cater to the holistic needs of diverse student bodies, ensuring that ethnic identities are not only tolerated but celebrated and integrated into the national fabric through education. The project's interdisciplinary nature, bridging «art, dance, philosophy, media studies, and cultural theory», also offers a model for broader educational reform that moves beyond traditional subject silos to embrace cultural understanding and personal development. This contributes to a vision of education that actively supports diverse ethnic identities and encourages critical reflection on the role of language and culture in society, thereby shaping more comprehensive and inclusive national educational policies.

Contribution to Multicultural Communication

«The Language of Happiness without Borders» is intrinsically designed to enhance multicultural communication by leveraging multilingualism and art as primary conduits for understanding and connection. As established in our previous conversation, multilingualism acts as «a bridge, a memory, and a source of strength», which is foundational to effective communication across diverse cultures.

At its core, the project is a «transcultural multilingual digital project that deeply explores how language shapes our fundamental sense of home, happiness, and identity». This exploration directly facilitates multicultural communication by fostering transcultural literacy and empathy. By delving into shared memories and linguistic experiences that connect people across «geographical and cultural divides», the project explicitly promotes understanding between different cultural groups. It helps individuals appreciate how others perceive the world

through their linguistic and cultural lenses, which is essential for meaningful dialogue. The project encourages «a deeper understanding of identity in a globalised world and fostering connection through shared experiences of war, adaptation, and belonging». These shared experiences form the basis of empathetic multicultural communication, allowing individuals from different backgrounds to relate to one another on a human level.

The accessibility of the project's content in Ukrainian, German, and English is a practical demonstration of its commitment to inclusive global dialogue. By providing content in multiple languages, it removes linguistic barriers that often impede multicultural communication. This approach ensures that the messages of resilience, adaptation, and belonging can reach and resonate with a broader audience, encouraging participation from various linguistic communities. This multilingual approach makes the project a model for how information and narratives can be shared effectively across cultural and national borders, fostering a sense of shared humanity rather than division.

Furthermore, the project's use of «creative multimedia tools – including visuals, video art, animation» plays a crucial role in enabling multicultural communication, especially in sensitive contexts. As noted in our previous discussion, the «non-verbal, multimedia format is especially accessible for individuals experiencing trauma or transition». This means that complex emotions and experiences, which might be difficult to articulate verbally or across language barriers, can be conveyed and understood through art. Art transcends linguistic boundaries, offering a universal language that allows for emotional expression and reception. This is vital for communicating across cultures where direct verbal exchanges might be challenging due to trauma, limited shared language, or cultural nuances. It provides a means for «self-reflection and emotional intelligence through personal narratives and artistic expression», which

are foundational elements for empathetic communication. By «centering the voices of refugees and migrants», the project actively facilitates communication from often-marginalised groups to host communities and the wider global audience. It offers a platform for their stories to be heard and understood, thus enabling a more balanced and authentic form of multicultural communication where diverse perspectives are valued and integrated. The exploration of happiness as an «evolving experience, found in healing, connection, and celebration through creative and multilingual storytelling» further nurtures a shared understanding of fundamental human experiences that cut across cultural differences.

In conclusion, «The Language of Happiness without Borders» functions as a holistic learning space that not only offers profound insights into the interplay of language, identity, and happiness but also provides tangible models for enhancing ethnic and national aspects of state language and educational policy and fostering multicultural communication. Through its celebration of multilingualism, its embrace of diverse ethnic narratives, and its innovative use of art as a universal communicator, the project actively contributes to shaping a more inclusive, empathetic, and harmoniously interconnected global society.

References

1. Without Borders. (n.d.). Homepage. Google Sites. <https://sites.google.com/view/without-borders/homepage>

Dr.habil., Associate Prof. Nataliia Lazebna (Julius-Maximilians-Universität Würzburg, Germany)

Kateryna Moiseenko, Olena Gural, Olena Voskova (Ukrainian Free University, München, Germany)

The Language of Happiness Without Borders: Informing State Language Policy and Fostering Multicultural Communication

The «Language of Happiness without Borders» project, developed at the Ukrainian Free University in München, Pedagogy Chair, by Kateryna Moiseenko, Olena Gural, and Olena Voskova as the final project for the course «Transcultural Mediation of the Multilingual Educational Environment» taught by Dr. habil. Nataliia Lazebna, represents a significant endeavour that profoundly contributes to both the ethnic and national aspects of state language, educational policy, and multicultural communication [1]. This transcultural multilingual digital initiative not only explores how language shapes identity, home, and happiness but also actively models practices that foster inclusivity and understanding in a globalised world.

Contribution to Ethnic and National Aspect of State Language and Educational Policy

The project's design and core principles offer substantial contributions to shaping more inclusive and effective state language and educational policies, particularly concerning ethnic minorities and national identity within diverse populations.

Firstly, the very creation of the project at the Ukrainian Free University in München implicitly underscores the importance of maintaining and supporting ethnic languages and cultural heritage within an international context. For Ukrainian students developing this project, it represents an assertion of their national identity and linguistic heritage while operating within a broader European academic environment. This demonstrates how educational institutions can facilitate the preservation and promotion of ethnic languages, thereby influencing state policies to recognise and resource such efforts. The project's content being accessible in Ukrainian, German, and English further highlights a practical approach to multilingualism that can inform state language policies, advocating for the integration of

multiple languages alongside the state language.

Secondly, «The Language of Happiness without Borders» foregrounds the cognitive and emotional benefits of bilingualism. By highlighting these advantages, the project provides an evidence base that can directly influence educational policy. Traditional state language policies often prioritise monolingualism or the assimilation of minority linguistic groups into the dominant language. However, this project advocates for an approach where bilingualism is seen as an asset, enhancing cognitive functions and emotional well-being. This perspective encourages state educational policies to support bilingual education programmes, mother-tongue instruction, and language maintenance initiatives for ethnic minority children. Recognising children as «natural translators of experience» who express «joy, resilience, and belonging through multiple languages and cultures» provides a powerful argument for educational systems to nurture these inherent linguistic abilities rather than suppress them.

Furthermore, the project directly addresses the needs of «displaced and marginalised learners» by «centering the voices of refugees and migrants». This focus validates their «lived experiences and empowers them to see their own stories as sources of strength». From a policy perspective, this is crucial. State educational policies need to acknowledge and respond to the unique linguistic and cultural backgrounds of refugee and migrant populations. By providing a platform for these voices, the project illustrates how educational settings can become spaces of empowerment, fostering resilience and belonging. This contrasts with assimilationist policies that might disregard the cultural identity and linguistic heritage of newcomers. The project demonstrates how creative expression preserves cultural identity and emotional well-being, particularly for displaced communities. This insight is vital for educational policymakers designing curricula and support systems that cater to the holistic needs of diverse student bodies, ensuring that ethnic identities

are not only tolerated but celebrated and integrated into the national fabric through education. The project's interdisciplinary nature, bridging «art, dance, philosophy, media studies, and cultural theory», also offers a model for broader educational reform that moves beyond traditional subject silos to embrace cultural understanding and personal development. This contributes to a vision of education that actively supports diverse ethnic identities and encourages critical reflection on the role of language and culture in society, thereby shaping more comprehensive and inclusive national educational policies.

Contribution to Multicultural Communication

«The Language of Happiness without Borders» is intrinsically designed to enhance multicultural communication by leveraging multilingualism and art as primary conduits for understanding and connection. As established in our previous conversation, multilingualism acts as «a bridge, a memory, and a source of strength», which is foundational to effective communication across diverse cultures.

At its core, the project is a «transcultural multilingual digital project that deeply explores how language shapes our fundamental sense of home, happiness, and identity». This exploration directly facilitates multicultural communication by fostering transcultural literacy and empathy. By delving into shared memories and linguistic experiences that connect people across «geographical and cultural divides», the project explicitly promotes understanding between different cultural groups. It helps individuals appreciate how others perceive the world through their linguistic and cultural lenses, which is essential for meaningful dialogue. The project encourages «a deeper understanding of identity in a globalised world and fostering connection through shared experiences of war, adaptation, and belonging». These shared experiences form the basis of empathetic multicultural communication, allowing individuals from different backgrounds to relate to one another on a human level.

The accessibility of the project's content in Ukrainian, German, and English is a practical demonstration of its commitment to inclusive global dialogue. By providing content in multiple languages, it removes linguistic barriers that often impede multicultural communication. This approach ensures that the messages of resilience, adaptation, and belonging can reach and resonate with a broader audience, encouraging participation from various linguistic communities. This multilingual approach makes the project a model for how information and narratives can be shared effectively across cultural and national borders, fostering a sense of shared humanity rather than division.

Furthermore, the project's use of «creative multimedia tools – including visuals, video art, animation» plays a crucial role in enabling multicultural communication, especially in sensitive contexts. As noted in our previous discussion, the «non-verbal, multimedia format is especially accessible for individuals experiencing trauma or transition». This means that complex emotions and experiences, which might be difficult to articulate verbally or across language barriers, can be conveyed and understood through art. Art transcends linguistic boundaries, offering a universal language that allows for emotional expression and reception. This is vital for communicating across cultures where direct verbal exchanges might be challenging due to trauma, limited shared language, or cultural nuances. It provides a means for «self-reflection and emotional intelligence through personal narratives and artistic expression», which are foundational elements for empathetic communication. By «centering the voices of refugees and migrants», the project actively facilitates communication from often-marginalised groups to host communities and the wider global audience. It offers a platform for their stories to be heard and understood, thus enabling a more balanced and authentic form of multicultural communication where diverse perspectives are valued and integrated. The exploration of happiness as an «evolving

experience, found in healing, connection, and celebration through creative and multilingual storytelling» further nurtures a shared understanding of fundamental human experiences that cut across cultural differences.

In conclusion, «The Language of Happiness without Borders» functions as a holistic learning space that not only offers profound insights into the interplay of language, identity, and happiness but also provides tangible models for enhancing ethnic and national aspects of state language and educational policy and fostering multicultural communication. Through its celebration of multilingualism, its embrace of diverse ethnic narratives, and its innovative use of art as a universal communicator, the project actively contributes to shaping a more inclusive, empathetic, and harmoniously interconnected global society.

References

1. Without Borders. (n.d.). Homepage. Google Sites. <https://sites.google.com/view/without-borders/homepage>

ДВОЇСТІТЬ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми, зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Політика всіх російських державних утворень, до складу яких входили українські (і не лише) етнічні території, завжди була спрямована проти національних цінностей поневолених націй і етносів, насамперед – на знищення їхньої ідентичності та державності. Ідентичність намагалися стерти, державність – або не допустити її формування, або ліквідувати, якщо вона вже існувала.

У порівняно мирний час ці завдання російські державні утворення реалізовували переважно приховано через так звану «м'яку силу», часто уникаючи прямої державної участі, а в умовах відкритого протистояння – демонстративно й максимально жорстоко через війну і терор, як інструменти держави.

В умовах сучасної російсько-української війни загрози Україні з боку РФ знову набули максимальної виразності. Російська агресія вплинула на всі сфери життєдіяльності України й поставила під загрозу перспективи її існування як суверенної держави, а українців – як нації.

Поняття загроза в заголовку статті використане як узагальнена назва низки споріднених понять: виклик, ризик, небезпека, криза. Існують різні дефініції цих термінів, зокрема співвідношення небезпеки і загрози. На наш погляд, кожне з них визначає певний рівень загрози через можливість і масштаб заподіяння шкоди системі.

Виклик – це актуальна проблема або вимога сучасності, що потребує розв'язання. Саме по собі це поняття не містить ознак можливого заподіяння шкоди певній системі.

Ризик – означає можливість зародження ситуації заподіяння шкоди гіпотетично. Слід відзначити, що поняття ризик є дуалістичним явищем: він може розглядатися й як певний рівень усвідомленої загрози, й як свідома дія [1].

Небезпека – стан, за якого реалізація заподіяння шкоди стає практично можливою.

Загроза ж передбачає реальні події, процеси, що переводять можливість заподіяння шкоди з гіпотетичної та потенційної площини у сферу фактичної реалізації. Тобто, по суті, загроза – це емпіричний прояв стану небезпеки .

Криза – це загроза, яка актуалізована настільки, що здатна руйнувати основи держави й громадянського суспільства.

Поєднання викликів, загроз (та небезпек – О. Л.) і криз в єдине ціле становить гібридну загрозу. В результаті її впливу слабшає національна стійкість і цивілізаційна суб'єктність країни [2, с. 29].

Отже, така гібридна загроза становить небезпеку для української ідентичності (національно-громадянської та етнокультурної) та існування Української держави, тобто є екзистенційною.

З наукового й практичного погляду дослідження загроз є важливою складовою розроблення тематики національної резильєнтності (стійкості) України, зокрема її етнополітичного виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці національної стійкості присвячено праці С. Пирожкова, Є. Божка, Н. Хамітова [3], колективну працю «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь» [4], дослідження В. Котигоренка [5]. С. Пирожков, Є. Божок і Н. Хамітов у баченні резильєнтності виходять із того, що вона є стратегією вироблення успішної відповіді на зовнішні та внутрішні виклики, їх «випередження». В. Котигоренко доповнює розуміння резильєнтності тезою про те, що вона

крім здатності відповідати на виклики передбачає ще й здатність системи адаптуватися, трансформуватися.

До 2014 р. в Україні майже не досліджувалися загрози з боку РФ у такому контексті. Переважно вивчали не загрози, а виклики чи ризики, пов'язані з військовими (поділ і базування ЧФ РФ, демаркація кордонів тощо), енергетичними (енергозалежність України) аспектами відносин України з РФ. Лише у 2014 р., після початку російсько-української війни, в Україні з'явилися праці, присвячені саме загрозам з боку РФ у політико-ідеологічній сфері, зокрема щодо феноменів «рашизму» та «русского міра».

Серед них варто виокремити колективні монографії «Заборонити рашизм» [6], «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі» [7], аналітичну доповідь П. Артимишина та О. Костюка [8], наукові статті Бориса і Віри Дем'яненків [9; 10], В. Лози [11; 12], Є. Хана [13], Л. Якубової [14], М. Обушного [15], В. Волковського [16] та інших.

У цих працях «рашизм» трактується по-різному: як квазіідеологія чи гібридна ідеологія (Б. Дем'яненко, В. Лоза), як політична практика (Є. Хан, В. Лоза), або як суміш ідей та уявлень (Л. Якубова). «Русській мір» дослідники визначають і як неоімперську ідеологему (П. Артимишин, О. Костюк), і як «громадянську релігію» (В. Волковський). Таким чином, можна констатувати, що нині не існує певного узгодженого бачення співвідношення й специфіки феноменів «рашизму» і «русского міра». Дослідники розглядають їх з різних позицій і як ідеологію, і як політичну практику, інколи ототожнюючи, що, на наш погляд, є методологічно хибним у контексті вивчення загроз національній резильєнтності України. Водночас автори одностайні у висновках щодо руйнівного впливу «рашизму» та «русского міра» на українську державність та ідентичність.

Отже, завдання статті – визначити особливості й специфіку етнополітичних загроз з боку РФ – «рашизму» та

«русского міра» – для національної резильєнтності України. Гіпотеза полягає в тому, що в контексті резильєнтних відповідей на виклики ці загрози доцільно розрізняти на «російські» та «русскіє»

Виклад основного матеріалу. В основі нашого бачення загрози Україні з боку РФ лежить концепт її двоїстої природи – розрізнення на «російську» та «русскую». Такий поділ є важливим, бо агресія РФ загострила потребу не лише у військовому, а й у ціннісному, ідентифікаційному спротиві. Адже метою РФ у цій війні є знищення державності України та української нації як культурно-політичної спільноти.

«Російська» загроза походить від російської держави як політичного, військового, економічного і дипломатичного суб'єкта, та її інституцій (уряд, армія, спецслужби тощо). Способи реалізації цієї загрози – передусім інструменти державної агресії: війна, окупація, терор, примусова паспортизація, русифікація, депортації, маніпулятивна зовнішня політика. Головними об'єктами її впливу є державність, владні інституції та територія України; мета – ліквідація державності, суверенітету та територіальної цілісності України.

«Русская» загроза впливає з ідеологічного концепту «русскій мір». Способи її реалізації – інструменти ідеологічної експансії: пропаганда ідей «єдиного / раздельонного народа», наративи про «спільну історію», релігійний вплив, мовно-культурна експансія через ЗМІ й масову культуру та інтелектуальна колонізація через нівелювання вагомості української історії, мови, культури та нав'язування комплексу меншовартості. Головні об'єкти впливу цієї загрози – українська етнокультурна ідентичність, історична пам'ять і культура; мета – підрив української самосвідомості, самобутності та деморалізація українців.

«Рашизм» як державна політика. Існують різні визначення та ознаки фашизму – від класичного італійського або німецького (націонал-соціалізму) до більш пізніх версій,

запропонованих Роджером Гріффіном («Природа фашизму», 1993), Стенлі Пейном («Історія фашизму», 1995), Умберто Еко («Вічний фашизм», 1995), Робертом Пакстоном («Анатомія фашизму», 2004) та іншими. Попри їхню розмаїтість, на думку британського дослідника історії нацизму Ієна Кершоу, зазвичай ідеться про такі риси: націоналізм (мається на увазі агресивний – О. Л.), расову чи національну нетерпимість, нищення ворогів (як політичних, так і особистих), жорстку диктатуру, культ вождя, мілітаризм, агресивну зовнішню політику з обов'язковою демонстрацією сили та маніакальними намірами «виправити кордони» й «повернути своє», прагнення розширення життєвого простору шляхом загарбання чужих територій і переділу світу [17, с. 191].

Сучасна РФ за більшістю наведених ознак є державою фашистського типу: зруйновані демократичні інститути, існує культ лідера («нацлідера»), поширені шовінізм і мілітаризм, сформовано культ війни та смерті («бессмертний полк»), міфологізується минуле («побєдобесіє»), широко застосовуються політичні репресії, здійснюється мобілізація на підтримку влади, поширюється концепція «оточеної фортеці», глорифікується насильство («герої СВО» як нова еліта), утверджується специфічна символіка («z»-знаки, «георгіївські» («колорадські») стрічки). Апогеєм цього є імперська експансія – війни проти Грузії й України, загарбання територій під гаслами «повернення свого». Таким чином, є всі підстави розглядати сучасну РФ і її політичний режим як різновид фашизму та означити окремим терміном – «рашизм».

Вважається, що вперше цей термін використав у 2010 р. співробітник Аналітичного центру Українського католицького університету О. Кривдик. Він охарактеризував «рашизм» як ідеологію й практику (виділено О. Л.) правлячого режиму РФ, яка базується на ідеях зверхності руських, їхньої «особливої цивілізаційної місії», неоколоніалізмі, антидемократизмі, православ'ї як моральній доктрині [18].

Як ідеологію, а точніше – квазіідеологію (у розумінні «несправжньої», «уявної» ідеології як еkleктичного синтезу певних постулатів), «рашизм» розглядає Б. Дем'яненко. У його трактуванні «рашизм» як людиноненависницька квазіідеологія є підґрунтям недемократичного режиму «путінізму» [9, с. 36, 39]. Водночас «путінізм» він визначає як: 1) різновид авторитарного політичного режиму, що сформувався в Російській Федерації на початку 2000-х рр., у добу глобалізації та Інтернету; 2) економічний лад РФ початку XXI ст., який виник на уламках СРСР – тоталітарної імперії XX ст.; 3) специфічний тип політики, яку А. Меркель та її європейські й американські колеги кваліфікували як регресивну, характерну для XVIII ст., коли досягнення цілей ґрунтувалося на аргументі сили [10, с. 243].

Подібно М. Требін визначає «рашизм» як ідеологію та практику російського фашизму, що спирається на антилібералізм, експансіонізм, реваншизм, некрофілію, геноцид, тероризм, етатизм, ксенофобію, євразійство, вождизм, ідеї «богообраності», мобілізацію нації й держави проти ворогів, панування сили над правом [19, с. 146; 20].

Маніпулятивною, популістською квазіідеологією і практикою політичного режиму РФ (виділено О. Л.) кінця XX – початку XXI ст. вважає «рашизм» В. Горбатенко. Характерними проявами «рашизму» він визначає таке: нетерпимість до інших народів, їхньої культури і цивілізаційного вибору; протиставлення себе європейським ліберально-демократичним цінностям, повернення риторики боротьби з «ворожим Заходом»; ненависть до інакомислячих, нагнітання ворожості щодо незгідних; економічний тиск на інші країни та Європу загалом; ядерний шантаж; орієнтація на пасивність мас, зневага до особистості [21].

Отже, визначальними ознаками «рашизму» є: 1) антигуманність; 2) антилібералізм; 3) агресивна імперськаість; 4) експансіонізм; 5) реваншизм; 6) культ некрофілії; 7) практика геноциду; 8) тероризм і залякування; 9) ксенофобія;

10) ігнорування міжнародного права. Цей перелік можна розширювати, але навіть наведені пункти свідчать про те, що «рашизм» є не лише злочинною квазіідеологією, а й передусім державною політикою фашистського режиму.

Таке тлумачення «рашизму» закріплене й в українському законодавстві. У травні 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Заяву «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» [22], а в серпні 2025 р. – Закон «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» [23]. У цих документах «рашизм» визначається як різновид тоталітарної ідеології та практик, що «лежать в основі державної політики російської федерації» та визнаються такими, що «становлять загрозу міжнародному правопорядку та безпеці всього людства, сучасного світу та демократії».

Таким чином, «рашизм» як інструмент придушення, мобілізації й легітимації агресії є системно інтегрованою частиною державної політики РФ, головними цілями якої щодо України є ліквідація її суб'єктності як держави всіма наявними засобами російського державного апарату. Варто зазначити, що за межами РФ цей термін уживається виключно в негативному значенні, а в РФ він трактується як антиросійський і ворожий. При цьому «рашизм» не є оригінальним чи глибинним феноменом. Він зародився й сформувався лише за останні 25 років у межах путінського політичного режиму, «путінізму». Як квазіідеологія «рашизм» не є самодостатнім і виконує утилітарну функцію обґрунтування та легітимації політики РФ. Очевидно, що «рашизм» повинен спиратися на щось більш глибоке, давнє й всеосяжніше, а головне – «позитивне» для росскіх. Таким наріжним каменем «рашизму», є доктрина, ідеологія або точніше ідеологічний концепт «русского міра».

Ідеологічний концепт «русского міра». Феномен «русского міра» пройшов тривалу еволюцію – від словесних

форм періоду русского націєтворення XIX ст. до новітнього геополітичного та ідеологічного концепту. На початку XXI ст. ідеї «русского міра» отримали новий імпульс на тлі спроб РФ реалізувати геополітичний проєкт так званого «Євразійського союзу» як альтернативи інтеграції до Європейського Союзу для пострадянських країн (насправді – як форми реставрації СРСР). На той час «русській мір» існував у двох течіях: Александра Дугіна та Петра Щедровіцкого. А. Дугіна у своїх працях обґрунтував такі ідеї: телурократія (концепція континентальної цивілізації – антагоніста морським державам), багатополярний світ – альтернатива гегемонії Заходу й загалом антизахідництво («Основы геополитики», 1997), «четверта політична теорія» – альтернатива лібералізму, комунізму і фашизму («Четвертая политическая теория», 2009) та деякі інші, зокрема концепт «русській мір». Його А. Дугін розглядає ширше, ніж державу РФ, – як об'єднання всіх людей, які вважають «русскую цивілізацію» своєю, незалежно від того, де вони живуть і якої держави вони є громадянами. Тобто всіх східних слов'ян (ядро «русского міра»), а також усі інші етнічні групи, які в той чи інший час пов'язували свою долю з русским народом. Важливою є дугінська теза про те, що кордони «русської цивілізації» є рухливими «рубежами», нічийною територією, де відбувається культурний обмін, діалог або конфлікт. Одним з таких «рубежів» він вважає Україну, яка, на його думку, колись була колискою «русского міра», але пізніше, коли центр перемістився на схід, вона стала проміжною зоною між євразійською Росією та Європою. Головним базисом «русского міра» А. Дугін вважає «русскую ідею», яка визначається традиційними цінностями, що вбирають історичний досвід народу [24].

Альтернативним теоретиком «русского міра» є П. Щедровіцкій. Він намагався науково обґрунтувати сутність «русского міра» як особливого соціально-культурного простору багатьох спільнот, об'єднаних русською мовою. Він

трактував «русский мір» як проєкт, котрий буде вигідним усьому людству, реалізація якого вимагала створення умов для вироблення «русского капіталу», для чого слід розробити «стратегію геоекономічного наступу РФ», яка дозволить відповідати на виклики «гіперкапіталізму» та уникати «цивілізаційних зіткнень». Ці ідеї на початку XXI ст. стали підґрунтям створення «русского брэнда» та дали поштовх до появи безлічі «наукомістких праць», у яких обґрунтовуються претензії Росії на свій особливий «культурний простір». Разом з цим активізувалися й релігійні інституції, котрі стали використовувати цю концепцію для обґрунтування культурної експансії на «території Русі» [25]. Таким чином, П. Щедровічкій у своєму візіонерському концепті «русского міра» створював прообраз майбутньої Росії переважно залишаючи за дужками питання релігії, спільної історичної пам'яті. Але він створював концепцію на протигагу державі, як ідею організації громадянського суспільства, а не імперії. Тому на певному історичному етапі його концепція «русского міра» була відкинута нинішньою владою РФ, яка натомість розгорнула безпрецедентну історико-міфологічну архаїзацію масової свідомості русскіх і росіян (громадян РФ не русского етнічного походження – О. Л.) [26].

Фактично з двох концепцій «русского міра» – агресивно-мракобісної А. Дугіна та ліберально-освіченої П. Щедровічкого – гору взяв перша. Функціонально вона стала одним з інструментів розмивання нерусскіх ідентичностей на пострадянському просторі та посилення на його теренах зовнішньополітичного впливу РФ. У поєднанні з радянсько-ностальгійними елементами робилися спроби поширити наративи «русского міра», під яким розуміється спільнота людей, об'єднаних поглядами на домінуючу роль й місце російської мови та культури, історичної пам'яті й цінностей, лояльністю до політики РФ і її керівництва, а також підтримкою світоглядних орієнтирів РПЦ, русскої мови й культури [27, с. 539]. Загалом, стосовно України ідеологи

«русского міра» нав'язують парадигму «спільної історії», «одного народу», «раздельного народа», міф про споконвічну належність українських теренів до Російської імперії, про штучний характер української державності. Спочатку термін «русській мір» трактувався як «м'яка сила», спрямована на підтримку та захист культурних інтересів співвітчизників. З часом захист прав російських співвітчизників став основним положенням концепту «русській мір», був поглинутий ним. До категорії «співвітчизники», як це було зафіксовано в російському законодавстві, віднесли не лише громадян Росії, а й усіх, хто спілкується російською мовою й вважає її рідною [28, с. 609].

Свідченням того, що «русській мір» з ідеологічного концепту трансформувалася на гнучку й продуману технологію під патронатом російської держави стала діяльність заснованого у 2007 р. Фонду «Русській мір» як найбільш видимого інструменту підтримки проросійських організацій. Офіційно метою його діяльності є поширення російської культури та підтримка гуманітарних наук. Основним, але не єдиним, партнером Фонду в Україні була Всеукраїнська координаційна рада організацій російських співвітчизників, до якої входило понад 140 неурядових організацій, що займалися відстоюванням російської культури. Та за такою «культурологічною» діяльністю чітко простежувалася структурована робота щодо зв'язків із діаспорою, її підтримки та подальшої роботи, що спрямована на контакти із політичними та бізнесовими колами країн і збільшення впливу окремих представників діаспори. Орієнтовна схема діяльності Фонду станом на 2011 р. виглядала так: група лобювання через комерційні та державні структури РФ фінансувала проекти Фонду «Русській мір» через ЗМІ, культурні центри (в Дніпрі, Донецьку, Луганську, Харкові, Києві, Рівному), неурядові організації, УПЦ МП (11790 громад, 179 монастирів, 4256 недільних шкіл, 108 періодичних видань) [29]. Таким чином, технологічне втілення «русского міра» використало

практично всі доступні на той час несилкові методи на рівні держави, медіа, освіти, громадської роботи та підприємництва для об'єднання російських державних і руських культурних діячів та комерційних структур, досвіду розбудови транснаціонального бізнесу та встановлення геополітичної гегемонії. Тобто стало частиною практичної політики, «м'якою силою». Чималою мірою завдяки цим зусиллям РФ вдалося з другої спроби привести до влади в Україні проросійського президента В. Януковича та його Партію регіонів, які спробували радикальними методами повернути Україну в лоно «русского міра».

У 2014 р., після Революції гідності та окупації АР Крим і частин Донецької та Луганської областей, концепт «русского міра» було модернізовано з розрахунку на те, що російськомовне населення чи населення з «подвійною ідентичністю» у разі переходу гібридної війни у відкритий збройний конфлікт з Україною підтримає сепаратистські ідеї й сприятиме переходу під контроль російської адміністрації південних та східних областей України. Відтоді йшлося вже не про захист мовних та культурних традицій, а про «право» РФ приєднати до себе або сприяти створенню маріонеткових квазідержавних утворень на територіях, де проживає значна кількість етнічних росіян (русських – О. Л.) [30, с. 29]. Таким чином, з початком російсько-української війни акцентуалізація «русского міра» зі світоглядного ідеологічного концепту змістилася у бік функціонально-ідеологічної опори державної політики «рашизму».

Отже, «рашизм» і «русській мір» є двома сторонами однієї медалі. За низкою позицій вони збігаються, за низкою – мають відмінності. Їх об'єднує основоположна ідея – обґрунтування особливої історичної й цивілізаційної місії та права російських державних утворень на експансію («збирання земель»), на власну зону панування в геополітичному просторі, протистояння «колективному Заходу», виключність руських і заперечення повноцінної ідентичності й

суб'єктності сусідів. І «рашизм», і «русскій мір» є інтегрованими в політику та релігійний дискурс.

Різниця між ними полягає в методах досягнення цілей: якщо «рашизм» спирається на культ держави, вождя, силу, війну, то «русскій мір» – на «м'яку силу», культуру, мову, традиції, релігію. Відповідно, різними є методи досягнення цілей. Для «рашизму» як державної політики такими є сила й відкрита агресія (війна, терор, колонізація, геноцид) для захоплення, знищення. Для «русского міра» – просування впливу РФ гібридними, «мирними» способами через інтеграцію, лояльність для створення «середовища впливу».

Головною, фундаментальною відмінністю між «рашизмом» і «русскім міром» є їхня принципово різна природа й перспектива. «Рашизм» – по суті альтернативна назва фашистського режиму «путінізму». Він нероздільний з режимом і його вождем – В. Путіним. Відповідно, як і решта аналогічних фашистських режимів він існуватиме рівно стільки, скільки житиме вождь. Інша річ «русскій мір» – він існував до В. Путіна та з великою імовірністю не зникне разом з ним, а існуватиме доти, доки існує імперська російська державність. Зрештою, всередині РФ поняття «рашизм» сприймається як ворожа вигадка, на відміну від «русского міра», який є однією з «скреп».

Висновки. «Російська» загроза національній резильєнтності України – це методична діяльність державного апарату РФ, тобто державна політика «рашизму». Натомість «русская» загроза – по-суті екзистенційна «війна за душі», що реалізується переважно в форматі концепту «русского міра». Обидві мають спільну мету – знищення України як держави та українців як нації з унікальною ідентичністю. Саме тому ці загрози часто реалізуються узгоджено, хоча кожна з них має власні цілі й методи їх досягнення.

В умовах війни українська державність та ідентичність перебувають або у стані безпосередньої загрози, або у стані кризи на ТОТ України.

З 2014 р. РФ цілеспрямовано здійснює заходи з «інтеграції» до свого складу окупованих територій України. Для «легітимації» їхнього захоплення проводилися псевдо-референдуми (у 2014 р. – у Криму та так званих «ЛНР» і «ДНР», у 2022 р. – в окупованих районах Запорізької та Херсонської областей). Ця псевдоінтеграція порушила український суверенітет і руйнує державний устрій України. Криза української державності на ТОТ є моделлю нищення всієї Української держави.

Паралельно РФ цілеспрямовано знищує українську ідентичність – як етнокультурну, так і національно-громадянську. На ТОТ України фактично відтворюється модель, апробована ще сто років тому на Кубані, Стародубщині, Східній Слобожанщині та інших етнічних українських землях, коли, попри збереження мови, населення переставало ототожнювати себе з Україною та українцями. Таким чином, на тимчасово окупованих територіях українська ідентичність перебуває в стані кризи, а для решти України ця загроза залишається потенційною. Чим довше триває окупація території, тим менше на ній лишається осіб, які ідентифікують себе українцями. Відповідно, що довше ТОТ залишаються під контролем РФ, то складнішим буде їх повернення та відновлення на них української державності.

Отже, практичні переваги розрізнення «російської» та «руської» екзистенційних загроз національній резильєнтності України полягає у можливості більш точної ідентифікації:

- 1) їхнього походження (джерела);
- 2) засобів реалізації;
- 3) об'єктів впливу (цінностей) і цільової аудиторії;
- 4) засобів протидії.

Джерела та література

1. Котигоренко В. Ризик політичний. У Ю. Левенець (Ред.). Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 637–638.
2. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Поняття національної стійкості: структура і зміст. В Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 18–32.
3. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. Вісник Національної академії наук України. 2021. № 8. С. 74-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_8_11
4. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Київ : НАН України, 2022. 552 с.
5. Котигоренко В. Феномен соціальної резильєнтності. виклики штучного інтелекту: український кейс. Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: людська суб'єктність vs штучний інтелект у миротворенні та повоєнному відновленні України» (25 квітня 2025 року, м. Запоріжжя) / за ред. І. О. Кудінова і М. А. Лепського Запоріжжя : ЦНСД, 2025. С. 15–23.
6. Заборонити рашизм / за заг. ред. В. Піскун. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
7. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія / за ред. В. О. Котигоренка. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 640 с.
8. Артимишин П., Костюк О. Ідеологема «Русского міра»: виникнення, генеза, сприйняття в Україні: аналітичні доповіді, Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2019. 84 с.

9. Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spur_2018_8_8

10. Дем'яненко Б., Дем'яненко В. «Путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 2. С. 241–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2018_2_19

11. Лоза В.О. Політична і суспільна практика ідеології рашизму як вагомий чинник глобальної дестабілізації. *Політологічний вісник*. 2024. Вип. 92. С. 81–88.

12. Лоза В. О. Рашизм як політична ідеологія: плюралізм інтерпретацій. *Achievements of 21st Century Scientific Community: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Internet Conference, September 14–15, 2023*. P. 285–286. URL: <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/09/Conference-Proceedings-September-14-15-2023.pdf>

13. Хан Є. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 83–89.

14. Якубова Л. Онтологія рашизму: Україна як alter ego Росії. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 78–92.

15. Обушний М. «Русский мир» – неоімперська ідеологема сучасної Росії. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 27. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2020_27_20

16. Волковський В. «Русській мір» як сучасна російська громадянська релігія: політично-філософський вимір дослідження. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Вип. 2(178). Том 1. 2023. С. 3–33.

17. Полянський П. Рашизм як різновид фашизму. В *Заборонити рашизм*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. с. 190–202. 252 с.

18. Кривдик О. «Рашизм». Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 15.09.2025).

19. Требін М. П. Звичайний рашизм: загальна характеристика. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія. Філософія права. Соціологія. Політологія. 2022. № 4(55). С. 143–157.

20. Требін М. П. Рашизм. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-879036> (дата звернення: 15.09.2025).

21. Горбатенко В. П. Рашизм. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 15.09.2025).

22. Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»: Постанова Верховної Ради України від 2.05.2023 р. № 3078-IX : чинна. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#n10> (дата звернення: 15.09.2025).

23. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21.08.2025 р. № 4579-IX) : чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-IX#Text> (дата звернення: 15.09.2025).

24. Russian political scientist Dugin: Our world goes beyond national borders and includes peoples with linked destinies. Agenzia Nova. URL: https://www.agenzianova.com/en/news/Russian-political-scientist-Dugin-Our-world-goes-beyond-national-borders-and-includes-peoples-with-linked-destinies/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.09.2025).

25. Рожков А. Русский мир: истоки идеологии. Христиане против войны. URL: <https://shaltnotkill.info/russkij-mir-istoki-ideologii/> (дата звернення: 15.09.2025).

26. Дацюк С. За що воює Росія? (повна версія). Еспресо.TV. URL: https://espresso.tv/blogs/2014/05/30/za_scho_voyuye_rosiya_povna_versiya?utm_source=chatgpt.com#goog_rewarded%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%8F: (дата звернення: 15.09.2025).

27. Ніколаєць Ю. О. Історична політика в Україні (1991–2021). В Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. С. 511–563. С. 539 URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/politychnyj-protses-u-nezalezhnij-ukraini-pidsumky-i-problemy-2> (дата звернення: 15.09.2025).

28. Калакура О. Я. Російська Федерація: ідеологія та практика «русского міра». В Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. с. 608–634. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/dialektyka-natsionalno-hromadiansko-ho-i-etnichno-ho-v-ukrainskomu-sotsiumi/> (дата звернення: 15.09.2025).

29. Охотін П. «Русській мір» як технологія. Український тиждень. URL: https://tyzhden.ua/russkij-mir-iak-tekhnohohiia/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.09.2025).

30. Горєлов М., Моця О., Рафальський О. Цивілізаційний крах Переяславського проекту (Україна і Московія: історія співіснування та ворожнечі). Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 256 с. С. 29 URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsivilizatsiinyi_krah_214.pdf (дата звернення: 15.09.2025).

The article substantiates the dual nature of threats from the Russian Federation to Ukraine's ethnopolitical resilience, particularly to Ukrainian statehood and identity (both ethnocultural and national-civic).

The systematic activity of the Russian state apparatus and the political practice of "rashism" constitute the Russian threat. Its source is the Russian state. Its goal is the elimination of Ukraine's state subjectivity through hybrid warfare, open military aggression, administrative Russification, and other instruments of Russian state power.

The existential «war for the soul», aimed at destroying Ukrainian identity and self-awareness and demoralizing Ukrainians, constitutes the Russian threat. Its source is the ideological concept of the «Russian mir». The means of implementation include the propagation of ideas of a «common history» and of «one/divided people», as well as religious and cultural expansion and the intellectual colonization of Ukraine.

In the context of the Russian-Ukrainian war, Russian and Russian threats are being implemented in combination.

**КАФЕДРА НАРИСНОЇ ГЕОМЕТРІЇ,
ІНЖЕНЕРНОЇ ТА КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРАФІКИ –
АТРИУМ ТВОРЧОСТІ ТА ЛЮДЯНОСТІ**

Кафедра нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки окремим підрозділом університету існувала з 1930 року, а у 2023 році була ліквідована через приєднання до кафедри «Обладнання та технології зварювального виробництва», об'єднана кафедра отримала назву «Інтегровані технології зварювання та моделювання конструкцій».

Заснування кафедри НГІКГ відбулося в історичний період, коли індустріальний технікум був реорганізований в інститут сільськогосподарського машинобудування. Але ще в середньому семикласному механіко-технічному училищі міста Олександрівська, від якого веде свій родовід Національний університет «Запорізька політехніка», були спеціалізовані класи не тільки для креслення, а й для малювання. Клас для малювання було оформлено за зразком Академії мистецтв, він мав форму шатра з боковим і верхнім освітленням.

На кафедрі нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки студенти робили свої перші кроки у світі інженерної освіти, саме тут закладався фундамент з набуття образної мови техніки, що говорить креслениками. Засвоєння цієї мови було запорукою подальшого успішного оволодіння рештою загально інженерних дисциплін та дисциплін спеціального спрямування.

Після другої світової війни першим завідувачем кафедри був доцент С. П. Українцев. Пізніше її очолювали: ст. викладач І. В. Мозковий, ст. викладач П. Ф. Булат, доцент Ю. О. Виноградов, доцент Є. В. Гавров, доцент В. І. Сумський, професор В. А. Шаломєєв, проф. Міщенко В.Г..

В усі часи на кафедрі панували взаємна повага, щире бажання проявити підтримку та допомогу, відчувалося дихання культури та поетичності. Змінювалися покоління, але ж постійною залишалася атмосфера людяності.

При взаємодії зі студентами акцент робився на індивідуальній роботі, що надавало можливість глибокого розуміння та засвоєння матеріалу, деякі з викладачів створювали авторські методики викладання, що базувалися на застосуванні м'якої сили, поетичної гри, намагаючись надихати на вивчення дисципліни без жорсткого контролю. На кафедрі також велика увага приділялась вдосконаленню навчально-методичної бази. Своїми силами (В. І. Шурло) виготовляли плакати і різноманітні наочні посібники та технічні засоби, що застосовувались у навчальному процесі. З появою комп'ютерного класу у 1999 році, під керівництвом доц. Г. О. Пугачова розроблено методичну базу для впровадження сучасних графічних систем, зокрема AutoCAD. З впровадженням дистанційних методів навчання розроблено курс з інженерної графіки (з застосуванням методів 3D-моделювання), що надає можливість студентам виконувати завдання повністю в електронному форматі.

Щорічно на кафедрі проводяться олімпіади з інженерної графіки та геометричного моделювання. Переможці кафедральних олімпіад неодноразово брали участь у всеукраїнських олімпіадах й не раз потрапляли до числа призерів.

Викладачами кафедри опубліковано понад 500 наукових робіт з окремих розділів нарисної геометрії та інженерної графіки, методики викладання дисципліни, комп'ютерної графіки та 3D моделювання, а також у фахових галузях.

Багато років сумлінної праці віддали кафедрі в свій час: Г. І. Бебешко, В. Г. Буличева, В. І. Івахнін, Н. О. Брикова, Л. М. Говорова, Є. Г. Головня, Н. О. Кристаловська, Л. А. Шаповалова, О. О. Курилова, Е. В. Логвінова, Н. Т. Замкова, Н. І. Фоменко, М. Н. Щекотихін, А. І. Бірюлінцева та ін.

Сьогодні, уже у складі кафедри «Інтегровані технології зварювання та моделювання конструкцій», працюють – доцент О. В. Лютова, доцент Е. А. Бажміна, ст. викладач С. А. Бовкун, ст. викладач М. В. Скоробогата, ст. викладач О. Б. Корнієнко. Вони створюють крізь призму традицій сучасне бачення інженерної графіки, усвідомлюючи, що комп'ютерні графічні системи, штучний інтелект – довершені інструменти, однак мозок та руки назавжди залишаться головним інструментом будь-якого творчого процесу.

**ПОЯВА ПЕРШИХ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД
РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАПОРІЗЬКОМУ
РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.:
ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ**

Темою статті є поява перших католицьких релігійних громад у Запорізькому регіоні, зокрема – у обласному центрі, після отримання Україною незалежності у 1991 р.

На нашу думку, це питання є досить актуальним та малодослідженим.

Аналіз джерел показав практично повну відсутність публікацій на цю тематику. Наявні наукові розвідки щодо заснування римо-католицьких парафій у Донецьку, Дніпропетровську, Кременчуку [1,2,3]. У ґрунтовній монографії, яка присвячена становленню та функціонуванню Римо-католицької церкви в незалежній Україні, переважна увага дослідників була сфокусована на західному та центральному регіонах України, оскільки саме там сконцентрована більшість релігійних організацій РКЦ [4].

Після розпаду СРСР населення України ще довгий час продовжувало і продовжує, на жаль, жити в полоні радянських стереотипів, які наголошували, що католики (передусім єзуїти) були в першу чергу поляками, які намагалися насильно «окатоличити» українські землі, змусити забути нашу історію, мову та культуру. Як справедливо зазначає О.Ворон, «специфіка становища РКЦ в Україні полягає у тому, що зазвичай приналежність до католицизму латинського обряду ототожнюється із польською національністю, а сама Церква розглядається як чужий компонент української релігійності» [4].

У січні 1991 р. папа Іван Павло II офіційно відновив діяльність РКЦ в Україні, призначивши Львівським митрополитом

латинського обряду тогочасного апостольського адміністратора з Любачева архієпископа Мар'яна Яворського, Кам'янець-Подільським ординарієм – Яна Ольшанського, а Житомирським ординарієм – Яна Пурвінського.

Зокрема, Кам'янець-Подільська дієцезія охоплювала структури РКЦ Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Хмельницької областей та автономної республіки Крим. Через одинадцять років була створена Харківсько – Запорізька дієцезія у складі Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей [5].

У м. Запоріжжя датою заснування першої релігійної громади Римсько-католицької церкви можна вважати 19 квітня 1992 р. Саме в цей день відбулися загальні збори віруючих у кількості 14 чоловік за адресою: м. Запоріжжя, вулиця Будьонного 4а/63 (зараз – вулиця Світла). Місцем знаходження виконавчого органу РКЦ стала квартира по вулиці Красногвардійська (Червоногвардійська) 38/1 (зараз – Перша ливарна) [6].

Значну частину релігійної громади становили етнічні поляки: Єжи Розенбаум, Ведмеденко Ванда, Кшевицька Юзефа, Станух Анджей, тощо. Серед 14 засновників було лише три чоловіка, інші – жінки, переважно пенсіонерки. Найстарішим членом громади була Юзефа Кшевицька 1906 р.н., наймолодшим – Яна Белоус 1973 р.н. [7].

Головою релігійної громади стала Людмила Ковальчик 1949 р.н., яка на той час працювала керівником лабораторії у Запорізькому НДІ Радіозв'язку, а з 1993 року – начальником відділу маркетингу фірми «Коттедж ЛТД». Вона було тісна пов'язана з товариством німецької культури «Відродження» та мала чеське та німецьке коріння.

Зупинимось детальніше на постаті одного з засновників парафії – Єжи Розенбаумі (1919-1997), який народився у Варшаві, вчився у Сорбонні та відбував покарання у СРСР. Його біографія схожа на пригодницький роман, а

коло інтересів викликає щире захоплення: він працював медиком, був шкільним вчителем, знав декілька мов. Доктор педагогічних наук, професор, керівник науково-дослідної лабораторії, викладач кафедри методики викладання філологічних дисциплін Запорізького державного університету, організатор і перший голова Запорізького обласного товариства польської культури ім. А. Міцкевича [8].

Народився Єжи 24 серпня 1919 р. у Варшаві у родині фабриканта. Його батьки Максиміліан та Цецилія були хрещеними євреями. Закінчив гімназію, з 1936 р. навчався на медичному факультеті у Сорбонні, але завершити навчання завадила Друга світова війна. Повіривши обіцянкам, намагався втекти від війни до СРСР, яке «гостинно» зустріло молодого поляка – 8 років концтаборів за нелегальний перехід кордону та підозру у шпигунстві. Відсидівши 22 місяці, був звільнений достроково на підставі договору радянського уряду з польським урядом у еміграції. Він опинився у Кара-Калпацькій АРСР, де працював у лікарні фельдшером [9]. У цьому регіоні знаходилось понад 3,5 тисячі поляків, яких депортував сюди СРСР протягом 1939-41 рр.

У 1944 р. радянські війська увійшли на територію Польщі, почався перший етап реєвакації поляків. Таким чином Єжи Розенбаум опинився у Запорізькій області. З 1946 р. працював вчителем французької мови у школі у м. Запоріжжі. Після отримання у 1954 р. вищої освіти у Харківському державному педагогічному інституті іноземних мов ім. Н. Крупської, захистив кандидатську дисертацію, 1984 – докторську. У Запорізькому педагогічному інституті працював старшим викладачем французької мови, завідувачем кафедри, з 1992 року, коли на філологічному факультеті було введено новий предмет «польська мова», обіймав посаду професора кафедри методики викладання філологічних дисциплін [9].

Бюрократична машина спрацювала досить швидко та вже через кілька місяців католицьку релігійну громаду

було зареєстровано. Як зазначалося у листі виконкому Запорізької міської ради до Запорізької облдержадміністрації від 25.05.1992 № 02-18/541, за результатами перепису населення у м. Запоріжжя проживало понад 1100 громадян польської національності, які можуть бути активними прихожанами РКЦ, у зв'язку з цим виконком просив зареєструвати релігійну громаду [10].

Вже 8 липня 1992 р. розпорядженням представника Президента України у Запорізькій області В. Дем'янова було зареєстровано статут Римсько-католицької громади Кам'янець-Подільської дієцезії м. Запоріжжя [11].

Культової будівлі, як і священика у громади не було. Хоча за радянських часів у м. Запоріжжя з 1923 р. існувала римо-католицька громада, яка мала свою культову будівлю по вул. Грязнова, 97 (перехрестя вулиць Грязнова та Гоголя, 94), але на жаль вона не збереглася [12].

У 1992 році католики збиралися на Богослужіння кожної неділі у квартирі за адресою: м. Запоріжжя, вулиця Будьонного 4а/63. Священиком був ксьондз Марцин (Мартин Янкевич), який одночасно опікувався декількома областями: Дніпропетровською, Харківською, Запорізькою). Священик у ті роки був настоятелем костелу у м. Дніпродзержинськ (Кам'янському). Через декілька місяців богослужіння кожної суботи стали проводитися у ПК ДЄЗ (Дніпровський електродний завод, зараз ПАТ «Укрграфіт»). Як згадувала голова першої релігійної громади РКЦ у м. Запоріжжі Людмила Ковальчик, наприкінці 1992 року громада нараховувала близько 40 парафіян (німці, чехи, поляки, словаки та «окатоличенные украинцы» [13].

За інформацією тодішнього завідуючого відділом у справах релігій Запорізької облдержадміністрації В. Павлюченко, римо-католицька громада виникла на базі об'єднання радянських німців «Відродження». Трохи згодом німці повернулися на історичну батьківщину, й активність почали проявляти поляки [14].

Порівнюючи склад засновників релігійної громади 1992 р. зі списком членів громади 1993 року, ми бачимо, що змінилося майже третина членів парафії. Відсутні прізвища Єжи Розенбаум, Юзефа Кшевицька, Інга Кардашова, Микола Васьков та Людвіга Патлук. Якщо відсутність Юзефи Кшевицької можна пояснити природними причинами (вона була 1906 р.н.), та інші були досить молоді та активні, і можна лише здогадуватися, чому вони не увійшли до оновленого складу парафії.

Натомість з'явилися нові прізвища: Мирошник Галина і Володимир, Захандревич Франц та Антоніна, Туровська Сніжанна, Федоревич Тадеуш та Артеменко Неллі [15].

Найбільш авторитетним та впливовим представником громади був професор Єжи Розенбаум. За однією з версій, він навіть не був охрещений і врешті решт розчарувався у відсутності підтримки з боку Польщі, добровільно покинув релігійну громаду РКЦ та зосередив свою діяльність на польському товаристві ім. Адама Міцкевича [16].

У 1993 році в релігійній громаді також з'явився священик на постійній основі, який станом на серпень 2025 р. перебуває у м. Запоріжжі вже 33 роки та провів за цей час велику роботу з розбудови релігійних громад РКЦ. Відповідно до указу єпископа Кам'янець-Подільської дієцезії РКЦ від 26.07.1993 № 367/93, ксьондза Собіло Яна Яновича було направлено до душпастирської праці у м Запоріжжя [17].

Ян Собіло нині є єпископ-помічник Харківсько-Запорізької дієцезії РКЦ. Народився 31.05.1962 в Ніско (Польща) на території Сандомежської дієцезії. Закінчив Люблінський Католицький Університет. Висвячений на священника 13 грудня 1986 року. П'ять років служив у Польщі, в 1991 році як місіонер переїхав в Україну, два роки служив в Хмельницькій області та з 1993 року почав служіння в Запоріжжі. Саме він почав створення парафії та деканату, побудував парафіяльний будинок та теперішню прокатору Бога Отця Милосердного [18].

До речі, він, практично єдиний зі складу єпископату РКЦ отримав українське громадянство у 2007 р., будучи до цього громадянином Польщі (громадянство України також отримав єпископ Станіслав Падевський).

У своїх спогадах щодо приїзду до Запоріжжя він згадував, що приїхав на запрошення голови релігійної громади РКЦ Людмили Ковальчик. Але її першим питанням було, – чи привіз він кошти на будівництво костелу? Отримавши негативну відповідь пані Людмила повідомила, що нічим допомогти не може й надала адресу польки Ванди Ведмеденко. Остання виявилася більш гостинною, радо його прийняла і Ян Собіло відслужив відправу у неї у квартирі [19].

Практично відразу після цього о. Яна поселила у себе родина Галини і Володимира Мирошників у Бородінському мікрорайоні по вул. Ладозька, 19, кв.26. Родина Мирошників була багатодітною, мала двоє дітей, згодом народилося ще двоє. Один з синів – Михайло, став католицьким священником у 2006 р. і нині служить у м. Харків (парафія Божого Милосердя і святого Шарбеля).

Вже через рік, у 1994 році, громада придбала недобудований будинок у м. Запоріжжя по вулиці Вербовій, 11. У вересні 1994 єпископ Ян Ольшанський освятив каплицю св. Павла у придбаному будинку, реконструйованому під каплицю та житло священника.

Через два роки своєї появи у м. Запоріжжя, о. Ян Собіло служив не лише у самому місті, але у Мелітополі, Бердянську, Вільнянському (с. Люцерна, Богатирівка) та Мелітопольському районах (с. Чехоград).

Римо-католицька громада у Запоріжжі розвивалася і у 1997 році налічувала вже 136 осіб та змінила назву на релігійну громаду Римсько-католицької церкви при храмі святого Павла м. Запоріжжя за адресою вулиця Вербова, 11. Людмила Ковальчик перестала бути головою громади та покинула парафію. Головою зборів – настоятелем громади був Ян Собіло, заступником голови – Анджей Станух [20].

У 1997 р. Запорізька міська рада виділила земельну ділянку під будівництво храму та парафіяльного будинку біля цирку, практично у центрі міста. Єпископ Станіслав Падевський 05.04.1998 освятив ділянку під будівництво костелу. А вже 07.10.1999 єпископ Леон Дубравський заклав наріжний камінь з Ватикану під будівництво храму за проектом запорізьких архітекторів (зменшена копія Базиліки св. Петра у Ватикані) [18].

Після завершення будівництва Собору та парафіяльного будинку за цією адресою була зареєстрована друга за рахунком католицька громада. У 2003 році розпорядженням голови Запорізької облдержадміністрації від 03.02.2003 № 37 була зареєстрована «Релігійна громада Римсько-Католицької Церкви Бога Отця Милосердного Харківсько-Запорізької дієцезії, яка знаходиться за адресою вул. Заводська, буд 21-а» (зараз – вул. Іоанна Павла II).

До початку широкомасштабного вторгнення у Запорізькій області налічувалося вже 13 релігійних громад РКЦ по всій області.

Підсумовуючи вищезазначене, зазначимо, що перша католицька громада на Запоріжжі була не численною та складалася переважно з етнічних поляків, які потрапили сюди внаслідок політичних репресій.

Серед засновників громади були різні думки щодо її подальшої діяльності. Керівництво релігійної громади в першу чергу бажало отримувати гуманітарну допомогу з за кордону та насторожено відносилось до «засилья поляков».

Спочатку богослужіння проводилися в помешканнях парафіян, оскільки у м. Запоріжжі не збереглася католицька культова споруда.

Парафія не мала фінансових ресурсів на поточну діяльність, утримання настоятеля і існувала завдяки гуманітарній допомозі з за кордону.

Якщо на початку утворення католицької громади, переважну частину віруючих складали поляки, то поступово

етнонаціональний склад парафії змінювався і нині більшість є українцями.

Після появи постійного священика, парафія почала стрімко зростати і вже через кілька років налічувала понад 100 осіб. Серед головних проблем відзначимо негативну позицію УПЦ, яке виступало проти появи католиків на південному-сході України та практично повну підтримку цієї позиції з боку органів державної влади.

Також існує проблема із забезпечення служителами культу (перш за все українського походження), що гальмує подальший розвиток та появу нових парафій.

Активне залучення РКЦ до вирішення соціальних проблем укріпило її авторитет у регіоні.

Римо-католики на Запоріжжі працюють, моляться, допомагають соціально незахищеним категоріям населення та впевнено дивляться у майбутнє, а РКЦ стало невід'ємною частиною релігійного ландшафту області.

Джерела та література

1. Фоборіль-Христенко О. О. Римо-католицька парафія в Донецьку: від заснування до сьогодення / О. О. Фоборіль-Христенко // Історія релігій в Україні . – 2018. – Вип. 28(1). – С. 564-581. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/istrelukr_2018_28\(1\)__39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/istrelukr_2018_28(1)__39).
2. Мосюкова Н. Г. Римо-католицька парафія м. Дніпропетровська в часи незалежності України / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II. – Львів: Логос, 2012. – с. 346 – 354.
3. Маслак В., Лашко Є. КАТОЛИЦЬКИЙ АСПЕКТ У ЖИТТІ ТА ІСТОРІЇ МІСТА КРЕМЕНЧУКА с.21- 24. Міжрелігійний діалог та його вплив на суспільство, політику, бізнес, культуру: зб.Матеріалів Міжнародної наукової конференції, Тернопіль, 13 жовтня 2021 р. /під заг. ред. : О.Є. Гомотюк. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. , 2021. – 260 с.
4. Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римо-католицької церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки): [монографія] / Оксана Петрівна Ворон, Олена Петрівна Ворон. – Київ: «Центр учбової літератури», 2018. – 200 с.
5. Римсько-Католицька Церква в Україні. ХАРКІВСЬКО-ЗАПОРІЗЬКА ДІЄЦЕЗІЯ [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <https://rkc.org.ua/rkcz-v-ukrayini/diyeczeziyi/harkivsko-zaporizka-diyeczeziya/>
6. Заява до виконкому Запорізької обласної Ради народних депутатів від засновників релігійної громади Римсько-католицької церкви, діяльність якої поширюється на м.Запоріжжя на 2 арк. б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м.Запоріжжя.// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.
7. Список громадян, які утворили релігійну громаду Римсько-католицької Церкви по вул. Буденого 4а/63 на 1 арк. б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Рим-

сько-католицької церкви м.Запоріжжя.// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

8. 24.08 – 100 років від дня народження Є. М. Розенбаума... // Знаменні та пам'ятні дати Запоріжжя на 2019 рік : календар і короткі бібліогр. списки / КЗ «ЗОУНБ» ЗОР ; [уклад. І. Шершньова ; відп. за вип. О. Волкова]. – Запоріжжя : Статус, 2018. – С. 270-273.

9. Розенбаум Єжи Максиміліанович // Запорізький національний університет: історія і сучасність (1930-2005) : ювілейна книга. – Запоріжжя, 2006. – С. 227-228.

10. Заключение Запорожской областной государственной администрации «О регистрации римско-католической религиозной организации» від 25.05.1992 № 02-18/541 на 1 арк. б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м.Запоріжжя.// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

11. Розпорядження представника Президента України у Запорізькій області «Про статuti релігійних громад» від 08.07.1992 № 160 на 1 арк б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м.Запоріжжя.// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

12. Державний архів Запорізької області ДАЗО. Ф.Р. 316, оп. 3, спр. 98. Арк. 3

13. Ковальчик, Л. Ф. «...На круги своя» : [беседа с пред. общины запорож. греко-католиков ; записала Н. Кузьменко] // Наш город. – 1992. – 28 нояб. – С. 4.

14. Інформаційна довідка завідуючого відділом у справах релігій Запорізької облдержадміністрації В. Павлюченко щодо виникнення громади римо-католиків у м. Запоріжжя на 2 арк. б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м. Запоріжжя// Архів Департ. культури, туризму, націон. та релігій Запорізької облдержадміністрації.

15. Протокол № 2 зібрання членів-засновників Римсько-католицької громади, що відбулося 19 квітня 1993 р. в м. Запоріжжя на 1 арк. б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м. Запоріжжя// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

16. Коянс А. А. Створення перших національно-культурних товариств в Запоріжжі (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / А. А. Коянс // Музейний вісник. № 13/2. – Запоріжжя, 2013. – 422 с. – С. 179-190.

17. Засвідчення Дієцезіяльного єпископа в Кам'янець-Подільському Яна Ольшанського від 26.07.1933 № 367/93 на 1 арк б/н – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м. Запоріжжя// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

18. Санктуарій Бога Отця Милосердного в Запоріжжі [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <https://surl.li/bugvli>

19. Інтерв'ю з єпископом-помічником Харківсько-Запорізької дієцезії РКЦ Яном Собіло, записане 17.07.2025, записав – Павло Мяло.

20. Протокол № 5 зібрання членів Римо-Католицької громади святого Павла м. Запоріжжя 5 січня 1997 р. на 1 арк б/н. – Регістраційна справа релігійної громади Римсько-католицької церкви м. Запоріжжя// Архів Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації.

SUMMARY

The article examines the emergence of the first Catholic religious communities in Zaporizhzhia oblast after Ukraine gained independence. It analyzes the national composition of the founders of the parish of the Roman Catholic Community of the Kamianets-Podilskyi Diocese in Zaporizhzhia, the chronology of its development, and the profiles of its priests. The conclusion is made that despite opposition from the Ukrainian Orthodox Church and government concerns about the «expansion of Catholicism,» the Roman Catholic Church plays an important role in the social life of the region.

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ «РУССКАЯ ВЕСНА»

Постановка проблеми, зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відродження та зміцнення української держави із посиленням громадянської ідентичності постало потужною перешкодою реалізації імперських амбіцій Російської Федерації. Спроби РФ зберегти Україну у орбіті власного впливу виявилися недостатньо успішними на фоні зростаючої кількості прихильників євроінтеграції в Україні.

Навіть під час перебування при владі В. Януковича для громадян України зросла важливість цінностей, пов'язаних із державною незалежністю, демократичним контролем рішень влади, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, рівними можливостями для всіх, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю у політичному житті, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням[1]. У 2014 році 60,7% українців пишалися статусом громадянина України. З піднесенням до інституції громадянства ставилось найчастіше населення Заходу, Центру та Півночі країни (79,9%, 73,0% та 74,7% відповідно). Позитивні почуття у зв'язку з причетністю до громадянського корпусу України висловлювали й жителі Сходу та Півдня (55,4% та 49,1%)[2].

При тому громадяни України продовжували на високому рівні цінувати міцність сім'ї та благополуччя дітей. Можливо, що саме це сприяло позитивному ставленню до владнання конфліктних ситуації у політиці без застосування сили після відновлення української державності. Попри існування різних поглядів на доцільність втілення у життя

того чи іншого курсу у зовнішній політиці держави, на оцінку дій окремих політичних сил сучасності і минулого, українці загалом зберігали єдність у позитивному ставленні до економічної діяльності, як засобу забезпечення матеріальних благ, до праці, спрямованої на забезпечення прийняттого рівня життя для своєї сім'ї.

Проте для реалізації зовнішньополітичних планів стосовно України Російській Федерації потрібно було дестабілізувати ситуацію і створити видимість того, що уряд країни втратив контроль над ситуацією у державі. Дестабілізація ситуації за задумом Кремля мала виступити міфічною «причиною» захисту російського населення в Україні. Операція російських спецслужб «Русская весна» мала відволікти увагу уряду України від тимчасової окупації Криму Російською Федерацією і поширити виступи проросійських сил на території Півдня та Сходу України задля проголошення так ваних «народних республік», які б мали просити Москву про допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти операції російських спецслужб «Русская весна» висвітлені у колективних монографіях працівників Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі»[3], «Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни»[4], «Донбас в етнополітичному вимірі»[5]. Автори зосередили увагу переважно на аналізі «русской весни» як спецоперації, яка перебувала на початку російсько-української війни і була пов'язана із веденням Росією «гібридної війни» проти України.

Виклад основного матеріалу.

Порівняно високий рівень толерантності в українському суспільстві виявився важливим соціокультурним надбанням і тривалий час був запорукою успішного пошуку компромісів та уникнення насильства при вирішенні політичних

проблем. Толерантність українців проявилася й під час Революції Гідності.

Перше Народне Віче, яке проходило 1 грудня в Києві підтримали близько 1 мільйона мітингувальників, які зібралися у центрі столиці і заповнили Майдан Незалежності, Європейську площу, майже весь Хрещатик.

Друге Народне віче, або «Марш мільйонів» 8 грудня зібрав навіть більше ніж попередній. За повідомленням опозиціонерів та громадських активістів Євромайдан підтримали 1,5 мільйони українців. І при такому величезному скупченні громадяни утрималися від вандалізму. Учасники Євромайданів та антимайданів намагалися насамперед переконати опонентів у правильності своєї позиції. У Києві організатори антимайдану навіть змінили місце проведення певних акцій для «уникнення провокацій»[6]. Організатори діючих у Харкові Євромайдану і антимайдану ухвалили рішення про початок примирення на спільній пресконференції. У рішенні було відзначено, що сторони домовилися понизити градус напруги у суспільстві, виступаючи проти екстремістських дій і будь-якого кровопролиття[7]. Подібне рішення було ухвалене й у Одесі[8]. В Одесі до провокації проросійських активістів між учасниками майданів існувала домовленість про взаємне уникнення нападів та провокацій, оскільки багато мітингувальників особисто були знайомі і не бажали створювати безлад у місті[9]. Розуміючи, що абсолютна більшість громадян України виступає проти зовнішнього втручання, Росія зосередила свої зусилля на тому, щоб розхитати ситуацію у державі, відволікти її керівництво від протидії тимчасовій окупації Криму. Операція російських спецслужб з дестабілізації ситуації в окремих регіонах України розпочалась у березні 2014 року і отримала назву «русская весна». Вона передбачала проведення масових акцій у восьми областях Сходу та Півдня України, на яких планувалося проголосити «народних губернаторів», «народні республіки» і захопити будівлі державних

обласних адміністрацій. На 21 березня був запланований наступ на Київ під виглядом «хресної ходи».

Усвідомлюючи, що громадяни України будуть намагатися уникати насильства і розхитати ситуацію у потрібному руслі без зовнішнього впливу навряд чи вдасться, РФ відрядила до України велику кількість тих, хто мав силою забезпечувати успіх «Русской весни». Сутички між учасниками громадянських акцій виникали виключно за ініціативи проросійських активістів, серед яких була порівняно велика кількість тих, кого завезли на територію України з РФ саме для поширення провокацій[10]. Тільки у Криму силову підтримку «акцій протесту» забезпечували близько 6 тис бойовиків Кубанського козацького війська, захоплення адмінбудівель – військовослужбовці 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ РФ зі складу Західного військового округу, а загальна кількість російських військових сягнула 20 тисяч осіб[11]. На території Донбасу силову підтримку забезпечували проросійські бойовики, якими керували російські офіцери, спецпризначенці російської армії та військовослужбовці РФ, які начебто перебували у «відпустці» і брали участь у вставленні контролю над населеними пунктами в Україні «за власною ініціативою».

Проте спроба реалізації «русской весни» не знайшла потрібної для Москви підтримки в областях Півдня та Сходу України. Навіть заступник голови Партії регіонів М.Чечетов у етері телеканалу «112 Україна» наголосив на необхідності продовження боротьби, але без зовнішнього втручання, оскільки Донбас виступає «за єдину, цільну, неподільну Україну, за непорушність кордонів»[12].

Спроба реалізація проєкту «Русская весна» показала, громадяни України, навіть критикуючи уряд чи окремих політичних діячів, переважно виступили проти руйнування держави. Спроби проголошення «народних республік» мали успіх лише на території Донецької та Луганської

областей, а їх кордони багато у чому співпадали із межами проживання переважно етнічних росіян у регіоні.

Згідно з оприлюдненими 5 березня 2014 р. результатами дослідження, проведеного компанією «Соціс» у період з 25 лютого по 4 березня 2014 р. по всій території України 62 % всіх громадян підтримали вступ України до Європейського Союзу. При цьому 38 % опитаних методом особистого інтерв'ю за місцем проживання респондентів були готові проголосувати за вступ до Митного союзу, якби такий референдум проводився найближчим часом[13].

На початку березня 2014 року було оприлюднено дані соціологічних опитувань Центру Разумкова, згідно з якими більшість жителів усіх макрорегіонів (від 72% на Сході до 99% на Заході, по Україні загалом – 95%) сприймали Україну як свою Батьківщину. 84,5% респондентів вважали себе патріотами України (у Західному регіоні – 94%, у Центральному – 88,5%, у Східному – 81%, у Південному – 72%). Більшість громадян України негативно ставилися до ідей федеративного устрою (негативне ставлення висловили 61%, позитивне – лише 16%). Ще нижчу підтримку мали ідеї відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави (не підтримують – 81%, підтримують – 6,5%), створення незалежної держави на основі південно-східних областей України (відповідно, 80% і 6%), відокремлення південно-східних областей від України та приєднання до Росії (відповідно, 80% і 7,5%), утворення на території України двох незалежних держав – на основі південно-східних областей і на основі західних та центральних областей (не підтримують таку ідею 77% опитаних, підтримують – 7%). Негативне ставлення до цих ідей висловила більшість жителів усіх макрорегіонів України. Також зазначалося, що лише 5,5% респондентів хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої держави (таке бажання висловлюють 2,5% опитаних у Західному регіоні, 0,5% – у Центральному, 9% –

у Східному, 13% – у Південному регіоні). При цьому 4,5% респондентів хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України і створила свою незалежну державу (таке бажання висловлюють 3% опитаних у Західному регіоні, 1% – у Центральному, 5% – у Східному, 13% – у Південному регіоні). 61% учасників опитування не вважали, що між Західними та Східними регіонами України існують настільки глибокі політичні розбіжності, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції, що в перспективі вони можуть роз'єднатися та (або) створити свої власні держави, або ж увійти до складу інших держав[14].

Загалом українці виявляли повагу до Української держави, прав людини, демократії, свободи, рівності. Українців поєднувала працелюбність, бажання підвищувати власний добробут та вільно розпоряджатися результатами своєї праці. Більшість опитаних пишалися тим, що вони є громадянами України. Водночас існувала й помітна частка тих, хто вважав себе насамперед жителем певного регіону. Розбіжності існували у оцінках певних подій чи подій минулого, а також у оцінках перспектив економічного розвитку за поглиблення співпраці з ЄС чи з Російською Федерацією. Прихильників інтеграції з ЄС приваблювала не лише перспектива підвищення рівня життя в Україні до європейських стандартів, а й прозорість ведення бізнесу, передбачливість економічної політики, пріоритет права, уявлення про можливості для саморозвитку, а також переконання у тому, що це допоможе подолати низку хронічних проблем держави, як от: корупцію та засилля олігархів.

У 2014 році абсолютна більшість громадян України виявили єдність у негативному ставленні до розв'язування війни. За результатами соціологічних опитувань більшість населення України, в тому числі й на Донбасі, підтримувала єдність держави і засуджувала сепаратистів, виступаючи проти ведення бойових дій як проти Російської Федерації, так і між населенням різних українських регіонів[15;16; 17].

Переконання у необхідності вступати до Євросоюзу чи до Митного союзу відображали погляди на стан і перспективи економічного розвитку країни. Відмінності у таких поглядах аж ніяк не могли бути причиною війни і відображали різницю у поглядах на пріоритети розвитку економічної діяльності. Тому «русская весна» мала досить обмежені успіхи. Дещо розхитати ситуацію вдалося лише у Донецькій та Луганській областях. На Півдні України громадяни переважно вважали, що ситуацію можна владнати придушивши опір сепаратистів. Ідея розчленування України переважно не знаходила у них широкого відгуку. Причиною було те, що Росії не вдалося зацікавити більшість громадян України ідеями «руського міра», зорієнтованими на посилення впливу РФ у світі.

В Україні можна виділити три умовні категорії громадян, які виявили зацікавленість певними ідеями «руського міра». До першої належать ті, для кого привабливою була сама ідея жити на території, яка належала до РФ. Найбільше таких було у поселеннях, де більшість населення становили етнічні росіяни. До другої категорії належали ті, хто був «обтяжений радянською ідентичністю» і вважали, що Росія могла б відкрити дорогу до відновлення СРСР з його патерналізмом, прогнозованістю економічного розвитку та стабільністю добробуту. Не маючи хисту до підприємницької діяльності, приватної ініціативи та конкурентної боротьби, вони задовольнялися роллю найманих працівників і робили наголос на тому, що підприємці отримали кошти «у незаконний спосіб». Такі громадяни були практично у всіх областях України, однак більшість з них – це консервативно налаштовані люди старшого віку, несхильні до змін. До третьої категорії можна зарахувати переважно жителів Півдня та Сходу України, які були зацікавлені у збереженні та розширенні економічного співробітництва з РФ задля зростання рівня власного добробуту. У їхній уяві економічне співробітництво з РФ дозволяло забезпечити зростання

обсягів реалізації продукції українських підприємств чи постачання сировини до Росії.

Певний час російські пропагандисти намагалися схилити жителів Півдня та Сходу України виступити проти уряду у Києві зі зброєю в руках. На мітингах у деяких містах пропонували відкрити Східний фронт, покликаний охороняти межі регіону «від бандерівської нечисті і фашистської чуми». З цією метою лунали заклики до місцевої влади видати зброю[18]. Стверджувалося, що «Схід і Південь України прагнуть відстояти свою ідентичність і право будувати своє життя за власними законами», маючи надію на підтримку Росії[19]. Віталися дії російської армії у Криму і засуджувалося оголошення Україною мобілізації військово-визволених[20]. Крим називався «блокпостом, виставленим проти українського радикалізму»[21]. Наголошувалося на встановленні в Україні «націонал-фашистської диктатури», повалити яку можливо лише об'єднавши зусилля регіонів[22]

Однак не дивлячись на все це заклики сепаратистів взяти до рук зброю певний час не знаходили бажаного для них відгуку. Було помітно, що у збройних сутичках беруть участь російські спецпризначенці, місцеві маргінали та кримінальники, частина з яких під гаслами «визволення Донбасу» займається відвертим грабунком, а інші намагаються визначити прийнятні для себе сфери впливу задля того, щоб змусити місцевих підприємців сплачувати «данину». І такі дії місцевих маргіналів викликали різке незадоволення у населення. Заклики сепаратистів до участі у війні проти України не знайшли потрібного для них відгуку й на початку Антитерористичної операції (АТО). Початок 14 квітня 2014 року Антитерористичної операції зі звільнення Донецької та Луганської областей від російських гібридних сил і порівняно швидке просування ЗСУ давали зрозуміти, що Україна має багато шансів на те, щоб придушити опір сепаратистів. Значна частина жителів Донбасу зайняла

вичікувальну позицію, не бажаючи особисто брати участь у бойових діях і плекаючи надію на відновлення мирного життя.

17 квітні 2014 року В. Путін заявив про прагнення забезпечити «законні права росіян і російськомовних громадян» так званої Новоросії, підкреслюючи, що Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України у царські часи, а були передані їй у 1920-ті роки радянським урядом[23].

Проте ідея створення міфічної Новоросії не знайшла потрібного агресорам відгуку у громадян України. Більшість з них сподівалася, що все таки вдасться уникнути війни, а існуючі проблеми можна буде розв'язати уникнувши кровопролиття. Спробу проголосити Одеську народну республіку навіть місцеві антимайданівці зустріли без розуміння. Так, А. Давидченко, один із організаторів одеського «антимайдану», висловився категорично проти утворення «Одеської народної республіки» підкресливши у інтерв'ю одеському виданню «ОТКАТ»: «Ми не припиняємо своєї боротьби, але «Одеську республіку» оголошувати не планували»[24].

У таких умовах РФ потрібна була провокація, яка б загострила ситуацію. Такою провокацією стали дії проросійських озброєних бойовиків на Грецькій площі Одеси, а пізніше – поблизу Будинку профспілок, що призвели до загибелі протягом години 42 осіб переважно унаслідок обопільного використання пляшок із запалювальною сумішшю («коктейлів для Молотова»). Російська пропаганда того ж дня назвала одеський Будинок профспілок «Одеською Хатинню»[25], усіяло підкреслюючи, що активістів одеського Антимайдану «спалили живцем». При тому замовчувалися причини того, чому учасники антимайдану у кількості всього близько трьох сотень осіб раптово напали на учасників євромайдану, яких було близько двох тисяч, і звідки антимайданівці взяли зброю.

Події у Одесі російські пропагандисти намагалися подати як причину того, чому «шахтарі Донбасу взяли до рук зброю». Однак це було швидше прагненням видати бажане за дійсне. З одного боку, на тимчасово непідконтрольній уряді України території Донбасу перебувала порівняно велика кількість озброєних людей, які виступали проти ЗСУ, з іншого боку, – кількість бойовиків/ополченців була явно недостатньою для того, щоб стримати наступ української армії. Це свідчило про те, що населення регіону не поспішало виступити на боці сепаратистів зі зброєю в руках. І саме тому РФ змушена була вдатися до використання регулярних підрозділів проти ЗСУ поблизу Іловайська. Однак у відповідь на рішення керівництва Російської Федерації про введення військ в Україну на території Півдня та Сходу України набули поширення антивоєнні акції, учасники яких характеризували дії РФ як військову інтервенцію[26].

Значна кількість громадян продовжувала оцінювати перспективи поглиблення економічного співробітництва з РФ за сприйняття її дружньою державою, вважаючи, що «конфлікт на Донбасі» вдасться розв'язати мирним шляхом, а тимчасова окупація Росією Автономної Республіки Крим не пов'язана з розв'язуванням війни. Повністю чи скоріше засуджували приєднання Криму до РФ лише 22,2% респондентів з Донбасу, а загалом по Україні – 75,3%. Водночас відносини України з Росією як із сусідньою державою з кордонами, митницями та візами бачили на перспективу 9,6% жителів Донбасу (загалом по Україні 37%), дружніми державами без віз і митниць – 36,3% (загалом по Україні – 36,2%), об'єднаними в економічний союз – 37,1 (загалом по Україні – 12,1%), об'єднаними в одну державу – 2,2% (загалом по Україні – 2,7%)[27, с. 21]. Таким чином, у 2014 році абсолютна більшість населення Донбасу не підтримувала його включення до складу Російської Федерації, вважаючи, що відносини між Україною та Росією мають бути дружніми, але без територіального переділу.

При тому соціологічні опитування у 2014 році (порівняно із 2013 роком) зафіксували зростання оптимізму у оцінках громадянами України як свого майбутнього, так і майбутнього держави за одночасного зростання тривожних очікувань. Так, своє майбутнє у 2013 році із оптимізмом оцінювали 19,2% респондентів, майбутнє України – 14,1%, а у 2014 році – відповідно 24,7% і 23,5%. Із надією дивилися у своє майбутнє у 2013 році 35,4% опитаних, із надією оцінювали майбутнє держави – 48,6%, а у 2014 році – відповідно 32,1% і 48,8%. Тривожні очікування від власного майбутнього висловили у 2013 році 33,1% опитаних, від майбутнього держави – 40%, а у 2014 році – відповідно 30,9% і 44,5% [28, с. 380]. Такі результати свідчили, що громадяни України висловлювали одночасно оптимізм та тривогу у оцінках майбутнього держави, а власні сподівання у їх розумінні були порівняно більш оптимістичними. Таким чином, у 2014 році тривога за майбутнє України ставала все більш помітною. Проте переживання надії блокували переживання безвиході, оскільки були пов'язані зі сприйняттям невдач як тимчасових, таких, що продукуювані специфічними умовами окремої ситуації, а не загального стану речей.

Висновки.

Застосування проти України регулярних підрозділів збройних сил РФ у серпні 2014 року свідчило про провал «русской весны» і перехід Росії від гібридної війни проти України до локального воєнного конфлікту. Водночас використання регулярної армії РФ визначило суттєву зміну характеру бойових дій із переходом до обопільного масштабного застосування важкої зброї.

Розв'язування війни вкрай потрібне було Російській Федерації для того, щоб втягнути громадян України у протистояння по різні боки барикад. Російські війська часто вдавалися до обстрілів української армії з позицій, що були розміщені поблизу місцевої житлової забудови. Російські

обстріли все частіше викликали вогонь у відповідь. Відповідаючи на ворожі обстріли, ЗСУ намагалися захистити свою землю від ворожого вторгнення. Проте такі обстріли були сприйняті частиною населення українського Донбасу як ворожі дії, оскільки скеровані проти російських військ та загонів сепаратистів обстріли неминуче наражали на небезпеку місцевих жителів.

Діями РФ була сформована ситуація, коли громадяни України опинилися по різні боки барикад на основі спільного для учасників збройного протистояння уявлення про безпеку рідних домівок. Добровольці-учасники АТО йшли до війська заради того, щоб війна не прийшла до їхніх рідних домівок, щоб їхні сім'ї могли вільно жити у власній країні, а ворог був змушений відступити з української землі. Помітна кількість добровольців з українського Донбасу, які йшли воювати проти ЗСУ, робили це після того, як їхні рідні міста і села потрапили під обстріли у ході бойових дій між ЗСУ на російською армією. Кровопролиття, ініційоване Російською Федерацією, перевело мотивацію до участі у бойових діях у особисту площину: загибель побратимів, рідних та близьких людей, руйнування осель ставали факторами, які втягували у збройне протистояння зростаючу кількість українських громадян. Росія була зацікавлена саме у війні, оскільки бойові дії провокували усе більше жорстокості і непримиренності, а також суттєво ускладнювали процес післявоєнного примирення.

Таким чином, ні «мовне питання», ні історична пам'ять чи історична політика, ні пріоритети у економічній діяльності чи зовнішньополітичній орієнтації країни не змогли розділити українських громадян. Це вдалося зробити втягнувши їх у війну один проти одного після використання у збройному протистоянні проти України підрозділів регулярної армії РФ. Способи, які РФ використала для цього, свідчили, що українські громадяни Донбасу були використані російським керівництвом виключно заради втілення

у життя зовнішньополітичних планів РФ. Подібні дії були апробовані СРСР та РФ у низці розв'язаних ними локальних воєн, метою яких було створення джерел напруженості у світі та розширення сфер свого впливу.

Джерела та література:

1. Ручка, А. Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (Т. 1). Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 117-124.

2. Прибиткова І. Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін. В Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (Т. 1). Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 196-211.

3. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі. / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник, наук. ред.), Дегтеренко А. М., Калакура О. Я., Кочан Н. І., Ляшенко О. О., Мазука Л. І., Ніколаєць Ю. О., Новородовський В. В. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 640 с.

4. Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни: монографія / за ред. академіка НАН України О. О. Рафальського, чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 400 с.

5. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

6. Євромайдан і «антимайдан». (2013, Грудень 2013). Радіо свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/25201652.html>

7. У Харкові Євромайдан і Антимайдан оголосили про початок примирення. (2014, Березень 28). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1639761-u_harkovi_e_vromaydan_i_antimaydan_ogolosili_pro_pochatok_primirennja_1923138.html

8. В Одесі мітингував «антимайдан» без сутічок. (2015, Червень 14). BBC News Ukraine. <https://www.bbc>

com/ukrainian/politics/2015/06/150614_odesa_antimaidan_ko

9. Лебедь, Р. (2015, Квітень 29). Одеса 2 травня: точка неповернення. BBC. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150423_odesa_anniversary_rl

10. На участников митинга за единство Украины в Донецке напали пророссийские активисты. (2014). ZN UA. http://zn.ua/UKRAINE/na-uchastnikov-mitinga-za-edinstvo-ukrainy-v-donecke-napali-prorossiyskie-aktivisty-140470_.html

11. Історія повзучої анексії Криму: лютий 2014–2023 роки. (2023, Березень 16). Центр протидії дезінформації. <https://cpd.gov.ua/articles/istoriya-povzuchoyi-aneksiyi-krymu-lyutyj-2014-2023-roky/>

12. Жители Донбасса не поддерживают выход из состава Украины, – нардеп ПР. (2014). RBC. <http://www.rbc.ua/rus/news/politics/zhiteli-donbassa-ne-podderzhivayut-vyход-iz-sostava-ukrainy--05032014212900>

13. В Евросоюз хотят более 60% украинцев, – опрос (2014): Politics. http://politics.puls.kiev.ua/country_policy/229196.html

14. Українці виступають проти федералізації, – дослідження. (2014, Березень 04). ZIK. http://zik.ua/ua/news/2014/03/04/ukrajintsi_vystupayut_prot_y_federalizatsii__doslidzhennya_467345

15. Більшість українців за єдину державну мову, європейський вибір та унітарність – опитування. (2014). Radiosvoboda. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25358019.html>

16. Українці визначили три найбільші загрози для держави – опитування. (2014, Квітень). Ridna.ua. <http://kyiv.ridna.ua/2014/04/ukrajintsi-vyznachyly-try-najbilshi-zahrozydlya-derzhavy-opytuvannya/>

17. Украинцы воспринимают Украину как свою Родину и не разделяют сепаратистские настроения. Newsobzor. <http://newsoboz.org/obshchestvo/opros-ukrajintsy-voSprinimayut-ukrainu-kak-svoyu-rodinu-i-12042014100100>

18. Донецкие казаки и политики потребовали открытия Восточного фронта и выдачи оружия. (2014, Февраль 22). <http://donbass.ua/news/region/2014/02/22/doneckie-kazaki-i-politiki-potrebovali-otkrytija-vostochnogo-fronta-i-vydachi-oruzhija-foto.html>

19. Сычев, И. (2014, Март 7–13). Украина между Востоком и Западом. Донецкий кряж.

20. Сычев, И. (2014, Март 7–13). Призрачная мобилизация. Донецкий кряж.

21. Сычев, И. (2014, Март 7–13). Крымский блок-пост. Донецкий кряж.

22. Сычев, И. (2014а, Март 14–20) Петр Симоненко: «Будущее страны зависит от регионов». Донецкий кряж.

23. Путін заявив, що хоче гарантій для «мешканців Новоросії» – Харкова, Донецька... (2014, Квітень 17). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022779/>

24. Антимайдан в Одесі відхрестився від «Одеської республіки». (2014, Квітень 16). LB.UA. https://lb.ua/news/2014/04/16/263346_antimaydan_otkrestilsya_odesskoj.html

25. Штекель, М. (2015, Квітень 29). Забута трагедія Одеси: 2 травня гинули люди не лише у Будинку профспілок. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/26984817.html>

26. Схід України масово виступає проти Путіна. (2014, Березень 02). Newsru.ua <http://www.newsru.ua/ukraine/02mar2014/aktsii.html>

27. Ворона, В. Передмова. В Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1(15). Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 13-24.

28. Злобіна, О. Соціальні настрої у довгостроковій та короткостроковій динаміці. В Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 1(15). Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 376-386.

СПАДЩИНА МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ПРОСТІРУ АРХІТЕКТУРНОГО МОДЕРНУ КАТЕРИНОСЛАВУ

Україна – одна з країн з найрізноманітнішим етнічним складом, особливо в її південно-східній частині, де проживають представники 130 національностей. Саме в цій частині розташоване місто Дніпро про яке йтиметься в нашій статті.

З точки зору мультикультуралізму, це дуже цікавий район, тому що в ньому проживають представники різних національностей, крім українців і росіян, проживають чехи, поляки, болгар, греки, німці і інші. На формування ментальності обов'язково впливають культурні, історичні та соціальні фактори. Антрополог Арджун Аппадурай говорить про проблему впливу процесів глобалізації на відносини, роздуми і сприйняття, що пов'язані з конкретними групами, народами і націями, а також про зміни в етнічних і національних образах сприйняття. Вчений підкреслює, що міграційні процеси, стрімке зростання соціальних і культурних змін, технічний прогрес впливають на змішання культур і сприяють асиміляції. Все це призводить як до позитивних, так і до негативних наслідків трансформації ментальності [1.с.78]. Ці фактори необхідно враховувати, піклуючись про збереження та відродження будь якої, будь то української, польської чи болгарської ідентичності.

Південний схід України, де розташована колишня Катеринославська губернія (нині Дніпропетровська область), був і залишається культурним пограниччям. Політика російського царизму (а потім і радянської влади) була спрямована на послаблення національної ідентичності населення, що проживає на цих територіях: українців, росіян, болгар, греків, татар, німців, поляків, чехів, білорусів,

литовців, ассирійців, караїмів та інших. Відома дослідниця Антоніна Клосковська визначає культурне пограниччя як ситуацію будь-якого культурного контакту (навіть такого, що знаходиться тільки в свідомості індивіда) [2. с. 56]. Концепція культурного пограниччя може існувати не тільки в просторовому, але і в психологічному і ментальному сенсі.

Кожне нове покоління, вступаючи в життя, застає створений попередніми поколіннями світ, приєднується до нього, вбирає його в себе і живе, спираючись на нього. Культурні явища, які, здавалося б, віджили свій час і вже забуті, раптом починають активно впливати на культуру нового часу, а іноді і входити в неї. Але нові генерації, освоївши спадщину, яку вони отримали з минулщини, не обмежуються нею, а створюють власну культуру. Спадковість – одна із закономірностей суспільного розвитку і розвитку культури в тому числі. Завдяки спадковості людство опановує досягнення попередніх епох, а сама культура знаходить можливість постійного розвитку. Розвиток суспільства і розвиток культури можливий тому, що людина і людство зберігають у своїй пам'яті те, що відбувалося в минулі століття, що відкрито, що пізнане, що стало відомим. Пам'ять про минуле зберігається в пам'ятках культури. Це у тому числі архітектурні об'єкти, що мають художню цінність або пов'язані з діяльністю видатних особистостей (видатні архітектори різних епох), з важливими історичними подіями. Вони зберігають історію і культуру, своєрідність і особливості країни і народів, що її населяють.

На формування і збереження ідентичності впливають багато факторів, такі як: рідна мова, релігія, навколишнє соціальне середовище, культура та культурна спадщина. У кожного народу в залежності від природних і кліматичних умов, своєрідності історичного розвитку, національних особливостей склалися свої звичаї, звички, обряди, символи, форми спілкування, знакова система. І, звичайно, мова – головний носій культурної пам'яті і традицій кожного

народу. Взаємодія традицій і новаторства має велике значення для розвитку мистецтва. Кожен вид мистецтва має свої художні засоби, свої техніки, знайдені та накопичені майстрами цього мистецтва, свою образну мову. Без оволодіння мовою мистецтва неможлива художня творчість. Традиція – це є ґрунт для творчості, а кожен творець бере з цього джерела те, що для нього є близьке. І так народжується мистецьке різноманіття.

Але порушення зв'язку між традиціями і новаторством, відмова від того, що напрацьовано століттями, загрожує руйнацією мистецтва.

Надзвичайно важливим фактором при формуванні ідентичності є ступінь взаємодії з власною культурою і культурною спадщиною. Як зазначила А. Клоковська: «...асиміляція культури ... національна ідентифікація є частиною і фактором глобальної особистості та ідентичності» [З с. 112]. За визначенням Антоніни Клоковської, культурна спадщина, або культурне надбання, – це сукупність матеріальних та нематеріальних об'єктів разом із пов'язаними з ними духовними цінностями, історичними явищами та звичаями, які вважаються гідними правового захисту. Культурний характер об'єктів, що виникає в процесі людської діяльності, культурна спадщина є важливою частиною нашої історії, соціального устрою та традицій. Пам'ять про минуле зберігається в пам'ятках культури, зокрема в архітектурних спорудах, створених видатними архітекторами різних епох. Вони зберігають історію та культуру, самобутність та унікальність країни та її народів.

Архівні матеріали південного сходу України практично не дійшли до наших днів через революцію 1917 року, Другу світову війну і, головним чином, в результаті політики, що проводилася Радянським Союзом.

На жаль, часто трапляється, що, захоплюючись деякими історичними спорудами, ми не знаємо точного імені цього архітектора, який створив цю будівлю. Часто буває,

що будівля, не вважалася архітектурною цінністю, бо про автора і період створення якої не було даних. Вона руйнувалася або перебудовувалася. Свідомо чи несвідомо, але безіменність архітектурної пам'ятки сприяє руйнуванню і забуттю її цінності.

Архітектурна спадщина архітекторів дорадянського і пострадянського періодів, в тим і період модерну, та її місце в архітектурному ландшафті південно-східної України були недостатньо досліджені. Розглядаючи архітектурні пам'ятки в Україні, часто можна знайти згадки про міський розвиток України в контексті історичних періодів, зокрема радянської епохи. Епоху радянського авангарду в Україні розглядають Олексій Биков і Євгенія Губкіна [4. 34.], Світлана Смоленська [5. 30.], розглядає проблему збереження спадщини житлового функціоналізму, наприклад, у Львові, і Надія Антоненко [6.10.] розглядає актуальні питання дослідження сучасних архітектурних пам'яток у контексті містобудівної культури другої половини ХХ століття. Середовище архітекторів-містобудівників на пограниччі, яким є південно-східня частина України, теж національно мозаїчно. Можна зустріти, що видатних творчих і наукових діячів в царській Росії подавали не за національністю, а за віросповіданням або, як часто і в радянському союзі, подавали всіх як російських. Часто дослідженню про розвиток містобудування не достатньо висвітлюється багатонаціональне середовище архітекторів і того специфічного впливу, який вони внесли до архітектурної палітри міста [7. с.63]. Також може бути вузько спеціалізованої спрямованості, наприклад, про німецьких містобудівників [8. с.150].

Метою нашого дослідження є збір та презентація багатонаціональної спадщини на переломі ІХХ/ХХ ст на південному сході України, яка є гідним доповненням до багатонаціональної палітри культурної спадщини, в даному випадку міста Дніпро (колишнього Катеринослава), враховуючи її потенціал для збереження як знакових пам'яток.

Новою науковою особливістю є те, що архітектурна спадщина архітекторів іноземців з Катеринослава (сучасного Дніпра) досі була мало досліджена. Автори описують та аналізують архітектурну спадщину польських архітекторів культурного прикордоння південно-східної України.

У статті використано архівні дослідження, історичні методи та системний аналіз. Новизна цього дослідження полягає в тому, що архітектурна спадщина архітекторів іноземців, які жили та працювали у Катеринославі (сучасному Дніпрі) досі мало досліджена, але то культурна спадщина України, яка досталася нам, нащадкам. Мета авторів описати та проаналізувати архітектурну спадщину іноземних архітекторів на культурному прикордонні південно-східної України, міста Катеринослав в часи епохи модерн.

Губернське місто Катеринослав (нині Дніпро) було засноване наприкінці XVIII як південна столиця Російської Імперії. Місто швидко розвивалося і на межі XIX–XX ст. мало високий рівень індустріалізації, потужну промисловість. Тому Катеринослав став одним із центрів тяжіння для жителів всієї Російської імперії. Тут мешкали представники багатьох національностей, різних віросповідань і тому це місто є добрим прикладом для вивчення культурологічних процесів, що відбувалися в той час.

Взаємний вплив різних культур пограниччя, що існували в умовах загальної політики асиміляції з боку імперського центру, роблять пошук, дослідження, увічнення спадщини іноземних архітекторів дуже цікавим і важливим.

Як уже згадувалося, південний схід України це культурне пограниччя, що являє собою, за визначенням проф. Л. Сухомлинова, справжній котел культур [9. с. 13]. Катеринослав на переломі XIX–XX століть був містом виключно цікавим, оскільки в цей період радикально змінив своє обличчя, став багатосплавним центром культури південного сходу царської імперії. Катеринославський модерн типологічно відповідає стильовим напрямкам Європи, але вирізняється

самобутністю в архітектурній подачі художньої мови. Середовище архітекторів-містобудівників теж національно мозаїчно. Недарма, як ми говорили, місто, що розвивається, притягує творців. На тлі споконвічно російських прізвищ, таких, як – Микола Насєдкін, Олександр Красносельський, Олексій Бекетов, – рясніють іноземні. Як не згадати про француза Людвіга Шарлемань (1784–1845 рр.), шотландця Вільяма Гесте (1763–1832 рр.), німця Фердинанда фон Гаген, (1849 – ... рр.), швейцарця Давида Вісконті (1772–1838 рр.). Треба також згадати італійців братів Євгена та Олександра Бернардацці, меноніта Дітріха Тіссена, поляків Олександра Миклашевського, Олександра Векшинського (1859–1908 рр.), Альфонса Богуславського, династії Бродницьких і Харманських.

На жаль, у багатьох випадках ми здогадуємося про національність тільки за звучанням прізвища або (якщо є) за місцем народження, оскільки важко знайти в джерелах не тільки національність, але часто навіть точні дати народження. До того ж, як вже писали, можна зустріти, що видатних творчих і наукових діячів в царській Росії подавали за віросповіданням і писали – росіянин, а в радянському союзі, подавали всіх як російських, іноді додаючи, наприклад, «німецького походження» або «русифікований німець». Прикладом може послужити інформація типу: Бенуа Микола Леонтійович – російський архітектор, народився ... в родині придворного метрдотеля Луї Жюля Бенуа; Шарлемань Людвіг – російський архітектор, майстер ампіру, представник художньої династії Шарлеманей... народився в 1784 році в Петербурзі, в родині французького майстра живопису Жана Батиста Бодє (Шарлеманя), Вільям (Василь Іванович) Гесте – російський інженер і архітектор шотландського походження. І, попри наочність плодів русифікації, – всі вони представники не тільки певних престижних університетів і шкіл, а й носії своїх культур і традицій, які, безсумнівно, зробили відбиток на їхньому світогляді та творчості.

В архітектурі Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. – багата палітра архітектурних напрямків: російський стиль, еkleктика, ремінісценції ордерних стилів – неоренесанс і неокласицизм, пошуки національних форм, модерн. Конкретні архітектурні рішення залежали від кваліфікації та художніх смаків архітектора, пристрастей, смаків, можливостей замовника, чи то муніципалітет або приватна особа.

Багато споруд створено архітекторами дуже різними за своїми творчими вподобаннями, школами та традиціями, тому будівлі відрізняються засобами художньої виразності, пластичним декором, загальним композиційним рішенням. У 1912-1914 рр. італійці, брати Олександр та Євген Бернардацці, були авторами проєкту добудови Головного корпусу Гірничого інституту (сучасний проспект Яворницького, 19). Академік архітектури Давид Вісконті родом із Швейцарії. Він є автором багатьох проєктів в Катеринославі: зокрема, проєкту Контори іноземних поселенців (проспект К. Маркса, 64), що був остаточно завершений в 1890-х рр.

Фердинанд Августович фон Гаген, німець за походженням, з 1886 по 1890 рр. – міський архітектор Катеринослава. Відомий багатьма реалізованими проєктами, до яких належить проєкт міських казарм на Озерному базарі для Феодосійського полку (1886 р.), проєкт колектора на Троїцькому базарі від вулиці Троїцької (Червона) до вулиці Першозванівської (1888 р.), проєкт міських казарм на Циганській площі (проспект Пушкіна, 36) (1889 р), новий корпус міської Олександро-Маріїнської лікарні (на території лікарні ім. Мечникова) (1890 – 1891 рр.)

У 1913 році була завершена нова чудова забудова – *English Club Theatre* (Театр Шевченко, вул. Воскресенская, 5), спроектована й вибудована архітекторами Олександром Петровецьким, Федіром Булацелем і С. Харманьським.

Людвіг Шарлемань архітектор, майстер ампіру, француз за походженням, представник художньої династії Шарлемань, у 1830–1840 рр. разом з архітектором П. Вісконті

розробив у Катеринославі проєкт Свято-Троїцького кафедрального собору, а в 1837 році, з тим же архітектором П. Вісконті, – проєкт Успенської церкви.

Микола Бенуа, француз, – автор проєкту церкви в Павлограді Катеринославської губернії і проєкту каплиці в селі Знам'янка Катеринославської губернії.

Вільям Гесте, архітектор шотландського походження, наприкінці 1790-х рр. розробив проєкт Острога та казначейства в Катеринославі. У 1806 році – проєкт Катеринославської Духовної семінарії.

Дітріх Тіссен, німець-меноніт, батько якого на початку ХІХ століття переселився з Гданська на південний схід Імперії Російської, а саме в повітове місто Олександрівськ (Катеринославська губернія), де було велике поселення менонітів. Тіссен проєктував в основному приватні і прибуткові будинки. Він віртуозно володів прийомами різних варіантів стилю модерн, а так само ренесансу і неокласицизму,



Фото 1 Будинок архітектора Тіссена

збагатив своїми роботами архітектурну палітру міста і залишив помітний слід в катеринославській архітектурі початку ХХ століття.

Серед особливо вдалих робіт архітектора, які внесли різноманітність в архітектурний пейзаж Катеринослава, можна назвати власний особняк Тіссена у стилі англійського модерну – «модерн-стайл», – побудований в 1900-х роках (точна дата невідома) (Фото 1).

Тіссен побудував на розі вулиць Козачої і Фабра два дохідні будинки: будинок Корецького на вулиці Воскресенська, 8 і будинок Міренбурга (ріг вулиць Воскресенської і Тихої (Мечникова)). Хочемо зупинитися саме на цих архітектурних об'єктах. В них особливо проявляються етнічні пристрасті зодчого, який додав свої кольори в багатонаціональну архітектурну мозаїку Катеринослава. За характерними рисами особняк Тіссена нагадує палац в англійському варіанті модерну, а саме «*neuestile*». Двоповерховий будинок з високим цоколем, прикрашеним гранітними блоками, характерним балконом і гостроверхими завершеннями нагадує будинки Північної Європи.

Тіссен взяв курс на раціональний модерн і тим самим задав моду на новий архітектурний стиль у місті на початку 1910-х років. Резиденція також відрізняється ідеальною організацією простору як усередині, так і на території маєтку. Це одна з найкращих у місті резиденцій у стилі модерн. Перейдемо тепер до знаменитих дохідних домів зодчого: будинку Корецького та будинку Міренбурга. Обидва будинки – чотириповерхові, з мансардами; знаходяться в діловому центрі міста один від одного на відстані всього одного кварталу симетрично головному проспекту. Обидві будівлі в стильовому відношенні втілюють риси ренесансу і модерну.

У 1895-1896 роках поляк архітектор Л. Бродницький разом зі своїм польським колегою-архітектором Станіславом А. Харманським спроектував «Аудиторію публічних

читань», яка була збудована в центрі міста в 1896 році (вул. Половицька, 42). Двоповерхова цегляна будівля «Аудиторія» виконана в провінційному варіанті еkleктизму, схильючись до неокласицизму.

Не можна пропустити ще одну перлину Катеринослава – так званий «Будинок Яворницького» (фото 2). Ця будівля, збудована Л. Бродницьким у 1905 році, вирізняється своєю цікавою архітектурною формою, сповненою поезії та атмосфери (площа Шевченка, 5). Розташований поблизу паркової зони, будинок нагадує міську віллу з силуетом старовинних готичних фортець або англійських маєтків. Червоноцегляний «Будинок Яворницького» з виступаючою зовнішньою формою, що слугує мезоніном, похилим дахом та видовженими вікнами одразу став міською пам'яткою. Інтер'єр



Фото 2 Будинок архітектора Бродницького (будинок Д.Яворницького)

зали прикрашений унікальними фресками художників М. Струннікова та Т. Пшичепа, що зображують козаків та фрагменти української історії. Будинок Яворницького є живим прикладом мультикультуралізму, що проявляється на культурних пограниччях.

Яскравим прикладом катеринославського модерну є плід органічної співпраці українського, російського та польського архітекторів, – Будинок Хреннікова (арх. В. Хренніков, П. Фетисов, Л. Хойнавський). В архітектурній стилістиці будинку прочитується домінуючий вплив української народної творчості, з огляду на ідеї та художні уподобання архітектора і замовника в одній особі – Володимира Хреннікова. Він вирішив пропагувати українську культуру в камені, і на розі Катерининського проспекту і Первозванівської вулиці побудував будинок в українському стилі (фото 3). Це монументальна п'ятиповерхова споруда (в даний час готель Україна) з шатровими надбудовами, схожими на куполи старих запорізьких церков. По обидва боки центральної вежі були дерев'яні лоджії (будівля зазнала деякі зміни). Віконні отвори – своєрідні, а над ними пишні, розписані різнобарвною глазур'ю українські народні орнаменти, що нагадують декоративністю Петриківський розпис з птахами (на будівлі – павичі). Будівля характеризується виразними елементами еkleктики, величезною кількістю пластичного декору різного типу, який підпорядкований цілісній, композиційно організованій структурі площини фасаду.

Творча співпраця архітекторів різних національностей і командна робота в цілому, що дуже часто зустрічалося у проектуванні будинків Катеринослава, не повинна викликати подиву. Іноді над проектом працює група архітекторів, не рідко інтернаціональна.

Так будівлю Вищого гірського училища і будівлю Англійського клубу в 1890-1891 роках було зведено за проектами творчої команди архітекторів. Автори Вищого гірного

училища – О. Бекетова. С. Харманського, Ф. Бучаєжа, О. Петровецького. Ці приклади не є поодинокими.

Спадкоємність культури реалізується в історичній перспективі завдяки культурній спадщині, в якій є місце для



Фото 3 Будинок архітектора Хреннікова

відродження забутих цінностей і переосмислення відкинутих цінностей.

Зараз в цій статті ми намагалися описати і представити архітектурну культурну спадщину, яка була забута і невідома не тільки світу, а й жителям міста, а знання про неї є предметом постійного особистісного вибору.

Існування в часі – ключова особливість культурної спадщини. Тепер ми оцінюємо культурну спадщину з точки зору сьогодення, маючи можливість повністю зрозуміти маловідоме минуле, оцінити його. Пізнаючи своє культурне минуле, трансформуючи його і додаючи йому цінності, ми змінюємо себе, ми формуємо свою ідентичність, не завжди усвідомлюючи це. Переосмислюючи минуле, ми шукаємо в ньому моделі сьогодення.

Історичні знання необхідні для побудови ідентичності, і це ясно підтверджується зусиллями багатьох поколінь, які з усіх сил намагалися зберегти і передати її навіть ціною власного життя. Як релігійним, так і національним меншинам варто підтримувати зусилля по збереженню історичної пам'яті, оскільки це невід'ємний елемент боротьби за свою ідентичність. Можливість повернення до культурних джерел самотності, які виникли після відновлення незалежності України, відкрилася можливість дослідження, відродження і поширення польської культури в мультикультурному просторі південного сходу України.

Для збереження ідентичності необхідна спадкоємність поколінь, що дуже важливо. Специфічні риси, характерні для даного місця, повинні мати таку форму, щоб вони не згасали, а розвивалися. Художні образи архітектурних об'єктів – це, перш за все, показник творчого потенціалу епохи, її духовної, політичної та ідеологічної атмосфери.

Важливо наше сприйняття, наші асоціації. Успадкувавши ставлення до об'єктів, в нашому випадку до пам'ятників архітектури, ми сприяємо збереженню від забуття художніх досягнень наших предків, тобто їх культурної спадщини,

що має істотний вплив на формування національної ідентичності. Відображає це архітектурна спадщина, яку ми намагаємося врятувати від забуття, тому що самим своїм існуванням воно формує національну ідентичність.

Джерела та література

1. Appadurai A., Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji, przeł. Z. Pucek, Kraków 2005. 156 с.
2. Kłoskowka A., Kultury narodowe u korzeni, Warszawa 2012. 470 с.
3. Kłoskowka A., Kultury narodowe u korzeni, Warszawa 2012. 470 с.
4. Биков О, Губкіна С., Soviet Modernism. Brutalism. Post-Modernism. Buildings, вид. Основи, 1919. 258 с.
5. Смоленська С., Архітектура авангардного Модернізму в Україні: генеза та спадщина. https://old.lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2017/5725/avtoreferat_min.pdf (дата звернення 26.07.2025).
6. Антоненко Н., http://www.skz.pl/skz_files/WK/WK/Wiadomosci_Konserwatorskie_nr_62.pdf (дата звернення 10.08.2025).
7. Коровкіна А.А., Развитие архитектуры стиля модерн в городе Харьков: Матеріали всеукраїнської науково-технічної конференції. Листопад 2017 р. Харків 2018. С 63-66
8. Парамонов А. Ф. Німецький альбом ХХІ век, вид. Харківський частний музей усадьби 2020. 232 с.
9. Сухомлинов О., Особливості етнокультурної палітри північного призов'я, Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje, за ред. J. Kryza, Piła–Berdiańsk 2012. 115 с.

Annotation

The article is devoted to the question of architectural heritage of the turning point of the 19th-20th century on the cultural borderland, which is the south-east of Ukraine on the example of Yekaterinoslav (Dnieper). During this period in the city worked such architects as A. Beketov, Italians Visconti brothers, Menonite Dietrich Thyssen, dynasties of Poles. The article examines the architectural heritage of foreign architects who worked during this period.

ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ ПІД ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Широкомасштабна війна путінської РФ проти України одразу і суттєво змінила підходи до вивчення теми Голокосту [1, с.6]. Зокрема, насамперед це вплинуло на освітян, які фахово викладали історію Другої світової війни, історію Голокосту. Вчителі історії, студенти, науковці, викладачі вишів, ставши на захист країни зі зброєю в руках чи опинившись в евакуації, на прифронтових або навіть окупованих територіях, набули особистого досвіду уже цієї війни. За цих обставин вивчати і викладати історію Голокосту так, як ми це робили до 24 лютого 2022 р., більше неможливо. Бо на тлі масових злочинів, учинених російськими загарбниками проти цивільного населення в Україні, напрошуються нові аналогії, порівняння путінської Росії із тоталітарними режимами минулого і т. п. Тобто, ми почали думати над зміною парадигми. Адже неправильно і неможливо готувати навчальні посібники, тексти чи викладати історію Голокосту і при цьому робити вигляд, що ніби нічого не відбувається тепер, під час російської агресії та війни проти України.

Загалом процес викладання та дослідження історичної долі українських євреїв у добу панування націонал-соціалізму почався одразу після розпаду СРСР. Проте цей процес не можна маркувати як такий, що вже завершився. Очевидно, що є досягнення в царині гуманітарного та історичного знання в суверенній Україні, але багато викликів залишаються на порядку денному [2, с11].

Одна з причин такого становища стосовно вивчення історії Голокосту полягала у тому, що українці не мали власної держави і перебували під владою комуністичної диктатури.

Після пережитих жахів Другої світової війни українське і єврейське населення зіткнулися із латентним радянським антисемітизмом і українофобією в умовах системи, яка не заохочувала толерантність і правду. Радянська імперія правила підвладними народами колоніальними методами, нав'язуючи їм свою культуру і політику пам'яті. Це призвело, зокрема, до того, що навіть в єврейських родинях у період після Другої світової війни тема Голокосту замовчувалася. Виникла парадоксальна ситуація, коли офіційно ці теми були табуйовані, але єврейські та українські сім'ї і надалі залишалися носіями забороненої і при цьому звичай відмінної пам'яті. Після 1991 р. про ці теми нарешті стало можливо говорити, і про них заговорили. З єврейського боку, це були єврейські громади, які ставили пам'ятники жертвам Голокосту, збирали і публікували свідчення очевидців. Молода Українська держава, яка постала на уламках радянської імперії, не забороняла цю активність, але і не особливо підтримувала [3, с. 121–122]. Не спромігшися запропонувати суспільству сучасну модель інклюзивної культури пам'яті, вона залишила ці складні теми й, зокрема, тему Голокосту на відкуп суб'єктам громадянського суспільства, кожен з яких став опікуватися «своєю» пам'яттю. І навіть у сучасній Україні, де сформувався міцний консенсус щодо неприйнятності ксенофобії, державна історична політика все ще має проблеми із включенням єврейського наративу в загальноукраїнську історію. Очевидно, що для сучасної української історичної науки головним концептом у вивченні цієї проблематики був і залишається такий підхід: історія українського єврейства, в тому числі історія Голокосту на наших землях – це невід'ємна частина історії України, це наша історія.

Також важливим на сьогодні залишається питання українсько-єврейських взаємин. Після того, як євреї понад два тисячоліття тому втратили свою державність, єврейські мудреці виробили формулу виживання спільноти в умовах

діаспори. Остання вимагала приймати закони держави проживання як свій власний закон. Бути лояльним до держави, у якій ти живеш, не означає втрату своєї єврейської ідентичності. Євреям України важливо усвідомити, що людина одночасно є носієм декількох ідентичностей, і намагання стати свідомими українськими громадянами та брати участь у житті країни не ставить під сумнів їхню етнічну ідентичність. З іншого боку, українці повинні перестати боятися власної історії, визнавати і відверто говорити про помилки минулого. Формулою примирення, можливо, могла б стати відома сентенція «ми вибачаємо і просимо вибачення». Зрозуміло, що таке примирення не може бути легким, і досвід українсько-польського примирення на тлі дискусії щодо відповідальності українців за трагедію на Волині у 1943 р. є тому доказом. Обом нашим народам потрібно усвідомити свою відповідальність за пам'ять про минуле, визнати взаємні провini, поставити крапку і рухатися далі. Це потрібно ще й тому, щоб спільно дати відсіч ворогу, який напав на нас. Про те, що процес зближення українців та євреїв в Україні відбувається, свідчить і той факт, що сьогодні на фронті проти російських загарбників воює чимало представників єврейської спільноти. Причому, багато з них, як, наприклад, професор Максим Гон, роблять це добровільно [4, с.35]. Спільність долі українців і євреїв, як і схожість цінностей, які вони сповідують, стали ще очевиднішими на тлі тієї боротьби, яку ведуть нині українці та ізраїльтяни за власне існування та збереження своїх держав.

Уже зараз незаперечним видається факт, що дослідження і проблематика історії Голокосту матиме в поствоєнній Україні свою специфіку, відмінну від інших країн, де ця тема залишатиметься в переліку головних університетських курсів і де виходить неймовірно велика кількість публікацій. Про це потрібно буде дискутувати. Я впевнений, що українська еліта знайде відповідь і на цей виклик. На рівні парадигм і методології зміниться, очевидно, місце

розташування порівнюваних явищ. Якщо раніше характерні особливості Голокосту як безпрецедентного в попередній історії злочину виводилися внаслідок порівняння Голокосту із трагедіями минулого, то в українських умовах Голокост скоріш за все стане тим «еталонним» злочином проти людяності, з яким порівнюватимуться злочини путінського режиму і його армії, скоєні в Україні в наш час [5, с.11].

Також важливим залишається застосування світового досвіду вшанування пам'яті жертв Голокосту для комеморації сучасної російської війни проти України. Це питання є для нас справді дуже актуальним. Цивілізований світ за час, що пройшов після Голокосту, накопичив величезний досвід вшанування пам'яті його жертв. Набір комеморативних практик, який використовується при цьому, також дуже широкий. Це і музеї, такі, як, наприклад, у Вашингтоні, Єрусалимі чи Амстердамі, меморіали на кшталт Берлінського комплексу в пам'ять про знищених євреїв Європи тощо. Також не слід забувати і про документальні та дослідницькі центри, бази даних і т. п., які теж є формою збереження пам'яті. Насправді Україна вже давно застосовує світовий досвід комеморації Голокосту для увіковічнення пам'яті, наприклад, жертв Голодомору 1932–1933 рр. Зараз цей досвід знову може стати і вже стає у пригоді: опитування жителів Київської області, які пережили російську окупацію в 2022 р., проводилося на основі методик, відпрацьованих раніше на численних інтерв'ю зі свідками Голокосту. Правильно організований збір матеріалів про події сучасної війни, про її героїв, жертв серед цивільного населення тощо, а також використання сучасних мультимедійних технологій для її комеморації – це ще два важливі напрями, де може бути використаний досвід комеморації Голокосту [6, с. 120].

Під час російської війни проти України для дослідників з'явилася ще одна нова тенденція та одночасно виклик – відповідальне порівняння злочинів тоталітарних режимів минулого століття зі злочинами сучасного російського

політичного режиму. небезпека сучасної злочинної російської ідеології – рашизму – для європейського простору, не лише для України як терену російської агресії, полягає у використанні давно сформованих кліше, зокрема – в уявленні «добрих» рис комунізму на тлі засудження нацизму як найбільшого світового зла. В цьому випадку ми звертаємося до теми про покаране й непокаране зло. Якщо над злочинами націонал-соціалізму відбувся міжнародний трибунал і ця ідеологія була засуджена як антилюдська та злочинна, носії цієї ідеології були марковані як ті, хто був звинувачений у злочинах проти людяності, то у випадку зі злочинами комунізму, зі злочинами сталінського режиму такого не відбулося.

В Україні культура пам'яті про жертви Другої світової війни має абсолютно протилежний сенс та зміст, на відміну від країни-агресорки. За роки державної суверенності України громадянське суспільство разом з державними інституціями повільно, але поступово створили культуру пам'яті про українських євреїв, жертв Голокосту. Це і меморіальні місця, вшанування пам'яті жертв масових убивств, учинених нацистами на нашій землі, це музейні експозиції, освітня і наукова робота. Загалом, сьогодні на теренах сучасної України дослідниками визначено близько 2000 місць масових поховань українських євреїв, що були вбиті нацистською окупаційною владою у 1941–1944 роках. Не менше ніж 1300 з цих місць саме за період суверенності України облаштовані, встановлені пам'ятні знаки, меморіали тощо [7, с.27].

У цьому зв'язку буде важливим навести приклад саме такого ставлення до збереження та вшанування пам'яті жертв Голокосту і, загалом, жертв Другої світової війни на українських землях.

До прикладу, у 2012 році міський голова Іванополя на Житомирщині відкривав пам'ятник убитим євреям і ромам. Себто два пам'ятники. В Іванополі жило 800 євреїв, і всі, хто був на той момент, усі були вбиті. Й роми там

були, осіли, їх усіх зібрали і вбили теж. Одна лишень жінка з Іванополя, єврейка, залишилася, це до питання про тотальність, Голокост, антисемітизм і про те, що не було ніяких варіантів. Ми маємо це пояснювати, коли кажемо про відмінності двох тоталітарних режимів. Тож за дослідженнями виходить, що там загинуло близько 80 ромів і 800 євреїв. Це приблизне по країні співвідношення, коли ми кажемо про вбивство цих спільнот під час нацизму. І от міський голова, на відкритті пам'ятника у 2019-му, тобто 5 років тому, казав: «Дивіться. Ось ми наших односельців повернули додому. Ми відкрили їм пам'ятник, ми нарешті вшанували їхню гідність, ми маємо пам'ятати про наших мертвих». Саме у цьому полягає різниця між нами, вона величезна: хоч би якими були, хоч би які внутрішні поділи ми мали, та ми інакші, ніж той ворог, що на нас нападає. Бо він ненавидить нас через те, що ми інакші, що поведимося по-іншому. Бо той молодий Івано-Пільський міський голова казав, що ми повернули пам'ять про них та їхню гідність. А тепер він каже, вшановуючи пам'ять жертв Другої світової війни, що це наша зброя проти російського агресора, який атакує нас. Таким чином, сьогодні вшанування пам'яті – це наша зброя проти Росії. Ми пам'ятаємо наших мертвих, ми сильні цим. Усе це неможливо було уявити в часи комуністичної диктатури на наших теренах. А диктаторський, тоталітарний режим сучасної Росії є логічним продовженням сталінського комуністичного режиму, який, як і його злочинні попередники, є за своєю суттю антиукраїнським і антисемітським, а загалом – просто ксенофобським. На початку повномасштабної війни це було яскраво продемонстровано самими російськими агресорами, коли протягом березня 2022 року російські ракети влучили спочатку на терени Бабиного Яру в Києві (1 березня, тоді загинуло п'ятеро людей, що були в цей час на території меморіалу), а потім ворожі ракети зруйнували знак Менори в Дробицькому Яру в Харкові (26 березня) [8].

В останнє десятиріччя російська пропаганда стала атакувати українську культуру пам'яті, і пам'ять про війну та Голокост зокрема, стала полем битви України з ненависним російським політичним режимом. Тут варто наголосити, що йдеться про так званий Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр (МЦГБЯ). Проросійська фундація, підтримувана російськими фінансовими колами, що спонсорували Путіна і війну проти України, з'явилася на полі української культури і політики пам'яті у 2016 році [9]. Керівництво цієї фундації пропонує українському суспільству і Українській державі створити на теренах Бабиного Яру величезний Музей Голокосту, нав'язує власну концепцію такого музею і своє фінансування, ігноруючи думку й українських істориків, і української громадськості загалом, спираючись майже виключно на допомогу закордонних експертів. Таке ігнорування є, по суті, постколоніальним ставленням до України як до об'єкта, а не суб'єкта міжнародного права. Головною небезпекою в цій ситуації є те, що фінансування цієї фундації відбувається з Росії. Кошти на Музей Голокосту в Києві, на території Бабиного Яру, – це гроші російських олігархів, підконтрольних путінському режиму. Таким чином, у сучасних політичних умовах російської агресії та війни проти України концепція майбутнього меморіального простору і музею явно буде створюватись як антиукраїнська. З відкритих джерел уже відомий так званий історичний наратив цього Меморіального центру [10, с. 1-5] загальним обсягом 289 сторінок, двома десятками експертів-істориків, серед яких були тільки три українські. Зокрема, ключовим компонентом чи елементом наративу є тема Голокосту на території Радянського Союзу. Судячи з усього, європейський контекст історії Голокосту неважливий для авторів, адже Україна з їхньої перспективи бачиться однозначно частиною не європейського, а тільки радянського простору, а Червона Армія – єдиним і найголовнішим рятівником людства від нацистського геноциду.

Зрозуміло, що в такій концепції фактично не залишається місця для багатьох аспектів історичного контексту 1930–1950 років минулого століття на українських теренах, чим максимально ускладнюється аналіз і розуміння поведінки людей у екстремальних умовах сталінської і гітлерівської диктатур, взаємин суспільства і влади в цей період. Навпаки, потрібне розкриття таких тем, як злочини сталінського режиму, антисемітизм і українофобія радянської системи до війни, під час і після неї, радянсько-німецька співпраця 1939–1941 років, злочини обох режимів проти українців, євреїв, багатьох інших народів, складнощі українського націоналістичного підпілля, його негативні і позитивні сторони, порівняння з радянським комуністичним підпіллям тощо, за допомогою яких можна вибудовувати правдивий академічний, історичний дискурс, вивести наукову дискусію про трагічне минуле, зокрема про події Другої світової війни на землях України, з чорно-білого поля у площину, де знайдеться місце всім історичним відтінкам цього періоду, включаючи жахливі та суперечливі історичні сюжети. Зрозуміло, цій дивній фундації таких складнощів непотрібно, вони просто виконують ідеологічне замовлення своїх господарів, що фінансують цей Меморіальний центр з російських джерел. Отже, ситуація з побудовою музею на меморіальній території Бабиного Яру виходить з площини академічної і, власне, культури пам'яті про жертви в царині суспільну, зокрема, політико-ідеологічну.

Як уже зазначалося, історична і культурна пам'ять про минуле, зокрема про Другу світову війну, про жертви Голокосту є сьогодні полем битви з російським агресором, і програти його неможливо, тому що сучасна Російська Федерація намагається повернути суверенну Україну до Гулагу, до концентраційного табору, яким є вона сама. Не засудженість злочинів минулого, непокаране зло має тенденцію до повторення. Злочини проти цивільних на українських теренах – спадкоємність комуністичних і нацистських

злочинів. Чи буде Нюрнберг над Гулагом нарешті? Чи буде міжнародний трибунал над путінською Росією? Саме відсутність такого трибуналу над сталінськими злочинами і створила можливість появи сучасної агресивної і загарбницької Росії [11].

Також, на мій погляд, напрошується порівняння з поведінкою злочинців у роки Другої світової війни і тепер, під час російської війни проти нас. Це цілком соціальні, звичайні члени суспільства (сталінського СРСР, гітлерівської Німеччини, путінської Росії...) з доволі звичайним набором цінностей чи, скоріше, те, що вони вважали цінностями (гарно одягатись, отримувати гроші, любити будинки, автівки...). І цей набір нормальних цінностей не заважав таким звичайним людям кожного дня (певний період свого життя) працювати комендантом табору смерті Аушвіц і відправляти тисячі людей – жінок, чоловіків, дітей у газові камери чи щоденно нажимати кнопки в своєму сучасному, російському, бойовому, смертоносному літаку і відправляти ракети і бомби на українські міста, де під цими ракетами і бомбами щодня гинуть жінки, чоловіки, діти. Після такої «роботи» і нацистський офіцер-комендант, і російський офіцер-льотчик поверталися щоразу додому, переодягалися в цивільне і читали книжки (у випадку з російським льотчиком я не впевнений) на ніч своїм дітям, яких вони, можливо, і любили. Виходить так, що за майже 80 років, що минули від знищення табору смерті Аушвіц, що був створений нацистами в польському містечку Освенцим, нічого не змінилося – складається враження, що зі звичайної людини можна створити звичайного вбивцю, особливо в умовах диктатури і тоталітаризму. Уроки історії, в усякому разі у випадку з Росією, на жаль, цьому запобігти не можуть. Варто було тільки пообіцяти німцям тоді, понад 80 років тому, «життєвий простір» на європейському Сході та можливість займатися фермерством чи росіянам сьогодні безкоштовні пральні машини і квартири в Маріуполі – і все

знову стає можливим, і знову кінець людини відбувається прямо на очах усіх.

Ще один важливий виклик, перед яким опинилися українські науковці та освітяни, що займаються студіями та викладанням історії нацистського окупаційного режиму, злочинів проти європейських євреїв, зокрема. Виклик, про який уже побіжно було згадано вище. Як викладати історію Голокосту після 24 лютого 2022 року? Що з нашим словником під час війни? Запозичення термінів, категоріального апарату з контексту історії Другої світової війни та інше. До прикладу. На початку 2022 року Український центр вивчення історії Голокосту планував освітню подорож для вчителів історії до музею та освітнього центру на місці колишнього табору Аушвіц. Наприкінці березня 2022 року мій колега – молодий український учитель історії з Маріуполя у відповідь на мій лист, що така поїздка до меморіалу в Аушвіцу відкладається з причини повномасштабної війни, відповів: «Мені вже ця подорож не потрібна, у мене тут, у Маріуполі, вже Аушвіц»... Тому за ці два роки процес викладання історії Голокосту в Україні змінився. Сьогодні перед нами в аудиторії, де читаються лекції з екстремального насильства часів Другої світової війни, стратегії виживання в гетто і т. д., сидять колеги, які самі прямо зараз, під час російської агресії і війни проти України, пережили жахи бомбардувань, втрати близьких, життя в окупації. Тому тільки у відповідальному та фаховому порівнянні злочинів диктаторських режимів та долі жертв ми можемо сьогодні говорити про таку проблематику. І, можливо, брати з неї уроки. Хоча це доволі складно, як доводить історичний досвід людських суспільств.

Уже тепер очевидно, що ця війна показала нам і всьому світу, що Україна має свою власну політичну (державну, національну, громадянську – А. П.) суб'єктність, за яку прямо зараз ми платимо життям наших громадян, і тому в російський концтабір уже ніколи не повернемося. І в царині

історичної пам'яті про минувшину також. Як зазначає відомий український учений Микола Рябчук, Україна виборола право на здобуття свого власного голосу у світі. Війна росіян та їхня агресія проти України остаточно запустила процес демонтажу російської імперської спадщини в Україні та за її межами – у ментальних і мовних кліше, в академічних програмах, у механізмах продукції та поширення знань. Оскільки всяка колоніальна влада, пише М. Рябчук, позбавляє підкорені нації політичної суб'єктності, культурної вітальності та психологічної впевненості в собі, то головна мета й водночас засіб національного визволення полягає у відновленні власного голосу, досягненні політичної суб'єктності й утвердженні геополітичної присутності поза колоніальними «сферами впливу» [12]. На мою думку, це має відбуватись і вже відбувається в усіх царинах українського життя, зокрема і у сфері історичної політики та історичної культури пам'яті. І тут важливо, щоб чинна українська влада беззастережно була на боці українського суспільства і громадян, які нині боронять власну країну від московського ворога в усіх сенсах і потребують чесного поводження з боку влади, щирої підтримки тих, хто на цей момент має від суспільства мандат на владу, яка може бути у нас в Україні лише демократичною і патріотичною.

Україна у минулому столітті потерпала від тоталітаризму – як від комуністичного, так і від нацистського: і Голодомор, і депортація кримських татар, і геноцид ромів, і Биківня, і Голокост євреїв. А тепер ми відбиваємося від такого самого жажливого ворога. Рашизм має багато ознак, що свідчать про його спадкоємність від комунізму, але також є очевидною його спорідненість зі злочинним режимом націонал-соціалізму.

Джерела і література

1. Бобров, В. О. (Ред.). (2022). Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів: електронне видання. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту. https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022
2. Подольський, А. Ю. (2020). Місця пам'яті та пам'ятники жертвам Голокосту та геноциду ромів в Україні: радянський спадок та виклики сьогодення. У Дорогами пам'яті: як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту «Захистимо пам'ять») (с. 9–28). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту.
3. Подольський, А. Ю. (2022). Збереження пам'яті про жертви Бабиного Яру: меморіальні контексти та політичні виклики сучасності. Політичні дослідження, 1(3), 121–137.
4. Гон, М. (2024). Пульсація сьогоднішньої днини. Часопис «Критика», 1–2, 34–39.
5. Бобров, В. О. (Ред.). (2022). Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року. Рекомендації для вчителів: електронне видання. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту. https://holocaust.kyiv.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022
6. Подольський, А. Ю. (2021). Місця пам'яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення. Політичні дослідження, 1, 106–122.
7. Дорогами пам'яті. Як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту «Захистимо пам'ять»): Методичний посібник. (2020). Київ: Український центр вивчення історії Голокосту.
8. Подольський, А. Ю. (2022, Березень 02). Обстріл Бабиного Яру: спадкоємність від Гітлера через Сталіна до Путіна – український історик. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/babyn-yar-obstril-voennyzlochyn/31732396.html>

9. Нахманович, В. Р. (2016, Травень 05). Бабин Яр як плацдарм для «руського мира». «Українська держава в особі Президента України має взяти на себе реальну відповідальність за комплексне розв'язання проблеми довкола Меморіалу Голокосту». День. <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetysvitovidyskusiyi/babyn-yar-yak-placdam-dlya-russkogo-myra>

10. Беркоф, К. (2016). Історичний наратив Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. МЦГБЯ. <http://babynyar.org/byhmc-news/posts/news/u-verhovnijradiprezentuvaii-konsepciu-memorialnogo-centru-golokostu-babin-ar>

11. Якубова, Л. Д. (2022, Березень 19). Анатомія расизму. Український тиждень. <https://tyzhden.ua/anatomiia-rashyzmu/>

12. Рябчук, М. Ю. (2024, Лютий 29). Україна: здобуття голосу. ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://ipiend.gov.ua/novyny/dopovid-namizhnarodnij-konferentsii-u-jokohami>

Anatolii Podolskyi

Research and Teaching Holocaust History in Ukraine: challenges during modern war

This article devoted problems of the Holocaust Studies in Ukraine during wartime. With the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian aggressor, Holocaust historians faced challenges of a conceptual and methodological nature. The large-scale war of Putin's Russian Federation against Ukraine immediately and significantly changed approaches to studying the topic of the Holocaust. In particular, this primarily affected educators who professionally taught the history of World War II and the history of the Holocaust.

Keywords: full-scale war, Holocaust history, World War II, Holocaust history research, teaching Holocaust history.

ЄВРЕЙСЬКА ПРЕСА В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

З поваленням самодержавного ладу в Російській імперії 27 лютого 1917 р., для українців як і для інших народів, що становили велику імперію, відкрився новий шлях для національного пізнання. «У всі часи, коли український народ відстоював свою незалежність від ненаситних сусідів, до боротьби прилучалися всі, хто міг тримати в руках зброю [3, с. 118]. Не був винятком і період української революції «Україну поглинув цілковитий хаос» [6, с. 443]. Отримані громадські свободи принесли хаос і на Запоріжжя, оскільки почалась активна боротьба за встановлення влади в регіоні. З'явилися нові надії на вирішення національних питань, а також ролі етнічних груп у громадсько-політичних процесах. Важливим кроком у реалізації цих проблем стала виборча кампанія до міських дум, що проводилася в Україні в липни-серпні 1917 року, а також вибори до Всеукраїнських Установчих зборів. Серед інших національних представників найбільше про себе заявило єврейське населення Запорізького краю, що було однією із найчисленніших етнічних груп регіону. Єврейське населення м.Олександрівськ (нині Запоріжжя) становило близько 40% [2, с. 33].

Єврейський політичний рух у 1917 р. на Запоріжжі розгортався в основному на засадах сіонізму, пов'язаного з підготовкою ідеологічних, політико-правових та матеріально-технічних умов для масової еміграції єврейського населення до Палестини. Крім того, численні сіоністські організації активно працювали над проблемою підвищення «культурного рівня й економічного благополуччя єврейського населення безпосередньо і в Україні» [7, с. 18].

Слід зазначити, що лави прихильників сіонізму весною 1917 р. досить швидко зростали, в цей час почали свою діяльність й організаційно самостійні відгалудження, такі як «Цейрей-ціон» та «Паолей-Ціон». Сприяючи єврейській еміграції до Палестини, члени цих організацій заявили про свої наміри боротися за демократичні перетворення в Україні.

У квітні 1917 року в Олександрівську почала виходити газета «Еврейская мысль», яка слугувала основним ідеологічним рупором сіоністського руху в регіоні. Її головною метою було об'єднання єврейських громад міста та інформування про національно-культурні та політичні програми руху. Це було особливо важливо напередодні виборів до міської думи, оскільки завдяки Лютневій революції єврейське населення вперше отримало право обирати своїх представників до органів місцевого самоврядування, до цього єврейське населення взагалі не мало свого представництва в органах місцевого самоврядування.

Видавали на Запоріжжі свій друкований орган і представники соціалістичних єврейських партій, що тісно співпрацювали з меншовиками. Зокрема, 2 червня побачив світ їхній перший друкований орган «Еврейское слово», що стояв на засадах Єврейської соціал-демократичної партії Паолей-Ціон. Аналіз змісту газети красномовно свідчить про його зв'язок із меншовицьким часописом «Друг народа». На сторінках цих видань велась активна взаємоагітація, публікувалися пропагандистські матеріали з питань подальшого блокування партій за умови проходження до міської думи. На відміну від меншовицької преси, на сторінках єврейської преси багато уваги приділялось антибільшовицькій агітації, оскільки більшовики із самого початку проявляли нетерпимість до єврейського населення.

Обидва загадані єврейські часописи мали виразний агітаційний характер, шпальти майоріли закликами і зверненнями, разом з тим багато місця приділялось проблемам самовизначення єврейського народу. Ґрунтовна стаття з цього

питання була надрукована в газеті «Еврейское слово» за 26 червня. Автор публікації, Б. Телушкін, презентуючи власну муніципальну програму, багато уваги приділяв проблемі національно-культурної автономії єврейського життя, питанням школи, освіти й мистецтва.

Сіоністи розраховували на вагому підтримку своїх співвітчизників, які займали в Олександрівську міцні економічні позиції серед представників фінансово-торговельного капіталу та дрібнотоварного виробництва.

Результати виборів значною мірою залежали від участі єврейського населення в голосуванні, а також участі в тих чи інших національних партіях та об'єднаннях, які були організаторами передвиборчих змагань. У цей час на Запоріжжі активно діяли Соціалістична єврейська робітничка партія і Партія соціалістів-сіоністів. Влітку 1917 року ці партії об'єдналися і утворили Об'єднану єврейську соціалістичну робітничу партію, що тісно співпрацювала із Всесвітньою сіоністською організацією, контактувала із УПСР. Досить сильні позиції на передодні виборів мала й національна єврейська партія, у списку якої також домінували сіоністи. Саме за єврейський національний список на Запоріжжі проголосували найбільше. Так у Мелітополі за нього проголосували 24% виборців (обрано 9 гласних), у Беряднську – 6,9% 9 (обрано 3 гласних), в Олександрівську – 14% [1]. А в Синельниково єврейське населення здобуло загальноміську перемогу, провівши в гласні думи 11 представників, тоді як конкуренти отримали 10 місць [4].

Що ж стосується загальних результатів, то ані в Катеринославській губернії, ані в Таврійській губерніях провести своїх представників до Всеросійських установчих зборів єврейським партіям і громадським об'єднанням так і не вдалося. Зовсім іншою була ситуація під час виборів до Українських установчих зборів. Національні політичні партії й об'єднання, у тому числі й єврейські, були зацікавлені в справедливому вирішенні національного питання, надто

актуального для України. Саме тому положення III Універсалу Центральної Ради про надання єврейському народові національно-персональної автономії було підтримано всіма партіями, хоч сіоністи й вважали, що єврейське питання може бути вирішене лише шляхом створення єврейської держави у Палестині [5, с.59].

У зв'язку із військовим протистоянням між прихильниками Центральної Ради та більшовиками а Катеринославській губернії на вибори прийшло лише 40,3% громадян, в Олександрівську – близько 20%. У Таврійській губернії вибори взагалі не проводилися. За таких обставин єврейський електорат краю не зміг провести в Українські Установчі збори жодного свого представника.

На сторінках часопису «Еврейская мысль», що проіснував до квітня 1918 року, детально повідомлялося про перебіг виборчого процесу, аналізувалися причини провалу на загальноукраїнських виборах. Адже більшість єврейських організацій виступали проти більшовицького перевороту і підтримували національну політику України, оскільки були зацікавлені у справедливому вирішенні національного питання. Єврейські сіоністські організації намагалися видавати свою пресу і в період Денікінщини, у часи панування на Запоріжжі Добровольчої армії. Однак близькість міста до фронту і постійне переслідування з боку більшовиків не сприяло налагодженню активної видавничої роботи. Більш сприятливі умови розгортання пресово-інформаційної роботи були в Криму, тому більшість представників єврейських сіоністських організацій переїжджає на півострів. «За весь період громадянської війни в Криму не було жовного єврейського погрому..., преса сіоністських організацій тут діяла легально і брала участь у діяльності денікінської ОРА [242, с.111].

Підсумовуючи огляд єврейської преси доби Української революції, відзначимо її внесок у антибільшовицьку агітацію та реалізацію активної партійно-політичної боротьби за побудову демократичного суспільства.

Джерела та література

1. Бердянская жизнь. 1917, 5 серпня.
2. Гвоздик В. Роль і місце єврейського населення в політичній боротьбі на Півдні України в 1917 році. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя : Просвіта, 2000. Вип. XII. С. 29-40
3. Мукомела О. Преса українських повстанців за Директорії «Отаманщини». Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомлення сьомої Всеукр. наук.-теоретич. конф., Львів, 17-18 травня 2002. За редакцією М.М. Романюка. Львів, 2002. С118-120
4. Наша боротьба. 1917, 25 жовтня.
5. Німан О.Я. єврейські партії та об'єднання України 1917-1925. Київ, 1998. 213 с.
6. Субтельний О. Україна: Історія. Київ: Либідь, 1993. 490 с.
7. Устав Союза сионистов на Украине. Киев, 1918. 16 с.
8. Яблоновська Н.В. Етнічна преса Криму: історія та сучасність: монографія. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2006. 312 с.

РОЗРОБКА МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ

Туризм у світі прийнято вважати однією з найперспективніших і прибуткових сфер діяльності, що стрімко розвиваються. У різних країнах він відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, активізації соціально-економічного розвитку, забезпеченні зайнятості населення, впливає на розвиток галузей економіки (виробництво товарів, послуг, транспорт, будівництво) [1]. При цьому розвитку туризму приділяють увагу окремі міста і цілі регіони, області, що мають передумови, ресурси для розвитку туристичної індустрії і території [2], що реалізують різні ідеї за наявності малих бюджетів, але за активної позиції апарату управління. Територіальний маркетинг сприяє зростанню привабливості конкретної території, формуванню туристичного образу, створенню пропозицій, які орієнтовані на пріоритетні ніші, а також комплексних туристичних продуктів, впливаючи на наміри суб'єктів та збільшення турпотoku. Родоначальниками стратегії розвитку територіального маркетингу є європейські та американські міста, які давно використовують окремі інструменти маркетингу, починаючи з 1960–70-х рр. Практики формування маркетингової стратегії розвитку туристичних територій містять значну кількість успішних прикладів та вибір ефективних маркетингових інструментів й технологій, актуальних для регіонів країни [3]. Так, у зв'язку з цим досвід американських та європейських дестинацій представляє особливий інтерес з практичної та теоретичної точки зору. Аналіз світового досвіду дозволить розробити комплексний підхід, виділити ефективні інструменти та перспективні напрямки, уникнути пасток та створити унікальну нішу. Кожен

з цих напрямів в умовах відновлення ринкової економіки та пошуку унікальних ніш є перспективним для туристичних територій України, представляє окремий пласт і включає значну кількість механізмів, стратегій та векторів розвитку [4]. При цьому для регіонів нашої країни характерний акцент на стимулювання туристичної та культурної галузей, інвестиційної діяльності як основи ефективного розвитку, формування унікальної регіональної ідентичності.

Дослідження туризму в регіональному вимірі і аналіз поточної ситуації дозволяє зробити висновок, що за наявності окремих стратегічних документів жодна з областей України не має єдиної чітко визначеної маркетингової стратегії розвитку туристичної території. Саме тому актуальним є розробка маркетингової стратегії розвитку туристичної території країни.

В основі дослідження досвіду впровадження стратегічного маркетингу туристичної території є вивчення туристичних територій і практики реалізації:

- туристичного маркетингу територій (Словенія);
- корпоративного маркетингу партнерства (США);
- інвестиційного маркетингу територій (Канада);
- культурного маркетингу територій (Англія);
- спортивного маркетингу територій (Греція).

На основі сучасного методу case-study класифікуються інституційні моделі територіального маркетингу, а саме: туристична, культурна, спортивна, змішана моделі, інвестиційна модель розвитку та залучення бізнесу, а також модель корпоративного маркетингу партнерських відносин.

Розглянуті приклади маркетингових стратегій розвитку територій пропонують широкий набір актуальних практик й інструментів, дозволяючи сформулювати відповідну модель стратегічного маркетингу розвитку туристичної території, яка містить такі етапи:

- 1) стратегічне бачення (місія) та стратегічні цілі;
- 2) методологія;

- 3) очікувані стратегічні результати;
- 4) Стратегія розвитку (модель стратегічного розвитку; стратегія розвитку туристичного продукту)
- 5) Маркетингова стратегія (маркетингове позиціонування туристичної території; стратегія розвитку бренда; ключові цілі маркетингової стратегії);
- 6) організаційна структура (модель управління);
- 7) план дій (конкретних заходів).

До методологічних заходів реалізації маркетингової стратегії віднесено:

- 1) ситуаційний аналіз (quantitative analysis, segment-by-segment) SWOT;
 - 2) вивчення тенденцій;
 - 3) розробка моделі та плану дій;
 - 4) вибір стратегії туристичного продукту;
 - 5) розробка маркетингової стратегії та стратегії брендингу.
- Важливими є інші види дій:
- 6) первинне опитування місцевих представників;
 - 7) опитування зарубіжних представників галузі туризму;
 - 8) індивідуальні інтерв'ю;
 - 9) семінари з представниками туристичного бізнесу та громадського сектору;
 - 10) робота з потенційними лідерами, які безпосередньо не залучені до туризму.

Стратегія містить стратегічні цілі розвитку (диверсифікація, диференціація, ефективне управління) й стратегічні напрями розвитку [5].

В стратегії розвитку туристичного продукту в повоєнному відновленні туристичних територій країни виділено напрями розвитку: діловий туризм; (business tourism); культурний туризм (cultural tourism); туризм, який спрямований на отримання першого досвіду та розширення кордонів (experience tourism); тури одного дня (day-trip tourism).

Регіонами країни розвиток туризму визначається як пріоритетна мета територіального маркетингу. Положення

відображені у цільових програмах розвитку туризму регіонів, більш того, у більшості областей України розроблено відповідні стратегії. Регіони з історичними передумовами розвитку туризму і багаті на природні чи культурні ресурси [6], першими пішли шляхом становлення територіального маркетингу, визначаючи унікальний досвід.

Стратегічні документи визначають підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту регіонів, розвиток різних видів туризму, актуалізацію пропозицій, створення сучасної інфраструктури, позитивного іміджу та бренду. Так, маркетинговий підхід стимулює соціально-економічний розвиток, підвищення добробуту населення та конкурентоспроможності території загалом.

Повоєнна маркетингова політика регіону України у сфері туризму має бути спрямована на формування позитивного іміджу, залучення інвестицій, туристів, нових мешканців, покращення якості, комфортності життя, підвищення конкурентоспроможності регіональних і локальних виробників товарів і послуг, виведення на міжрегіональний, національний, міжнародний рівень. Вона визначає: як регіон позиціонуватиметься на ринку, які унікальні пропозиції він зможе надати і які цільові аудиторії будуть пріоритетні у повоєнному періоді.

В цілому, розробка, організація та контроль комплексної маркетингової стратегії розвитку туристичної території в будь-якому регіоні країни дозволить:

- 1) систематизувати маркетингові зусилля: об'єднати окремі розрізнені ініціативи у єдину систему, забезпечивши узгодженість та ефективність;

- 2) підвищити впізнаваність регіону, сформувавши чіткий і незабутній образ конкретної туристичної території України, виділивши її унікальні переваги;

- 3) залучити інвестиції, створити привабливий інвестиційний клімат, продемонструвавши туристичний потенціал регіону для розвитку бізнесу;

4) розвинути інфраструктуру туризму, просувати туристичні ресурси конкретної області, залучаючи як вітчизняних, і іноземних туристів;

5) сформуванню лояльне ставлення суспільства, залучити жителів регіону до процесу його розвитку, підвищити їх гордість за свою територію, локацію, місто тощо.

Джерела та література

1. Tsviliy S. Tourism industry methodology: potential for business development and regulation in countries of the world. *Economics and Region*. 2024. № 3 (94). Pp. 30–40. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2024.3\(94\).3479](https://doi.org/10.26906/EiR.2024.3(94).3479).

2. Tsviliy S.M., Mykhailik D.P., Gurova D.D., Ogloblina V.O., Korniienko O.M. Strategy for the Development of the Investment Potential of the Tourism Industry of Ukraine in the International Economic System. *Theoretical and Practical Research in Economic Fields*. 2024. Vol. 15. №3. Pp. 601–619. DOI: [https://doi.org/10.14505/tpref.v15.3\(31\).08](https://doi.org/10.14505/tpref.v15.3(31).08).

3. Цвілій С.М. Конструктивна модель реалізації потенціалу індустрії туризму України в європейському геоекономічному просторі. *Збірник наукових праць ТДАТУ імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2024. № 1(50). С. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2519-884X-2024-50-7>.

4. *Маркетинг в туризмі : навчальний посібник*. / С. М. Цвілій, Т. С. Кукліна, В. М. Зайцева. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 260 с.

5. *Маркетинг в готельно-ресторанному господарстві : навчальний посібник*. / С. М. Цвілій, Т. С. Кукліна, В. М. Зайцева. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2023. 260 с.

6. Zaytseva V.M., Tsviliy S.M., Demko V.S., Klopov I.O., Kovalenko V.I. Internalization of the investment environment in the international tourism industry. *Apuntes del CENES*. Vol. 43. № 78. 2024. Pp. 91–123. DOI: <https://doi.org/10.19053/uptc.01203053.v43.n78.2024.16971> URL: <https://revistas.uptc.edu.co/index.php/cenes/article/view/16971/14266>.

**НАУКОВІ ШКОЛИ З МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Матеріалознавство в Україні – один із пріоритетних напрямів науки, що вивчає будову, структуру, властивості матеріалів та зв'язок між ними.

Матеріалознавство сформувалось як наука на початку ХХ ст. і концентрувалось у декількох високорозвинених країнах світу. З розвитком науки і техніки розширювався перелік використовуваних матеріалів з оптимальними властивостями: конструкційних, функціональних, композиційних, напівпровідникових, полімерних, наноматеріалів. Тому матеріалознавство набуло статусу глобальної науки, і майже кожна країна інвестує в створення і дослідження матеріалів. Україна має потужні матеріалознавчі центри та промислові підприємства, які наразі роблять тему роботи надзвичайно актуальною.

Проблему досліджено в поодиноких працях Національного університету «Запорізька політехніка», а саме: «Запорізький національний технічний університет. Історичний нарис (1900-2005 рр.)» [1] та «Національний університет «Запорізька політехніка – 120» [2].

Комплексного дослідження теми історії розвитку матеріалознавства на сьогодні не існує, також немає належного методичного забезпечення, підручників чи навчальних посібників як у НУ «ЗП», так і в Україні загалом. Тому пропонується робота має практичне значення для розвитку матеріалознавства як фундаментальної науки.

Метою дослідження є висвітлення напрямів наукових шкіл з матеріалознавства в НУ «Запорізька політехніка».

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- розглянути історію створення матеріалознавчих наукових шкіл;
- відстежити діяльність науковців університету;
- відобразити співпрацю закладу вищої освіти з галузевими підприємствами.

Наукова школа «Матеріалознавство та термічна обробка» заснована Натаповим Б.С. професором, д-р техн. наук, заслуженим діячем вищої школи України у 1945 році [1, с. 280]. Науковими керівниками школи були: професор, д-р техн. наук, заслужений діяч науки і техніки України, академік АНУ Коваль А.Д (1983 – 2012 рр) [2, с. 51]; професор, д-р техн. наук, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Беліков С.Б. (2013–2021 рр). Він був удостоєний почесного звання «Заслужений працівник освіти України» (2003 р.) [2, с. 49].

Основні напрямки наукової діяльності:

- теоретичні можливості, щодо структурних змін в металевих та неметалевих системах (Ольшанецький В.Ю., Кононенко Ю.І.);
- дослідження структурно-магнітного стану аустеніту у хромонікелевих та марганцевих сталях (Сніжної Г.В., Ольшанецький В.Ю.);
- дослідження структури та властивостей сплавів на основі нікелю, ренію та заліза для аерокосмічної техніки (Беліков С.Б., Грешта В.Л., Глотка О.А., Андрієнко А.Г., Грабовський В.Я., Вінніченко В.С.);
- розробка та дослідження магнієвих сплавів для авіації та медицини (Шаломєєв В.А., Айкін М.Д., Лук`яненко О.С.);
- розробка корозійностійких феритні матеріалів для газотурбобудування (Грешта В.Л., Лазечний І.Н., Климов О.В.);
- дослідження титану та розробка нових сплавів на його основі (Грешта В.Л., Ткач Д.В., Павленко Д.В., Ольшанецький В.Ю., Вінніченко В.С.).

Основними науковими досягненнями є розробка та впровадження нових матеріалів у виробництво передових підприємств України: АТ «Мотор Січ», ПАТ «Запоріжсталь», ДП «Івченко-Прогрес», ПАТ «ЗАЗ». Так були розроблені жароміцні сплави на нікелевій основі для газотурбінних двигунів та установок газоперекачування, сталі для гарячештампового інструменту, корозійностійкі сталі та інше. Також одним із напрямків є дослідження сплавів, що підлягають високотемпературній корозії та нанесення захисних покриттів на деталі газоперекачувальних установок. До основних наукових досягнень слід віднести цикл робіт по підвищенню стійкості до високотемпературної корозії лопаток авіадвигунів, вплив легувальних елементів на процеси корозії та зміцнення жароміцних нікелевих сплавів.

Колективом наукової школи ведеться підготовка магістрів, аспірантів, докторів наук. За весь час існування школи захищено 8 докторських та понад 40 кандидатських дисертацій. З них 3 докторських та 8 кандидатських дисертацій захищено за останні 5 років.

Колектив співпрацює з науково-дослідними інститутами, конструкторськими бюро та провідними підприємствами: АТ «Мотор Січ»; НВ ТОВ «РЕЗОНАНС ЛТД»; ДП «Івченко-Прогрес»; ПАТ «ЗАЗ»; ПАТ «Запоріжсталь»; Інститут проблем матеріалознавства; УНДІ спеціальних сталей та сплавів; Фізико-технічний інститут АНУ; Котлотурбінний інститут РФ; НВО ім. М.Д. Кузнецова та іншими [3].

Наукова школа «Ливарне виробництво» заснована у 1946 році д-ром техн. наук, професором Ю.А. Шульте. Пізніше наукову школу багато років очолював д-р техн. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Луньов Валентин Васильович [2, с. 101].

З 2021 року діючим науковим керівником є д-р техн. наук, професор кафедри «Машини і технологія ливарного виробництва» Валерій Наумик.

Основні напрями наукової діяльності:

- вивчення природи, закономірностей і механізму утворення неметалевих вкраплень;
- розробка теоретичних і практичних основ керування неметалевими вкрапленнями в сплавах із чорних та кольорових металів, отриманих як традиційними, так і спеціальними способами плавлення;
- дослідження впливу неметалевих вкраплень на формування фізико-механічних властивостей сталей і сплавів;
- розробка технології виплавки різних марок сталей і сплавів.

Ведеться підготовка магістрів, аспірантів, докторів наук. Захищено 7 докторських та більше 30 кандидатських дисертацій.

Колективом наукової школи встановлені і діють творчі зв'язки із провідними підприємствами України та зарубіжжя – АТ «Мотор Січ»; ПАТ ЗМК «Запоріжсталь»; Китайська компанія по ливарним матеріалам «Тянь Ян»; ДП «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка; АТ «Запорізький завод феросплавів»; ТОВ «Запорізький ливарно-механічний завод»; ПрАТ «Бердянські жниварки», а також з навчальними, громадськими та науково-дослідними організаціями – Всеукраїнська громадська організація «Асоціація ливарників України»; НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; НТУ «Харківський політехнічний інститут»; НУ «Львівська політехніка»; Національна металургійна академія України; ДП «УкрНДІспецсталь»; Інститут проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України; Фізико-технологічний інститут металів і сплавів НАН України; Білоруський державний технічний університет, Краковська горно-металургійна академія (ливарний факультет) [4].

Наукова школа «Матеріалознавство в машинобудуванні» заснована у 1972 р. професором, доктором технічних наук Олександр Мітяєв, який є на цей час її керівником. У 1998 р. захистив у ЗНТУ кандидатську дисертацію на тему «Дослідження, розробка та впровадження наплавочного матеріалу для умов інтенсивного абразивного зношування», а в 2008 р. захистив докторську дисертацію на тему «Науково-технологічні основи формування структури, фізико-механічних і службових вторинних силумінів» [2, с. 125].

Основний напрям наукової діяльності – вивчення механізмів руйнування конструкційних матеріалів та створення сплавів для роботи в умовах механічних та термоциклічних навантажень, низьких і високих температур, абразивного зношування та хімічно активних середовищ. В тому числі, в останні роки розробка хімічного складу та технології виробництва економно легованих графітізованих сталей з метою заміни середньо та високолегованих сталей, а також розробка та впровадження процесів виробництва алюмінієвих сплавів високої якості з дешевої вторинної сировини. З цієї школи вийшли 4 доктора наук, 38 кандидатів наук.

Зв'язки наукової школи з Білоруським державним технічним університетом в рамках Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво у сфері науки і технологій від 17 грудня 1992 року; з Краківською гірничо-металургійною академією, Дніпропетровським університетом ім. О. Гончара, Придніпровською державною академією будівництва і архітектури, Національною металургійною академією України, Запорізькою державною інженерною академією; з Фізико-механічним інститутом ім. Г.В. Карпенка НАН України за угодами про співпрацю, Запорізький завод кольорових сплавів, АТ «Мотор Січ» [5].

Вчені прогнозують, що в найближчий час і на перспективу вирішальним фактором, який визначатиме рівень різних галузей економіки, будуть розробка та впровадження нанотехнологій та наноструктурних матеріалів.

Експерти вважають, що стратегічний напрям в матеріалознавстві «Нанонауки, нанотехнології, нові матеріали і технології їх виробництва та обробки необхідно внести до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». Формулювання, яке пропонується, близьке до формулювання відповідного напрямку Сьомої рамкової програми Євросоюзу, а це стратегічно важливо. Більше того, акцент на терміни «нано» і «нові матеріали» відкриває можливість комплексування з іншими пріоритетними (стратегічними) напрямками: фундаментальними природничими дослідженнями; з енергобезпеки і енергозбереження, захисту довкілля, захисту здоров'я, біології та біомедицини, інформаційних технологій. Також стратегічно важливо, щоб державні науково-технічні програми за цими напрямками виконувалися комплексно, взаємодоповнювально, мультидисциплінарно.

Отже, з фундаментальним розумінням причин виникнення властивостей матеріалів можна розробляти та обирати їх для широкого кола застосувань – від будівництва до мікроелектроніки, дослідження та освоєння космосу. Матеріалознавство, важливе для інженерної діяльності в таких галузях, як електроніка, транспорт, авіація та космонавтика, телекомунікації, оброблення інформації, ядерна енергетика, енергозбереження та медицина. Саме тому ця тема потребує подальших досліджень.

Джерела та література

1. Запорізький національний університет. Історичний нарис (1900 – 2005) / Б. В. Гордєєв та ін. Запоріжжя: Дике Поле, 2006. 398 с.

2. Національний університет «Запорізька політехніка» – 120 / за ред. С. Б. Бєлікова. Київ: «Логос Київ», 2021. 263 с.

3. Наукова школа «Матеріалознавство та термічна обробка». Національний університет «Запорізька політехніка». URL: <https://zpu.edu.ua/?q=node/2102> (дата звернення: 30. 09. 2025).

4. Наукова школа «Ливарне виробництво». Національний університет «Запорізька політехніка». URL: <https://zpu.edu.ua/?q=node/2100> (дата звернення: 30. 09. 2025).

5. Наукова школа «Матеріалознавство в машинобудуванні». Національний університет «Запорізька політехніка». URL: <https://zpu.edu.ua/?q=node/2104> (дата звернення: 30. 09. 2025).

6. Прогнозні матеріали розвитку матеріалознавства. Прогнозне бачення провідних напрямків розвитку матеріалознавства функціональних матеріалів. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/dd473489-b76d-43d5-afba-d380ca1f650d/content> (дата звернення: 01. 10. 2025).

Olha Chumachenko

SCIENTIFIC SCHOOLS IN MATERIALS SCIENCE OF ZAPORIZHZHIA POLYTECHNIC NATIONAL UNIVERSITY»

Materials science in Ukraine is one of the priority areas of science that studies the structure, composition, properties of materials and the relationship between them.

Materials science was formed as a science at the beginning of the 20th century and was concentrated in several highly developed countries of the world.

With the development of science and technology, the list of used materials with optimal properties has expanded: structural, functional, composite, semiconductor, polymer, and nanomaterials.

Therefore, materials science has acquired the status of a global science, and almost every country invests in the creation and research of materials. Ukraine has powerful materials science centers and industrial enterprises, which currently make the topic of work extremely relevant.

There is currently no comprehensive study of the history of the development of materials science, nor is there adequate methodological support, textbooks, or teaching aids either at the National University of Physics and Technology «ZP» or in Ukraine as a whole. Therefore, the proposed work has practical significance for the development of materials science as a fundamental science.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арабаджи О.С. – канд. географ. наук, доцент, проректор із заочної (дистанційної) форми навчання Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, директор центру із дослідження нематеріальної культурної спадщини народів Приазов'я

Арсененко І.А. – канд. географ. наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Бевз Т.А. – (м. Київ) – д-р іст. наук, професор, головний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України

Безхлібна А.П. – (м. Запоріжжя) – д-р економ. наук, професор, професор кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Белікова М.В. – (м. Запоріжжя) – канд. іст. наук., доцент кафедри підприємництва, менеджменту та туризму Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

Белін П.С. – (м. Запоріжжя) – краєзнавець

Бондаревич І.М. – (м. Запоріжжя) – канд. філософ. наук, доцент, доцент кафедри філософії НУ «Запорізька політехніка»

Бондарчук К.С. – (м. Запоріжжя) – доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки НУ «Запорізька політехніка»

Воронюк І.О. – (м. Запоріжжя) – канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри українознавства та ЗМП НУ «Запорізька політехніка»

Воскова О. – (м. Мюнхен, Баварія, ФРН) – студентка Українського Вільного Університету

Гураль О. – (м. Мюнхен, Баварія, ФРН) – студентка Українського Вільного Університету

Гурова Д.Д. – (м. Запоріжжя) – канд. географ. наук, доцент, доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Деркач Н.В. – (м. Запоріжжя) – директор Музею технічного прогресу НУ «Запорізька політехніка»

Дєдков М.В. – (м. Запоріжжя) – канд. іст. наук, професор, професор кафедри українознавства та загальної мовної підготовки НУ «Запорізька політехніка»

Дівчук Т.Є. – (м. Запоріжжя) – канд. техн. наук, доцент, в.о. завідувача кафедри електричних машин НУ «Запорізька політехніка»

Донець І.А. – канд. географ. наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Зайцева В.М. – (м. Запоріжжя) – канд. пед. наук, професор, завідувач кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Зубенко Н.В. – (м. Запоріжжя) – старший науковий співробітник Комунального закладу «Запорізький обласний історико-краєзнавчий музей імені Я.П.Новицького» Запорізької обласної ради.

Капустян О.Є. – (м. Запоріжжя) – канд. техн. наук, доцент, доцент, завідувач кафедри інтегрованих технологій зварювання та моделювання конструкцій НУ «Запорізька політехніка»

Коваль В.М. – (м. Запоріжжя) – ст. викладач кафедри філософії НУ «Запорізька політехніка»

Коваль О.А. – (м. Запоріжжя) – канд. економ. наук, доцент, доцент кафедри обліку та фінансів НУ "Запорізька політехніка

Кукліна Т.С. – (м. Запоріжжя) – канд. економ. наук, доцент, доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Лазєбна Н.В. – (м. Вюрцбург, Баварія, ФРН) – д-р габілітований, доцент, доцент Вюрцбурзького університету Юліуса Максиміліана

Ляшенко О.О. – (м. Київ) - канд. іст. наук, науковий співробітник ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України

Лютова О.В. – (м. Запоріжжя) – канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри інтегрованих технологій зварювання та моделювання конструкцій НУ «Запорізька політехніка»

Моїсеєнко К. – (м. Мюнхен, Баварія, ФРН) – студентка Українського Вільного Університету

Мяло П.І. – (м. Запоріжжя) – начальник управління між-національних відносин та охорони культурної спадщини Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації

Николаєць Ю.О. – (м. Київ) - д-р іст. наук, професор, завідувач відділу політичної культури та ідеології ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса.

Павлюк О.Ю. – (м. Запоріжжя) – канд. філософ. наук, доцент, доцент кафедри дизайну НУ «Запорізька політехніка»

Подольський А.Ю. – (м. Київ) - канд. іст. наук, провідний науковий співробітник ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України

Рижова І.С. – (м. Запоріжжя) – д-р. філософ. наук, професор, професор кафедри дизайну НУ «Запорізька політехніка»

Хітрова Т.В. – (м. Запоріжжя) – канд. філолог. наук, професор, в.о. декана гуманітарного факультету НУ «Запорізька політехніка»

Цвілий С.М. – (м. Запоріжжя) – канд. економ. наук, доцент, доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Чумаченко О.А. – (м. Запоріжжя) – канд. іст. наук, доцент, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки НУ «Запорізька політехніка»

Шаповалов Г.І. – (м. Запоріжжя) – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри українознавства та загальної мовної підготовки НУ «Запорізька політехніка»

Шморгуненко Є.О. – (м. Запоріжжя) – ст. лаборант кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу НУ «Запорізька політехніка»

Наукове видання

**Південь України в умовах глобальних
соціокультурних трансформацій:
питання культурної, етнорелігійної, етнічної та
національно-громадянської ідентичності**

*Збірник наукових праць
XV Міжнародної науково-практичної конференції
2-3 жовтня 2025 року
до 125-річчя НУ «Запорізька політехніка»*

Укладачі: М.В.Дєдков, Г.І.Шаповалов
Відповідальний редактор: Текуч В.
Коректор: Новікова А.

Матеріали видано в авторській редакції.

Підписано до друку з оригінал-макета 06.12.2025.
Формат 60x84/16. Папір офсетний білий.
Гарнітура «Arial». Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 14,2. Зам. №157. Наклад 100 прим.

Видавництво «АА Тандем»
Адреса: 69006, м. Запоріжжя, вул. В. Лобановського, 27, кв. 69
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – Серія ДК №2899.

